

Research Paper

Measuring social participation in the development of the tourism industry and its application in urban planning literature (Case Study: Sari City)

Seyed Hassan Rasouli¹: PhD, Department of Geography and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Hanieh Yazarloo: Ph.D., Department of Geography and Urban Planning, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran

Javad Pouriani: Instructor and faculty member of art and architecture, Payam Nour University, Tehran, Iran

Saba Khamsei: Master's student, Urban Management, Tehran Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: 2023/07/25 PP 1-18 Accepted: 2024/09/26

Abstract

Today, tourism can be considered a tool for increasing national income for countries and one of the effective factors in achieving sustainable development. Sari and its surrounding areas attract many domestic and foreign tourists each year due to their numerous attractions. This trend can only achieve sustainability when the participation of local communities, under the banner of sustainability, is taken into account in the process of tourism development and planning. This necessitates the establishment of a precise standard framework to enhance social participation, thereby facilitating the planning process towards sustainable tourism development. Social life is moving towards collaboration among individuals. Therefore, the aim of this research is to measure social participation in the development of the tourism industry and its application in urban planning literature in the city of Sari. This study is applied in terms of its purpose and descriptive-analytical in nature. The sample was calculated using Cochran's formula. To analyze the data, correlation coefficients and simple linear regression were used. The classification and selection of research criteria were also conducted using statistical data analyses in SPSS software. The results and findings of the research indicate that the perspective on people in the tourism industry should shift from a consumer-oriented view to a producer and supplier view; additionally, people should be involved in decision-making and policy-making processes in the development of the tourism industry, so they feel obligated to participate in implementation and address potential challenges.

Keywords: social participation, Collaborative urban planning, tourism, sustainable development, Sari

Citation: Rasouli, S.H. Yazarloo, H. Pouriani, J. Khamsei, S. (2024). **Measuring social participation in the development of the tourism industry and its application in urban planning literature (Case Study: Sari City).** *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 7, Shiraz, PP 1-18.

¹ . **Corresponding author:** Seyed Hassan Rasouli, **Email:** hasanrasoli.63@gmail.com, **Tel:** 09371132149

Extended Abstract

Introduction

Today, tourists can be considered as a tool to increase national income for developing countries. It goes without saying that tourists can be one of the most effective factors in achieving sustainable development. One of the most important pillars of sustainable development is good work and cooperation and participation of the host community. Also, experience has shown that without the cooperation, support and participation of the local community, a sustainable tourism industry cannot be established. Among the factors that play an important role in achieving sustainable development is the amount of social capital among people, which is exploited today along with financial and economic human capital, to links and connections between members of a network as a valuable resource. It indicates that by creating norms and mutual trust, the goals of the members will be realized.

Methodology

Since the current research seeks to determine the state of social participation in the tourism industry of Sari city and from this point of view to provide effective criteria in this field, therefore, in terms of its purpose, it is an applied research and according to the nature of the research, it is descriptive-analytical. A combined method, that is, a combination of library methods and field methods, has been used to collect information. The statistical population in this research includes all citizens over 20 years of age in Sari, on the one hand, and experts and experts from government departments and organizations, non-governmental organizations related to the tourism and hotel industry, and owners of travel and entertainment agencies in the city. On the other hand, they will be. The sample size was calculated through Cochran's formula. In order to analyze the data, correlation coefficient and simple linear regression were used. The classification and selection of the research criteria have also been done using SPSS software.

Results and discussion

Each of these factors can directly or indirectly influence the development of tourism. be

effective According to the theoretical framework of the research, theoretically, the role of indicators of the quality of advertisements and persuasion of tourists, the sense of security of tourists, the way the host community treats them, the level of participation and interactions of the host community, and the level of satisfaction and attraction of tourists as the most important social components have an effective role in development. It has tourism. The satisfaction of tourists is always one of the most important components that are effective in attracting, sustaining and ultimately developing tourism. Tourists' satisfaction is influenced by economic, climatic, cultural and finally social factors. This importance is also influenced by macro-planning in economic and social fields. Likewise, as mentioned at the beginning, the tourism industry, as the most diverse and largest industry in the world, is the most important source of income and creating job opportunities for many countries in the world. Considering the importance of tourism for today's societies, knowing the factors affecting it as well as avoiding reductionism and interpreting and explaining the category of tourism development in related and path-breaking paradigms can be effective in changing attitudes as well as future policies. Since the social components, especially its immaterial and intangible dimensions, have been approved by thinkers as the basis and infrastructure of development. In underdeveloped countries, the importance of social categories in the development process is always ignored by planners, policy makers and managers. Macro management in the tourism industry is one of the most important components of success in this emerging industry. Considering that the short-term and superficial management in the tourism industry will not be responsive and will not bring this industry to the profitable stage, therefore, government management and the views of government systems will not respond to the needs of this industry. In the tourism industry, creating the necessary infrastructure along with short-term and long-term planning can bring this industry to prosperity, therefore, due to the short life of their responsibilities and management changes at all organizational

levels, government management can implement long-term planning. and also the successive changes of managers disrupts the implementation of short-term plans and most importantly, the lack of competition among government managers causes the tourism industry not to develop and in addition to the negative economic effects, it causes the destruction of historical monuments. , art, environment and nature (Mousai et al., 2011). Strengthening people's participation and strengthening social components and empowering natives, leaving tourism management to them can solve the mentioned weaknesses in the macro structure and cause the development of tourism. In the same way, one of the most important influencing factors in the process of development and progress of countries is tourism, which is completely affected by the social and cultural conditions of societies. According to the findings of the present research, it can be concluded that strengthening the social components, including strengthening the interaction of the host community with tourists, strengthening the out-group social capital of citizens and their participation in touristic cities, including Hamedan, and most importantly, providing

security Tourists are one of the main factors influencing the development of tourism. In general, the countries today Undeveloped or developing countries such as Iran in all areas related to development, including tourism, should always consider social indicators as the main component of progress in their plans, in addition to paying attention to infrastructure and objective components. Make your plans operational

Conclusion

The results and findings of the research indicate that the view of people in the tourism industry should be changed from a consumerist view to a producer and supplier view; Also, in the development of the tourism industry, people should be involved in decision-making and policy-making, so that they consider themselves obliged to participate in the implementation and fight against possible problems and obstacles. Therefore, according to the different elements and factors of the development of the tourism industry, proposed solutions have been presented in order to increase social and public participation as the axis and indicator of development.

References

1. Alipour, Kh & Mohammadi, Sh. (2016), Investigating the role of people's participation in the development of tourism, a case study: Sardasht city, Third International Conference of Geographical Sciences, Shiraz. [In Persian] <https://civilica.com/doc/586936>
2. Ashoftehpour Lilakohi, S., ghoreishi Minabad, M., Matiei Langroudi, S.H & Haji Shirkia, T. (2020), spatial analysis of rural areas prone to agricultural tourism, case: Rudsar city, Quarterly Journal of Spatial Economy and Rural Development, 9th year, number 1 (31 series), pp. 41-66. [In Persian] <https://tpbin.com/downloadpaper?id=54383&isarticle=true>
3. Ebrahimpour, H., Babaei, Y & Sokhandan, E. (2017), Investigating the impact of social capital on participation in sustainable tourism development with the mediating role of tourism effects (case study: Sarein), Journal of Tourism Planning and Development, 6th year, No. 22, pp. 118-143. [In Persian] https://journals.umz.ac.ir/article_1712.html
4. Eskandari, N & Saeedeh Zarabadi, Z. (2016), sustainable development and urban tourism, the second international conference on architecture, civil engineering and urban planning at the beginning of the third millennium, Tehran, [In Persian] <https://civilica.com/doc/531763>
5. Hadipour, M., Lasemipour, R & Esmaili, A. (2015), participatory

- management of rural tourism and its role in sustainable development, *Tourism Space Quarterly*, fourth year, number 15, pp. 63-83. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper>
6. Heydari Mokarar, H., Salehinia, Z & Shoghi, M (2012), evaluation of the performance of village councilors in local village management (case study: central part of Zabol city), National Rural Development Conference, Rasht. [In Persian] <https://civilica.com/doc/270199>
 7. Heydari, Z., Rezvani, M & Badri, S.A. (2016), Analysis of factors affecting local community participation in agricultural tourism development planning (case study: rural areas of the central part of Tankabon city), *Space Geographic Survey*, Volume 6, Number 21, pp. 13-26. [In Persian] <https://ensani.ir/fa/article/491677>
 8. Jones, S. (2005). Community-Based Ecotourism: The Significance of Social Capital. *Annals of Tourism Research*, 32(2): 303-324. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.06.007>
 9. Keshtkar, M & Hatami, H. (2015), The conceptual model of organized popular participation to realize the strength of the internal structure of the system's power, *Basij Strategic Studies Quarterly*, 18th year, number 69, pp. 39-67. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper/516810/fa>
 10. Khosravi, F. (2022), the title of social participation of citizens for the development of tourism and sustainable urban geography, the fifth international conference of psychology, educational sciences and social studies, pp. 1-12. [In Persian] <https://civilica.com/doc/1646766>
 11. Lepp, A. (2007). Residents' Attitudes towards Tourism in Bigodi Village, Uganda. *Tourism Management*, 28: 876-885. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.03.004>
 12. Lotfi Aghel, R., Mousaei, M & Vosoughi, M. (2019), Investigating the role of social factors affecting the development of tourism (case study: Hamedan city), *Scientific Quarterly of Islamic Economics and Banking*, number twenty-six, pp. 252-282. [In Persian] <https://civilica.com/doc/1884998>
 13. Majidiparast, S & Rezazadeh, M. (2016), the role of social and public participation in the development of tourism in the country. [In Persian] <https://civilica.com/doc/514346>
 14. Mohammadi Zadeh, M. (2016), investigating the impact of people's social participation in the sustainable development of tourism, National Conference on Architecture and Urban Planning, Shirvan. [In Persian] <https://civilica.com/doc/738662>
 15. Najarzadeh, M & Nemat Elahi, M. (2015), investigating the role of social participation and social belonging in the development of rural tourism, the first national sustainable tourism conference with the approach of sports, health and environmental tourism, Ardabil. [In Persian] <https://civilica.com/doc/546163>
 16. Nargesi, Sh., Babaki, R & Effati, M. (2018), investigation of the relationship between tourism, economic growth and financial development in Iran (1989-2016), *Quarterly Journal of Financial Economics*, Faculty of Economics and Accounting, Central Tehran Branch, Volume 12, Number 44, Serial Number 44, pp. 68-68 41. [In Persian] <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25383833.1397.12.44.3.3>
 17. Nasiri Moghadam, M & Khoshshima, S. (2015), Rural tourism as a strategy for sustainable rural development in Khorgam district of Roudbar city, *Geographical Journal of Tourism Space*, Volume 4, Number 14, pp. 1-11. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper/214381/fa>
 18. Navabakhsh, M & Bazarafshan, M. (2013), survey of the measurement of sustainable urban development in Shiraz city in the last 10 years, *Iranian Journal of Social Development Studies*, 6th year, 3rd issue, pp. 49-69. [In Persian]

- <https://www.virascience.com/article/47279/>
19. Pourtaheri, M., Mohammadi, N & Rokneddin Eftekhari, A. (2013), evaluation and measurement of deprivation in rural areas, case: central part of Javanrood city, Quarterly Journal of Spatial Economy and Rural Development, third year, number 3, series 9, pp. 17-40. [In Persian] <https://ensani.ir/fa/article/362632>
 20. Rokneddin Eftekhari, A., Mahdavi, D & Portaheri, M. (2011), evaluation of tourism sustainability in historical-cultural villages of Iran with emphasis on sustainable tourism development paradigm, Tourism Studies Quarterly, No. 14, pp. 1-39. [In Persian] https://tms.atu.ac.ir/article_5075.html
 21. Saghaei, M., Amini-Nejad, Gh & Sabouhi, Gh (2016), surveying the tourism capabilities of the coastal city of Bushehr based on the SWAT and TOPSIS model, Geography and Environmental Planning, Volume 27, Number 1, Serial Number 61, pp. 103-130. [In Persian] <https://ensani.ir/fa/article/372717>
 22. Sedaghat Nouri, H (2014), The policy of researching citizen participation paradigms in urban environmental management, Urban Management, No. 38, pp. 273-299. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper/92149/fa>
 23. Seir, R., Ahmadian, M.A., Jafari, H & Alizadeh, K (2017), the role of tourism in generating income in rural areas by presenting a strategic model in the development of rural tourism (case study: Firouzkoh city), scientific-research quarterly of new attitudes in human geography, 10th year, number 2, pp. 77 -49. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper/516827/fa>
 24. Sharafi, M., Behzadfar, M., Daneshpour, S.A., Barakpour, N & Khankeh, H (2019), Participating or non-participating of people and planners? A qualitative research in the urban planning environment of Iran, Journal of Fine Arts - Architecture and Urban Planning, Volume 24, Number 2, pp. 29-38. [In Persian] 10.22059/jfaup.2019.292386.672365
 25. Simpson, M. C. (2008). Community Benefit Tourism Initiatives: a Conceptual Oxymoron? Tourism Management, 29, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.06.005>
 26. Taleb, M., Bakshi Zadeh, H & Mirzaei, H (2008), Theoretical foundations of rural community participation in tourism planning in Iran, Rural and Development Quarterly, year 11, number 4, pp. 25-52. [In Persian] <https://www.sid.ir/paper/448251/fa>
 27. Tavalaei, S., Soleimani, M., Jahani Dolat-Abad, R & Jahani Dolat-Abad, E (2016), The Role of Local Communities' Participation in Sustainable Tourism Industry (Case Study: Sareen), Human Geographical Researches (Geographical Researches), Volume 49, pp. 95-113. [In Persian] 10.22059/jhgr.2017.53814
 28. Tosun, C. (2006). Expected Nature of Community Participation in Tourism Development. Tourism Management, 27, 493-504. DOI:10.1016/j.tourman.2004.12.004
 29. Wang, H., Yang, Z., Chen, L., Yang, J., & Li, R. (2010). Minority Community Participation in Tourism: a Case of Kanas Tuva villages in Xinjiang, China. Tourism Management, 31(6): 759-764. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.08.002>

مقاله پژوهشی

سنجش مشارکت اجتماعی در توسعه صنعت گردشگری و کاربست آن در ادبیات شهرسازی (مطالعه موردی: شهر ساری)

سید حسن رسولی^۱: دکتری، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
هانیه یازرلو: دکتر، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران
جواد پوریانی: مربی و عضو هیات علمی هنر و معماری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
صبا خمسه‌ای: دانشجوی کارشناسی ارشد، مدیریت شهری، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۴ مصص ۱۸-۱ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۵

چکیده

امروزه توریست را می‌توان به عنوان ابزاری برای افزایش درآمد ملی برای کشورها و یکی از عوامل موثر در راه رسیدن به توسعه پایدار به حساب آورد. شهر ساری و نقاط پیرامونی آن به سبب دارا بودن جاذبه‌های فراوان، هر ساله گردشگران داخلی و خارجی زیادی را جذب می‌کند. این روند زمانی می‌تواند حالت پایداری به خود گیرد که مشارکت جوامع محلی تحت لوای پایداری، در فرایند توسعه و برنامه‌ریزی گردشگری مورد توجه قرار گیرد. این امر مستلزم ایجاد یک چارچوب معیاری دقیق در راستای تقویت مشارکت اجتماعی است تا مسیر برنامه‌ریزی در راستای عنایت به توسعه پایدار گردشگری هموار گردد. زندگی اجتماعی بر محور مشارکت با یکدیگر در حال حرکت است، لذا هدف این پژوهش سنجش مشارکت اجتماعی در توسعه صنعت گردشگری و کاربرد آن در ادبیات شهرسازی در شهر ساری می‌باشد. پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و بر حسب ماهیت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. نمونه از طریق فرمول کوکران محاسبه شده است، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از ضریب همبستگی و رگرسیون خطی ساده استفاده شده است، طبقه‌بندی و انتخاب معیارهای پژوهش نیز با استفاده از تجزیه و تحلیل‌های آماری داده‌ها در نرم‌افزار SPSS انجام گرفته است. نتایج و یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که نگاه به مردم در صنعت گردشگری باید از نگاهی مصرف‌گرایانه به نگاهی تولیدکننده و عرضه‌کننده تبدیل شود؛ همچنین مردم در توسعه صنعت گردشگری باید وارد بخش تصمیم‌سازی و سیاستگذاری شوند تا خود را موظف به حضور در بخش اجرا بدانند و با مشکلات احتمالی مبارزه نمایند.

واژه‌های کلیدی: مشارکت اجتماعی، شهرسازی مشارکتی، گردشگری، توسعه پایدار، ساری

استناد: رسولی، سید حسن، یازرلو، هانیه، پوریانی، جواد، خمسه‌ای، صبا، (۱۴۰۳). سنجش مشارکت اجتماعی در توسعه صنعت گردشگری و کاربرد آن در ادبیات شهرسازی (مطالعه موردی: شهر ساری)، فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷، شیراز، صص ۱۸-۱.

^۱ نویسنده مسئول: سید حسن رسولی، پست الکترونیکی: hasanrasoli.63@gmail.com، تلفن:

۰۹۳۷۱۱۳۲۱۴۹

مقدمه

بقا و تداوم جوامع انسانی به کنشها و روابط اعضای آنها وابسته است. سطح و عمق روابط در یک گروه نشاندهنده پیوستگی، انسجام و همدلی میان اعضا است. اعضای جامعه یکی از جنبه‌های اجتماعی هستند که مشارکت آنها نقش مهمی در تشویق توسعه گردشگری در یک ناحیه دارد. در این راستا، سرمایه اجتماعی یکی از مهمترین متغیرهای حمایتگر مشارکت اجتماعی در بسیاری از فعالیتهاست. سرمایه اجتماعی، توانایی بهبود همکاری بین افراد جامعه و هماهنگی در روند توسعه گردشگری جامعه محور را دارد (Liu et al, 2014). اجتماعی متغیری است که بستگی به روابط اجتماعی، اعتماد بینفردی و تعهدات افراد جامعه دارد. بنابراین میتوان گفت که عقاید و نگرشهای جامعه میزبان در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی موثرند. با عنایت به اینکه یکی از ارکان صنعت گردشگری، جامعه میزبان است، ضروری است ادراکات جامعه میزبان نسبت به اثرات گردشگری نیز مورد بررسی قرار گیرد. اثرات مثبت و منفی گردشگری عاملی برای حمایت و مشارکت ساکنان مقصد از توسعه گردشگری پایدار هستند (Babaei et al, 2017: 119). مشارکت اجتماعی و حضور آگاهانه مردم در صحنه فعالیتهای گردشگری به ویژه در سالهای اخیر، بعنوان یکی از شاخصه‌های اصلی توسعه پایدار در این صنعت مورد تاکید قرار گرفته است. توسعه پایدار عبارت از توسعه‌ای که نیازهای کنونی جهان را تامین کند، بدون آنکه توانایی نسلهای آتی را در برآوردن نیازهای خود به مخاطره افکند و اینکه توسعه پایدار رابطه متقابل انسانها و طبیعت در سراسر جهان است (Eskandari & ZarAbadi, 2016: 4) و گردشگری را به مثابه ابزاری توانمند در راستای اجرای سیاستهای توسعه پایدار مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد و رویکردی جدید به شمار می‌رود (Heydari et al, 2016: 17).

گردشگری یک فعالیت اقتصادی انسان‌مدار است که بر پایه تعاملات اجتماعی قرار گرفته است و تنها زمانی به رونق خواهد رسید که مردم محلی را از طریق کمک به ارزشهای اجتماعی همچون فعالیت، آموزش و افزایش حکومت محلی به مشارکت گیرد. گردشگری پایدار بین نیازهای صنعت گردشگری، حمایت از محیط زیست، فضای اجتماعی و جامعه محلی نوعی تعادل و توازن برقرار می‌کند (Tavalaei et al: 2017: 95). در گردشگری پایدار بین هدفهای متقابل و مشترک گردشگران، مسافران، جامعه میزبان و مقصد یا محلی که پذیرای گردشگران است نوعی همکاری و تشریک مساعی به وجود می‌آید. بدین اعتبار، با تاکید به مبانی توسعه پایدار، گردشگری پایدار ناظر بر همزمانی و همپوشانی جنبه‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی در فرایند توسعه توریسم است. بطوریکه، تعادل مناسب بین این سه جنبه در دراز مدت برقرار باشد. یونسکو، طی گزارشی برای قرن بیست و یکم، توسعه پایدار را مستلزم گذار از عضویت فردگرایانه در جامعه، به مشارکت دموکراتیک مردم در صحنه، تلقی کرده است (Amin Beidokhti, 2014: 6).

بر این اساس توسعه پایدار، بدون برخورداری از کارکردهایی در جهت تعمیق مشارکت دموکراتیک دست‌یافتنی نخواهد بود. گردشگری پایدار به عنوان شکلی از گردشگری جایگزین، در پی بهبود کیفیت زندگی

ساکنین محلی، ارتقای تجربیات گردشگران و حفظ محیط زیست مقصد می-باشد، بنابراین به طور تفکیکناپذیری با مردم و جامعه ارتباط دارد و به منظور تداوم و توسعه برنامه ریزی بنیادی جهت توسعه و مدیریت صنعت گردشگری، مشارکت جوامع محلی امری ضروری است (Mohammadi Zadeh, 2016: 3)،

چنانچه توسعه گردشگری بر پایه جامعه محلی مدنظر قرار گیرد، مبنای مشارکت جامعه محلی در توسعه و اجرای پروژه های گردشگری در محدوده یک جامعه بومی است، این نوع خاص از گردشگری که بر پایه نگرش پایین به بالا در توسعه شکل گرفته است به عنوان راهی برای اجرای گردشگری پایدار در محدوده یک روستا و یا یک شهر می تواند مورد استفاده قرار بگیرد (Rokneddin Eftekhari et al, 2011: 4)، نقش مشارکت اجتماعی در توسعه صنعت گردشگری نه تنها به فرآیند ایجاد تصمیمات و مزایای توسعه صنعت گردشگری مربوط است بلکه جزء جدایی ناپذیر برای گردشگری پایدار نیز در نظر گرفته می شود، در صنعت گردشگری به عنوان صنعتی خدماتی و انسان محور، نباید از نقش مشارکت جامعه محلی برای توسعه غافل ماند (Sajjadian & Sajjadian, 2008:68)، نگاه به مردم در این صنعت نباید صرف نگاه به مصرف کننده باشد و اینکه تنها گروه خاصی از جامعه عهده دار تولید و عرضه هستند، باید مردم را در توسعه این صنعت و تصمیم سازی ها و سیاست گذاری ها وارد نمود تا در اجرای برنامه ها مشارکت داشته و با مشکلات، موانع و مزایای حاصل از این صنعت به خوبی آشنا شوند، با آن که مشارکت اجتماعی یک اصل جهت اطمینان از پایداری توسعه گردشگری است و گرچه توجه به توسعه پایدار گردشگری در اهداف توسعه گردشگری اکثر کشورهای جهان مشاهده می شود، اما در کشورهای کمتر توسعه یافته نیز هر چه فقیرترین گروه ها اکثریت جامعه را تشکیل می دهند اما کمترین قدرت را داشته و به ندرت قادرند دیدگاه های خود را بیان کنند (Seir et al, 2017: 52)، متأسفانه الگوی مشارکت جوامع در گردشگری بخصوص در کشورهای در حال توسعه ای مثل ایران، مشارکت غیرفعال بوده به گونه ای که به استثناء میزبانان رسمی یا افراد درگیر در فعالیتهای رسمی گردشگری، جوامع محلی که می بایست به عنوان منبع اصلی برای دستیابی به گردشگری پایدار در نظر گرفته شوند، هیچ مسئولیت رسمی به عنوان میزبان در فعالیتهای گردشگری نداشته و همواره از محور دید به دور هستند (Haji Nejad et al, 2013: 115)،

تنها عایدی که نصیب جوامع محلی در چنین کشورهایی می شود، اثرات منفی گردشگری مانند تراکم ترافیک، افزایش نرخ جرائم، تحلیل رفتن منابع آبی، افزایش هزینه زندگی و غیره است که به موازات عدم توجه به اصول توسعه پایدار حالتی اجتناب ناپذیر به خود می گیرند (Ashfehpour, et al, 2020: 44)، لذا نگاه به مردم در صنعت گردشگری نباید صرف نگاه به مصرف کننده باشد و یا تنها گروه خاصی از جامعه عهده دار تولید و عرضه باشند بلکه باید مردم را در توسعه این صنعت و فعالیتهای مربوط به آن وارد نمود تا در اجرای برنامه ها مشارکت داشته و با مشکلات، موانع و مزایای حاصل از این صنعت به خوبی آشنا شوند، به رغم اهمیت و ضرورت مشارکت مردمی و تأکید بر نقش قابل توجه آن در کلیه کشورها و مجامع بین المللی، به دلیل پیچیدگی، آماده نبودن ساخت نهادی جامعه، نهادینه نشدن همکاری و خودیاری نظام های سنتی و نظایر آن، مشارکت با موانع و مشکلات چندی مواجه است (Sedaghat Nouri, 2014: 275)، مشکل اینجاست که نهادهای مدنی و تشکلهای مردمی ایجاد نشده اند تا از این طریق، نظرات مردم را به نهادهای اجتماعی فوق منتقل کنند، نهادهای مدنی واسطه میان مردم و نهادهای اجتماعی هستند، مجامع صنفی، اتحادیه های کارگری و کارفرمایی، انجمن های دفاع از حقوق کودکان، زنان و محیط زیست از جمله همین نهادها هستند، تحولات

سریع شهرنشینی و آشفتگی‌های اجتماعی ناشی از آن، مانع از شکل‌گیری گسترده نهادهای مدنی شده است (Khademolhosseini & Arefipour, 2012: 110). شهر ساری و نقاط پیرامونی آن به سبب دارا بودن جاذبه‌های فراوان برای ساکنان شهرهای بزرگ و آلوده کشور بویژه تهران، هر ساله گردشگران داخلی و خارجی زیادی را جذب می‌کند (Nargesi, et al, 2018: 46). این روند زمانی می‌تواند حالت پایداری به خود گیرد که مشارکت جوامع محلی تحت لوای پایداری، در فرایند توسعه و برنامه‌ریزی گردشگری مورد توجه قرار گیرد. این امر مستلزم ایجاد یک چارچوب معیاری دقیق در راستای تقویت مشارکت اجتماعی است تا مسیر برنامه‌ریزی در راستای عنایت به توسعه پایدار گردشگری هموار گردد. این همان حلقه مفقوده-ای است که برای اغلب مطالعات انجام گرفته در این زمینه می‌توان متصور شد (Saghaei, et al, 2016: 111).

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

آن چه گذشتگان انجام داده‌اند می‌تواند به‌عنوان راهنمایی برای تجارب آینده قرار گیرد. بنابراین به بررسی پژوهش‌های قبلی در زمینه مشارکت شهروندان در جهت توسعه گردشگری می‌پردازیم: خسروی (۱۴۰۱)، مقاله دارد با عنوان مشارکت اجتماعی شهروندان جهت توسعه گردشگری و جغرافیای پایداری شهری، او به این نتیجه رسید که مهمترین ابزار دسترسی به آن ایجاد پایگاه‌های اطلاعاتی با شیوه‌های علمی برای تجدید و احیای اطلاعات و دسترسی به آنهاست. برای دسترسی به چنین اطلاعاتی جمع‌آوری اطلاعات به عنوان اولین قدم و ذخیره و نگهداری آن اطلاعات به عنوان قدم دوم و تدوین شیوه‌های سریع و صحیح دستیابی و استفاده آن به عنوان قدم نهایی مطرح است. اجرای ممیزی شهرها قدم اول و دوم دستیابی به چنین پایگاه‌های اطلاعاتی بوده و قدم نهایی یعنی استفاده از اطلاعات وسیع و پرحجم از طریق شیوه‌های دسترسی با انتقال آن به محیط‌های کامپیوتری برداشته می‌شود. در مقاله زیاری و همکاران (۱۴۰۱) با عنوان نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه گردشگری منطقه ۲۲ کلانشهر تهران، نتایج نشان داد که شاخص‌های مشارکت اجتماعات محلی در توسعه گردشگری نهادی، اقتصادی و اجتماعی در محدوده مورد مطالعه پایین‌تر از حد متوسط است و شاخص محیطی در محدوده مورد مطالعه در حد متوسط است. همچنین در آزمون مسیرضرایب مسیراقتصادی با ضریب $0/879$ بحرانی ترین مسیر جهت توسعه گردشگری با مشارکت اجتماعات محلی در محدوده مورد مطالعه و مسیر نهادی با $0/571$ تأثیرگذارترین در توسعه گردشگری با مشارکت اجتماعات محلی در محدوده مورد مطالعه دارد.

تقی‌زاد فائید و مقنی جانسوز (۱۴۰۰)، در مقاله خود تحت عنوان بررسی رابطه مشارکت مردم و توسعه گردشگری (مطالعه موردی: کلانشهر تبریز)، به این نتیجه رسیدند که بین دو متغیر مشارکت اقتصادی و توسعه گردشگری رابطه مثبت و معنادار برقرار است و با مقدار همبستگی $0/632$ و نزدیکی به عدد ۱، نسبت به دیگر متغیرها همبستگی بالایی دارد. همچنین بین دو متغیر مشارکت زیست محیطی و توسعه گردشگری رابطه مثبت و معنادار برقرار است و با مقدار همبستگی $0/288$ مشخص شد که این دو متغیر با یکدیگر همبستگی پایینی دارند. از سویی بین دو متغیر مشارکت اجتماعی-فرهنگی و توسعه گردشگری رابطه منفی برقرار است و با مقدار همبستگی $0/102$ مشخص شد که این دو متغیر با یکدیگر همبستگی پایینی دارند. در نتیجه مشارکت

اقتصادی در مقایسه با مشارکت زیست محیطی و مشارکت اجتماعی-فرهنگی نقش مهمتری در راستای توسعه گردشگری در کلانشهر تبریز دارد و باید برنامه ریزان گردشگری، توجه ویژه ای به موضوع مشارکت اقتصادی مردم این شهر داشته باشند، بدین ترتیب، ارایه شناخت مراتب اولویت ابعاد مشارکت جامعه میزبان در توسعه گردشگری، توجه ویژه ای به موضوع مشارکت اقتصادی مردم این شهر داشته باشند.

موسائی و همکاران (۱۳۹۸)، مقاله ای نوشتند با عنوان بررسی نقش عوامل اجتماعی مؤثر بر توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر همدان)، یافته‌های پژوهش نشان داده است که بین مؤلفه‌های تبلیغات و اقناع، احساس امنیت گردشگران، نحوه برخورد و میزان مشارکت تعاملت جامعه میزبان با میزان رضایت و جذب گردشگران همبستگی معناداری وجود دارد، همچنین بیشترین میزان همبستگی رضایت گردشگران با مؤلفه مشارکت و تعاملت جامعه میزبان ۰/۵۳۷ بود، همچنین یافته‌های حاصل از آزمون رگرسیون و تحلیل مسیر نشان داده است که مؤلفه‌های اجتماعی مورد نظر به میزان ۰/۷۰۷ می‌توانند تغییرات حاصل در میزان رضایت گردشگران را پیش‌بینی نمایند، میتوان نتیجه گرفت که تقویت مؤلفه‌های اجتماعی از جمله تقویت میزان تعاملات جامعه میزبان با گردشگران، تقویت سرمایه اجتماعی برون‌گروهی شهروندان و میزان مشارکت آنها در شهرهای توریست‌پذیر از جمله همدان و مهمتر از همه تأمین امنیت گردشگران از اصلی‌ترین مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری است.

کیم^۱ و همکاران (۲۰۱۴)، در مطالعه ای موانع مشارکت جامعه محلی در برنامه ریزی و توسعه گردشگری جامعه محور را در کشورهای در حال توسعه، برا تمرکز بر دهکده ای در لائوس مرورد بررسی قرار داد، موانع اصلی مشارکت جامعه محلی که در این پژوهش شناخته شد شامل: سطح تحصیلات پایین و فقدان مالی، مشغله‌های روزانه و فقدان زمان کافی برای مشارکت در گردشگری، ادراکات جامعه محلی از گردشگری به عنوان کسب و کاری فصلی با درآمد پایین و اختلافات قدرت، نهادهای باز دارنده و بی اعتمادی محلی به مقامات می‌باشد.

هوانگ و استوارت^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی در کره جنوبی سرمایه اجتماعی را به عنوان نوع خاصی از ارتباطات شخصی گسترش می‌دهد که اقدام جمعی اجتماع مقصد را برای توسعه گردشگری روستایی تشویق می‌کند، نتایج نشان داد که کیفیت شبکه اجتماعی فردی با تمایل به مشارکت در توسعه گردشگری در ارتباط است علاوه بر این در مقایسه با روابط شخصی انفرادی میان ساکنان شبکه‌های اجتماعی، موجود برای افزایش اقدام جمعی ساکنان حیاتی هستند.

هنفیا^۳ و همکاران (۲۰۱۳)، در مقاله خود با عنوان نگرش جامعه محلی و حمایت از توسعه گردشگری در جزیره تیومان مالزی به این نتیجه رسیدند که جامعه محلی جزیره تیومان از آینده توسعه گردشگری بر اساس مزیت شخصی اخذ شده حمایت می‌کنند و نقش ساکنان برای حمایت از توسعه گردشگری و حفظ رشد قوی آن ضروری است.

پس از بررسی پژوهش‌های گذشته نیاز است که با مفهوم مشارکت اجتماعی و همچنین مشارکت در پیشبرد توسعه پایدار گردشگری آشنا شویم:

مشارکت اجتماعی

¹ Kim

² Hwang & Stewart

³ Hanafiah

مشارکت یک مفهوم غنی است که عبارت است از: راه‌های متفاوت موجود برای مردم متفاوت در زمینه‌های متفاوت، گای^۱ مشارکت را فرآیندی غیر متمرکز می‌داند که امکان توزیع منابع، فرصت‌ها، آموزش و قدرت تصمیم‌گیری در سطوح بزرگ و پایین را میسر می‌سازد تا مردم بتوانند نقشی بسیار مؤثر در توسعه ایفا کنند (Wang, 2010: 761). مشارکت اجتماعی محدوده‌ای که ساکنان در موضوعات مشترک زندگی‌شان در جامعه مشارکت دارند را توضیح می‌دهد، مشارکت جامعه می‌تواند به عنوان یک فاکتور اساسی در توسعه گردشگری پایدار محسوب شود (Jones, 2005: 310; Lepp, 2007: 878). همچنین مشارکت جامعه می‌تواند یک نقش مهم در توسعه گردشگری پایدار بازی کند، به خاطر اینکه مشارکت اجتماعی می‌تواند سطح جامعه را از طریق افزایش اثرات مثبت گردشگری و کاهش اثرات منفی آن در جامعه افزایش دهد، بنابر این مشارکت جامعه در گردشگری فرصت‌های زیادی برای ساکنان جامعه میزبان در راستای توسعه گردشگری پایدار فراهم می‌نماید (Tosun, 2006: 496; Simpson, 2008: 4; Okazaki, 2008: 515).

مشارکت اجتماعی در توسعه گردشگری

مشارکت یک مفهوم غنی است که عبارت است از: راه‌های متفاوت موجود برای مردم متفاوت در زمینه‌های متفاوت، مشارکت را فرآیندی غیرمتمرکز می‌داند که امکان توزیع منابع، فرصت‌ها، آموزش و قدرت تصمیم‌گیری در سطوح بزرگ و پایین را میسر می‌سازد تا مردم بتوانند نقشی بسیار مؤثر در توسعه ایفا کنند (Ebrahimpour, et al, 2016:123). بر اساس بررسی‌ها و مطالعه منابع موجود در رابطه با موضوع مشارکت اجتماع شهری در توسعه و برنامه‌ریزی گردشگری شهری، می‌توان به سه نوع مشارکت اشاره کرد: مشارکت مارپیچی، مشارکت در فرآیندهای تصمیم‌گیری، و سهم‌شدن در منافع توسعه، یا سود جستن از فرصت‌های توسعه (Amin Beidokhti, et al, 2014: 6).

✓ مشارکت مارپیچی

بر اساس نوشته‌های صاحب‌نظران، مشارکت مارپیچی فرضیه‌ای پیشنهادی برای برنامه‌ریزی گروه‌های محروم اجتماعی به منظور مشارکت در توسعه است که در اوایل، با سهم‌شدن در منافع و به تدریج، با سهم‌شدن در تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی شروع می‌شود، این فرضیه حاکی از آن است که مردم برای مشارکت در فعالیت‌هایی که در منافع آن سهم‌اند، از آمادگی و توانایی بیشتری برخوردارند و علاقه و ظرفیت آنها با مشارکت در تصمیم‌گیری افزایش می‌یابد (Portaheri et al, 2013: 21). فرضیه مارپیچی برای فرآیندهای برنامه‌ریزی ممکن است در مراحل گوناگون ارائه شود، در شروع، مردم اثرات منفی توسعه، مثلاً تأثیرپذیران، را می‌بینند و بعد، به «بهره‌برداران یا ذی‌نفعان» تبدیل می‌شوند، در چنین شرایطی، در اوایل، مردم به تدارک و جبران خسارت می‌پردازند و سرانجام، درگیر فعالیت‌هایی گوناگون می‌شوند که در منافع آنها سهم‌اند، سپس، با آغاز مشارکت، ظرفیت‌های محلی تقویت و تحکیم می‌شود تا اینکه بهره‌برداران یا همان ذی‌نفعان افزایش یافته، به دریافت‌کنندگان خدمات که از ابتکار عمل و کنترل بیشتری بر توسعه برخوردارند، تبدیل شوند، در واقع، از آنجا که آنها به میانجی‌گری در توسعه می‌پردازند، به «مالکان یا متصرفان» تبدیل می‌شوند، نه بدین معنی که مالک همه چیز باشند بلکه به طور

¹ Ghai

کلی، از توانایی برخی تصمیم‌گیری‌های معین درست و مؤثر در زندگی خود برخوردار می‌شوند (Navabakhsh & Bazarafshan, 2013: 53)، این فرضیه در زمینه توسعه گردشگری در چهار اجتماع شهری با قومیت‌های گوناگون در استان‌هاینان چین آزمایش شده است، این تحقیق کاربردی در ۲۰۰۵ با استفاده از روش‌های بررسی کتابخانه‌ای، پژوهش مشارکتی، پیمایش، مصاحبه با افراد کلیدی، مصاحبه چهره به چهره، و مشاهده محل انجام شده است (Hadipour, et al, 2014: 66)، در واقع، باید حمایت‌های اصولی از اولین برنامه‌ریزی با ترویج سهم شدن در منافع همراه باشد، با توجه به توزیع ظرفیت‌ها، باید سهم شدن در تصمیم‌گیری با اندیشه درست صورت گیرد، مدل مارپیچی فرضیه‌ای نظری با دستورالعملی معنی‌دار است، در هر حال، نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد که مشارکت در اجتماعات شهری با سهم شدن در منافع توسعه و در واقع، با ذی‌نفع شدن میسر است که بدین ترتیب، امکان موفقیت در روستاهای فقیر افزایش می‌یابد (Sharafi, et al, 2019: 31)،

✓ مشارکت با سهم شدن در تصمیم‌گیری و فرآیندهای برنامه‌ریزی

مشارکت با سهم شدن در تصمیم‌گیری مفهومی است که از موقعیت غالب در جهان توسعه یافته ناشی شده است، همچنان که تاسم می‌گوید، علت پدیدار شدن چنین مشارکتی نیازهای دولتمردان به پاسخ‌گویی در برابر اقدام‌های اجتماعی در دهه ۱۹۹۰ بود، مشارکت در تصمیم‌گیری اغلب به مثابه یکی از اهداف تغییرات اجتماعی و یا روشی منتهی به تغییر شناخته شده و معمولاً به مفهوم شراکت و نظارت در تصمیم‌گیری‌ها از سوی ذی‌نفعان تعریف شده است (برنامه ریزی مشارکتی یا اشتراکی)، یا عبارت است از توزیع مجدد قدرت برای توانمندسازی کسانی که تاکنون از نظارت در فرآیندهای سیاسی محروم بوده‌اند (برنامه‌ریزی حمایتی) (Keshtkar & Hatami, 2015: 43)،

منظور از مشارکت با سهم شدن در تصمیم‌گیری ارتقای انتظام جدید اجتماعی و حل آسیب‌های اجتماعی است، بسیاری بر این باورند که از طریق این مشارکت، اهدافی چون اصلاح مسائل اجتماعی و سیاسی، ارتقای ثبات دموکراسی، افزایش صلح و صفای اجتماعی و مشروعیت سیاسی، پذیرش و اعتمادهای مجریان از نیازهای محلی، بهبود کیفیت طرح‌ها و تصمیم‌گیری‌ها، آگاهی و آموزش مشارکت‌کنندگان، توسعه رهبران محلی، توسعه حمایت‌ها از اجرا و راه‌اندازی، و ارتقاء پیوستگی اجتماعی محقق می‌شوند، در زمینه گردشگری، مشارکت با سهم شدن در تصمیم‌گیری عبارت است از روشی برای ارتقاء پایداری، تعادل توسعه اقتصادی و اجتماعی، برنامه‌ریزی همه جانبه مقاصد گردشگری، اطمینان از داشتن درکی از مکان، داشتن ارزیابی سریع مؤثر از موقعیت‌های پیچیده، توسعه ارزش‌های عمومی، ضمانت توزیع برابر منافع، و افزایش شناخت از ذی‌نفعان (Heydari et al, 2016: 15)،

در هر حاضر تشویق به مشارکت اجتماعی در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری‌ها بطور گسترده همانند یک فلسفه و روشی برای ترفیع توسعه مورد پذیرش قرار گرفته است، لیکن هنوز یک شکاف گسترده‌ای بین قدرت نطق و بیان با واقعیت در میدان باقی مانده است،

✓ مشارکت با سهم شدن در منافع

مشارکت با سهم شدن در منافع بازتابی از توسعه مسیرهایی برای رسیدن اکثریت مردم به منافع واقعی خود، و گویای موضوعی اخلاقی است مبنی بر آن که بیشتر مردم، به خاطر بی‌خبری مظلومانه خود از برنامه‌های توسعه‌ای، نباید به صورت نظام‌مند از توسعه محروم شوند (Bastani, 2011: 56)،

مشارکت با سهم شدن در منافع زمینه‌ساز فرصت‌هایی خوب برای مردمی است که برخلاف گذشته، به جای دریافت یک بار حمایت، اکنون می‌توانند با حمایت دیگران مانند تدارک کمک‌های مالی، به خودشان کمک کنند (Taleb et al, 2088: 31).

در گردشگری، مشارکت با سهم شدن در منافع به پایداری فرهنگ محلی، دارایی‌های عمومی و مهارت‌های صنعتی کمک می‌کند. همچنین، مطالعات نشان می‌دهد که در نتیجه مشارکت با سهم شدن در منافع در گردشگری، فرصت‌هایی برای تشویق مردم به سرمایه‌گذاری در بهداشت، آموزش و سایر تسهیلات اجتماعی به وجود می‌آید و به بهبود مهارت‌های فنی، ارتباطات، و داد و ستد مردم می‌انجامد (Nasiri Moghadam & Khoshshima, 2015: 3). باید مشارکت در فعالیت‌های سهم شدن در منافع نسبت به مشارکت در فعالیت‌های تصمیم‌گیری در میان شهروندان فقیر بسیار ملایم‌تر آغاز شود، به ویژه آنکه با اختیارات اقتصادی اندکی همراه است، البته چه بسا انگیزه شهروندان برای مشارکت با سهم شدن در منافع بسیار قوی باشد، که احتمالاً در اصول ارزشی و بهبود اجتماعی ریشه دارد (Ebrahimipour et al, 2017: 121). فراخوان مشارکت در فعالیت‌های سهم شدن در منافع توسعه، با توجه با اندوخته منابع، تجارب و مهارت‌ها در این زمینه، به آسانی صورت می‌گیرد.

هدف از آغاز مشارکت با سهم شدن در منافع پیش از مشارکت در فعالیت‌های تصمیم‌گیری شکستن برخی سیاست‌های محلی و محدودیت‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مشارکت است که در نتیجه آن، فرصت‌هایی برای بسترسازی مشارکت در تصمیم‌گیری فراهم می‌شود. به همین منظور، در موارد اجرایی بلندمدت، چه بسا تقویت مشارکت در تصمیم‌گیری با موفقیتی بیش از مشارکت با سهم شدن در منافع همراه باشد، با توسعه مشارکت افراد دستاوردهایی در زمینه کنترل بیشتر بر منابع اقتصادی، ایجاد اعتماد و کاهش وابستگی، افزایش روابط گروهی، و ارتقاء بینش مردم و شایستگی‌های اخلاقی و فنی خواهند داشت (Alipour & Mohammadi, 2016: 3).

روش تحقیق

از آنجا که پژوهش حاضر به دنبال تعیین وضعیت مشارکت اجتماعی در صنعت گردشگری شهر ساری و از این منظر ارائه معیارهای موثر در این زمینه می‌باشد، لذا از نظر هدف، پژوهشی کاربردی و بر حسب ماهیت پژوهش به صورت توصیفی-تحلیلی می‌باشد. برای گردآوری اطلاعات از روش ترکیبی، یعنی از ترکیب روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی استفاده شده است. جامعه آماری در این پژوهش شامل کلیه شهروندان بالای ۲۰ سال شهر ساری از یک سو و کارشناسان و صاحب‌نظران ادارات و سازمان‌های دولتی و نهادهای مردم‌نهاد مرتبط با صنعت گردشگری و هتلداری و صاحبان آژانس‌های مسافرتی و تفریحی در سطح شهر از سوی دیگر خواهند بود. حجم نمونه از طریق فرمول کوکران محاسبه شده است. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از ضریب همبستگی و رگرسیون خطی ساده استفاده شده است. طبقه‌بندی و انتخاب معیارهای پژوهش نیز با استفاده از پردازش و تجزیه و تحلیل‌های آماری داده‌ها در نرم-افزار SPSS انجام شده است.

جدول ۱- سنجه‌های مربوط به مشارکت اجتماعی

متغیر	شاخص	سنجه
مشارکت در مدیریت شهر	مشارکت در مدیریت شهر	همکاری و همفکری با مدیران شهری
		مشارکت در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای
		همکاری در جلب مشارکت دیگر ساکنین
		پیگیری امور مربوط به شهر

متغیر	شاخص	سنجه
	مشارکت با نهادهای مدنی	عضویت در نهادهای یا موسسات
		کمک مالی به نهادهای یا موسسات
		شرکت در جلسات نهادهای یا موسسات
		شرکت در تأسیس نهادهای یا موسسات
	مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی	اعتماد به دیگران
		مشورت با دیگران در انجام فعالیت‌های اجتماعی
		انجام گروهی کارها
		ترجیح منافع عمومی به منافع فردی
		کمک به دیگران در جهت حل مشکلات
	مشارکت محلی	شرکت در جلسات عمومی شهر
		میزان مشارکت در نگهداری از تأسیسات عمومی شهر
		میزان مشارکت و همکاری هم‌محلی‌ها در تأمین هزینه خدمات شهری
		میزان همبستگی و تعاملات اجتماعی
		میزان همکاری در راه‌اندازی مراسمات اجتماعی و مذهبی در شهر

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

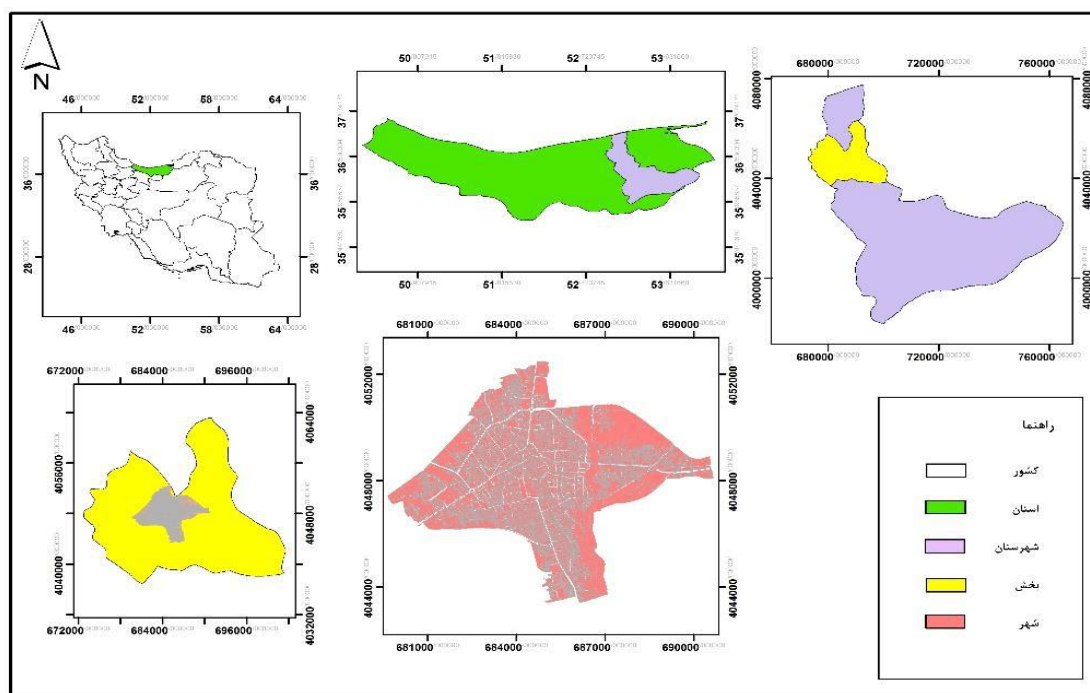
جدول ۲- سنجه‌های مربوط به گردشگری شهری

متغیر	شاخص	سنجه
توسعه گردشگری شهری	اقتصادی	افزایش قیمت زمین و مسکن در شهر
		افزایش اشتغال
		ایجاد و بهبود زیرساخت‌ها (جاده، پل و ...)
		افزایش سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در شهر
	اجتماعی - فرهنگی	مشارکت شهروندان در امر برنامه‌ریزی گردشگری و نظرخواهی از آنان
		افزایش سطح آگاهی‌های اجتماعی
		بهبود کیفیت زندگی شهروندان
		افزایش امنیت شهری
		تغییر در گویش و لهجه مردم محلی
		پی بردن جامعه به ارزش فرهنگ بومی و تلاش در جهت حفظ آن
		حفاظت و نگهداری بهتر از آثار فرهنگی و ابنیه تاریخی
		رشد خدمات فرهنگی (کتابخانه‌ها، مساجد و ...)
	زیست محیطی و کالبدی	افزایش فضاهای سبز شهری
		تغییر کاربری اراضی شهر
		آلودگی صوتی و بصری
		ساخت و ساز بی‌رویه با توسعه گردشگری
		توسعه خانه‌سازی مدرن و از بین رفتن معماری سنتی

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

قلمرو پژوهش

ساری مرکز استان مازندران در شمال ایران، یکی از بزرگترین و پرجمعیت‌ترین شهرهای استان مازندران و شمال کشور است که در طول جغرافیایی ۲۸,۴۸ درجه و عرض جغرافیایی ۴۰,۳۶ درجه واقع شده است، از لحاظ موقعیت طبیعی، این شهر در جنوب دریای مازندران و در منطقه جلگه‌ای شهرستان ساری قرار گرفته و تنها قسمت‌های جنوبی و جنوب غربی آن به کوه‌ها و تپه ماهورهای کم ارتفاع منتهی می‌گردد، ارتفاع شهر از سطح دریاهای آزاد ۱۸,۵ متر و اختلاف مساحت آن تا ساحل دریای مازندران ۲۴ کیلومتر می‌باشد، شیب عمومی شهر از جنوب به شمال بوده و بسیار ملایم است (Mazand Design Consulting Engineers, 2015: 112)، در شکل شماره ۱ موقعیت شهر ساری نشان داده شده است.

شکل ۱- موقعیت شهر ساری در سلسله مراتب تقسیمات کشوری (ترسیم: نگارنده، ۱۴۰۱)

بحث و ارائه یافته‌ها

بررسی رابطه بین مشارکت اجتماعی و توسعه گردشگری شهری

به منظور بررسی رابطه میان مشارکت اجتماعی و توسعه گردشگری شهری از آزمون‌های همبستگی و رگرسیون استفاده شده است.

جدول ۳- بررسی رابطه بین مشارکت اجتماعی و توسعه گردشگری شهری

متغیر مستقل	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری	تعداد
مشارکت اجتماعی	۰,۸۴۶	۰,۰۰۰	۳۸۴
متغیر وابسته = توسعه گردشگری، سطح خطا = ۰,۰۵			

مآخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

مطابق با نتایج جدول شماره ۳، مقدار سطح معناداری ($Sig=0.000$) کمتر از ۵ درصد خطاست. بدان معناست که بین متغیر مشارکت اجتماعی با توسعه گردشگری شهر ساری رابطه معناداری وجود دارد. میزان این همبستگی بالا بوده و نشان‌دهنده همبستگی قوی و مثبت می‌باشد. به منظور بررسی تأثیر متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، از آزمون-های رگرسیون خطی چندگانه استفاده شده و متغیرها از روش Enter وارد مدل رگرسیونی شدند که نتایج آزمون‌ها در سطح تشخیص ۵ درصد خطا و اطمینان ۹۵ درصد در جدول شماره ۳ نشان داده شده است.

جدول ۴- بررسی واریانس خطی بودن مدل و آزمون ضرایب رگرسیون چندمتغیره

مدل	ضریب تعیین (R^2)	F (ANOVA)	t	Beta	Sig
مشارکت در مدیریت شهر	-	-	۲,۹۳۹	۰,۰۹۴	۰,۰۰۳
مشارکت با نهادهای	-	-	۵,۱۵۶	۰,۲۵۵	۰,۰۰۰

مدل	ضریب تعیین (R2)	F (ANOVA)	t	Beta	Sig
مدنی					
مشارکت در فعالیت-های اجتماعی	-	-	۴,۷۷۳	۰,۲۲۶	۰,۰۰۰
مشارکت محلی	-	-	۸,۱۵۲	۰,۳۸۵	۰,۰۰۰
تأثیر شاخصها بر توسعه گردشگری	۰,۸۵۵	۲۵۷,۲۹۶	-	-	۰,۰۰۰
معادله رگرسیونی $y = 0.112x_1 + 0.222x_2 + 0.216x_3 + 0.354x_4$					

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۱

چنانچه جدول شماره ۴ نشان می‌دهد، نتیجه آزمون تحلیل واریانس جهت بررسی خطی بودن مدل رگرسیونی در سطح تشخیص ۰,۰۵ معنادار است، بنابراین، با احتمال ۹۵ درصد مدل خطی رگرسیونی به درستی بزارش شده است،

در این معادله رگرسیونی که گردشگری شهری y به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شده؛ نتایج حاکی از آن است که ضریب تأثیر متغیر مشارکت در مدیریت شهر (x_1) در سطح تشخیص ۰,۰۵ معنادار است ($t=2.939$ و $Pvalue=0.003$)، بنابراین، تأثیر مثبت مشارکت در مدیریت شهر بر توسعه گردشگری شهری ساری تأیید شد،

ضریب تأثیر متغیر مشارکت با نهادهای مدنی (x_2) که همزمان با متغیر مشارکت در مدیریت شهر (x_1) وارد مدل شد، در سطح تشخیص ۰,۰۵ با احتمال ۹۵ درصد معنادار است ($t=5.156$ و $Pvalue=0.000$)، بنابراین، تأثیر مثبت مشارکت با نهادهای مدنی بر توسعه گردشگری شهری ساری مورد تأیید قرار گرفت،

ضریب تأثیر متغیر مشارکت در فعالیتهای اجتماعی (x_3) که همزمان با متغیر مشارکت در مدیریت شهر (x_1) و متغیر مشارکت با نهادهای مدنی (x_2) وارد مدل شد، در سطح تشخیص ۰,۰۵ با احتمال ۹۵ درصد معنادار است ($t=4.773$ و $Pvalue=0.000$)، بنابراین، تأثیر مثبت مشارکت در فعالیتهای اجتماعی بر توسعه گردشگری شهری ساری مورد تأیید قرار گرفت،

ضریب تأثیر متغیر مشارکت محلی (x_4) که همزمان با متغیر مشارکت در مدیریت شهر (x_1) و متغیر مشارکت با نهادهای مدنی (x_2) و متغیر مشارکت در فعالیتهای اجتماعی (x_3) وارد مدل شد، در سطح تشخیص ۰,۰۵ با احتمال ۹۵ درصد معنادار است ($t=8.152$ و $Pvalue=0.000$)، بنابراین، تأثیر مثبت مشارکت محلی بر توسعه گردشگری شهری ساری مورد تأیید قرار گرفت،

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

سیاست‌های یک جانبه رشد و توسعه در اکثر کشورهای تازه استقلال یافته بعد از جنگ جهانی دوم موجب خسارات زیادی به منابع طبیعی گردید، در نتیجه جامعه جهانی در سیاست‌های خود بازنگری کرده و توسعه پایدار با شعار حفظ منابع طبیعی برای آیندگان، وارد ادبیات علمی جهان شد، این موضوع با سرعت تمام در اکثر رشته‌ها از جمله گردشگری وارد شد، گردشگری به عنوان یک صنعت جهانی، در معرض نیروهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی است، در همین راستا همان طور که در مباحث نظری عنوان شد تفسیر توسعه گردشگری به عنوان شاخصی وابسته تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد که یکی از مهم ترین آنها مؤلفه‌های اجتماعی است، زیرساخت‌های اجتماعی در کنار عوامل اقتصادی، تاریخی، فرهنگی و سیاسی می‌تواند بر جذب گردشگران و ماندگاری بیشتر آنها کمک کند، پارادایم جامعه شناسی گردشگری توجه خود را به ساختار اجتماعی جامعه میزبان و همچنین نیازهای گردشگران به عنوان کنش گرانی هدفمند معطوف می‌کند،

جامعه شناسی گردشگری سبک و چارچوب روابط بین بومیان یک منطقه و گردشگران می‌پردازد، کم و کیف این نوع رابطه در توسعه گردشگری و حفظ گردشگران می‌تواند اثرگذار باشد (ترب،

مقوله‌های اجتماعی با توجه به پتانسیل جمعی و فرهنگی خود همواره در رشد و یا عقب ماندگی پدیده‌ها اقتصادی اثرگذار هستند، عوامل اجتماعی مؤثر بر توسعه گردشگری را می‌توان در دو قالب شاخص‌های روبنایی و شاخص‌های زیربنایی تقسیم بندی نمود، هریک از این عوامل به صورت مستقیم و یا با واسطه بر روند و توسعه گردشگری می‌تواند اثرگذار باشد،

باتوجه به چارچوب نظری پژوهش، به صورت نظری نقش شاخص‌های کیفیت تبلیغات و اقناع گردشگران، احساس امنیت گردشگران، نحوه برخورد جامعه میزبان، میزان مشارکت و تعاملات جامعه میزبان و میزان رضایت و جذب گردشگران به عنوان مهم ترین مؤلفه‌های اجتماعی نقش مؤثری بر توسعه گردشگری دارد،

احساس رضایت گردشگران همواره یکی از مهم ترین مؤلفه‌هایی است که در جذب، ماندگاری و در نهایت توسعه گردشگری اثرگذار است، احساس رضایت گردشگران تحت تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی، اقلیمی، فرهنگی و در نهایت اجتماعی قرار دارد، این مهم نیز تحت تأثیر برنامه ریزی‌های کلان در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی قرار دارد، به همین ترتیب همان طور که در ابتدا عنوان شد، صنعت گردشگری به عنوان متنوع ترین و بزرگترین صنایع در جهان، مهم ترین منبع درآمد و ایجاد فرصت‌های شغلی برای بسیاری از کشورهای دنیا است، با توجه به اهمیتی که گردشگری برای جوامع امروزی دارد، شناخت عوامل مؤثر بر آن و همچنین پرهیز از تقلیل گرایی و تفسیر و تبیین مقوله توسعه گردشگری در پارادایم‌های مرتبط و رهگشا می‌تواند در تغییر نگرش و همچنین سیاست گذاری‌های آتی اثرگذار باشد، از آنجایی که مؤلفه‌های اجتماعی به خصوص ابعاد غیر مادی و غیر ملموس آن به عنوان اساس و زیربنای توسعه مورد تأیید اندیشمندان قرار گرفته است، در کشورهای توسعه نیافته، اهمیت مقوله‌های اجتماعی در فرآیند توسعه همواره از دید برنامه ریزان، سیاست گذاران و مدیران نادیده گرفته می‌شود،

مدیریت کلان در بحث صنعت گردشگری از مهم ترین مؤلفه‌های موفقیت در این صنعت نوظهور است، با توجه به اینکه مدیریت کوتاه مدت و سطحی نگر در صنعت گردشگری جوابگو نخواهد بود و این صنعت را به مرحله سوددهی نخواهند رساند، لذا مدیریت دولتی و دیدگاه‌های سیستم‌های دولتی پاسخ گوی نیازهای این صنعت نخواهند بود، در صنعت گردشگری ایجاد زیرساخت‌های لازم به همراه برنامه ریزی‌های کوتاه مدت و بلندمدت می‌تواند این صنعت را به شکوفایی برساند، لذا مدیریت دولتی به دلیل کوتاه بودن عمر مسئولیت شان و تغییرات مدیریتی در تمام سطوح سازمانی، اجرای برنامه ریزی‌های بلندمدت امکان پذیر نیست و همچنین تغییرات پی در پی مدیران، اجرای برنامه‌های کوتاه مدت را هم مختل می‌کند و از همه مهم‌تر نبود احساس رقابت در میان مدیران دولتی باعث می‌شود تا صنعت گردشگری توسعه نیابد و علاوه بر آثار اقتصادی منفی باعث تخریب آثار تاریخی، هنری و محیط زیست و طبیعت هم گردد، تقویت مشارکتهای مردمی و تقویت مؤلفه‌های اجتماعی و توانمندسازی بومیان واگذاری مدیریت گردشگری به آنها می‌تواند ضعف‌های مذکور در ساختار کلان را حل و سبب توسعه گردشگری گردد، به همین ترتیب یکی از مهم ترین مؤلفه‌های اثرگذار در فرآیند توسعه یافتگی و پیشرفت کشورها، امر گردشگری است که به طور کامل متأثر از شرایط اجتماعی و فرهنگی جوامع است، طبق یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان به این نتیجه رسید که تقویت مؤلفه‌های اجتماعی از جمله

تقویت میزان تعاملات جامعه میزبان با گردشگران، تقویت سرمایه اجتماعی برون گروهی شهروندان و میزان مشارکت آنها در شهرهای توریست پذیر از جمله ساری و مهم تر از همه تأمین امنیت گردشگران از اصلی ترین مؤلفه های اثرگذار بر توسعه گردشگری است، به طور کلی امروزه کشورهای توسعه نیافته و یا در حال توسعه همچون ایران در تمامی حوزه های مرتبط با توسعه از جمله و گردشگری باید در برنامه ریزی های خود علاوه بر توجه به مؤلفه های زیرساختی و عینی، همواره باید شاخص ها اجتماعی را به عنوان اصلی ترین مؤلفه پیشرفت، در برنامه ریزی های خود عملیاتی نمایند.

در این راستا پیشنهاداتی ارائه میگردد:

- ✓ بومی سازی الگوهای آموزش روش های مشارکتی، فرآیندهای تصمیم گیری و الگوهای اجرایی گردشگری جامعه محور براساس خصوصیات جامعه هدف
- ✓ برنامه ریزی صحیح و اجرایی به منظور توسعه ی مشارکت مردمی در صنعت گردشگری
- ✓ تقویت مهارت های مناسب بین برنامه ریزان جهت درک بهتر نگرش های مشارکتی
- ✓ تعیین عوامل موثر بر مشارکت مردمی و اجتماعی در توسعه گردشگری پایدار
- ✓ افزایش مشارکت ذی نفعان در برنامه ریزی، اجرا و مدیریت
- ✓ ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی گردشگری بر جامعه محلی و پیدا کردن راهکارهایی برای افزایش مشارکت و سودمندی جامعه محلی از فعالیتهای گردشگری

منابع

- ۱، ابراهیم پور، حبیب؛ بابایی، یاور و سخندان، الناز، (۱۳۹۶)، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت در توسعه گردشگری پایدار با نقش میانجی اثرات گردشگری (مطالعه موردی: سرعین)، مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری، سال ششم، شماره ۲۲، صص، ۱۱۸-۱۴۳، [/https://ensani.ir/fa/article/521186](https://ensani.ir/fa/article/521186)
- ۲، اخشی، نازیلا و گلابی، فاطمه، (۱۳۹۴)، مشارکت اجتماعی و نشاط اجتماعی، جامعه شناسی کاربردی، دوره ۲۶، شماره ۳، شماره مسلسل ۳، صص، ۱۳۹-۱۶۰، https://jas.ui.ac.ir/article_18407.html
- ۳، اسکندری، ندا و سعیده زرآبادی، زهراسادات، (۱۳۹۵)، توسعه پایدار و گردشگری شهری، دومین کنفرانس بین المللی معماری، مهندسی عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم، تهران، [/https://civilica.com/doc/531763](https://civilica.com/doc/531763)
- ۴، آشفه پور لیلاکوهی، سپیده؛ قریشی میناباد، محمدباسط؛ مطیعی لنگرودی، سیدحسن و آمارحاجی شیرکیا، تیمور، (۱۳۹۹)، تحلیل فضایی عرصه های روستایی مستعد گردشگری کشاورزی، مورد: شهرستان رودسر، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال نهم، شماره ۱، (سریال ۳۱)، صص، ۴۱-۶۶، <https://www.sid.ir/paper/522542/fa>
- ۵، امین بیدختی، علی اکبر؛ جعفری، سکینه و فرهادی، وحیدرضا، (۱۳۹۳)، رابطه تعلق اجتماعی و مشارکت اجتماعی با توسعه گردشگری پایدار: نقش میانجی اثرات ادراک شده، مطالعات مدیریت گردشگری، شماره ۲۶، صص، ۱-۲۴، <https://ensani.ir/fa/article/345521>

- ۶، باستانی، علیرضا، (۱۳۹۰)، آثار اقتصادی و مبانی حقوقی تشکیل یک گروه اقتصادی با منافع مشترک (جوینت ونچر)، مجله اقتصادی - بررسی ماهانه مسائل و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۹ و ۱۰، صص، ۷۸-۵۳، <https://ejip.ir/article-1-166-fa.html>
- ۷، پورطاهری، مهدی؛ محمدی، ناهیده و رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، (۱۳۹۲)، ارزیابی و سنجش محرومیت در مناطق روستایی، مورد: بخش مرکزی شهرستان جواهرود، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره ۳، سری ۹، صص، ۴۰-۱۷، <http://serd.khu.ac.ir/article-1-2149-fa.html>
- ۸، تولایی، سیمین؛ سلیمانی، محمد؛ جهانی دولت‌آباد، رحمان و جهانی دولت‌آباد، اسماعیل (۱۳۹۵)، نقش مشارکت جوامع محلی در صنعت گردشگری پایدار (مطالعه موردی: سرعین)، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)، دوره ۴۹، صص، ۹۵-۱۱۳، <https://doi.org/10.22059/jhgr.2017.53814>
- ۹، حاجی‌نژاد، علی؛ پایدار، ابوزر؛ باقری، فاطمه و عبدی، ناصر، (۱۳۹۲)، تدوین طرح راهبردی توسعه گردشگری روستایی در ایران، فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان، دوره ۲، شماره ۸، صص، ۱۱۱-۱۳۵، https://www.jmsp.ir/article_7946.html
- ۱۰، حیدری مکرر، حمید؛ صالحی نیا، زینب و شوقی، مرضیه (۱۳۹۱)، ارزیابی عملکرد دهیاران در مدیریت بومی روستا (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان زابل)، همایش ملی توسعه روستایی، رشت، <https://civilica.com/doc/270199>
- ۱۱، حیدری، زهرا؛ رضوانی، محمدرضا و بدری، سیدعلی (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل موثر بر مشارکت جامعه محلی در برنامه‌ریزی توسعه گردشگری کشاورزی (مطالعه موردی: نواحی روستایی بخش مرکزی شهرستان تنکابن)، بررسی‌های جغرافیایی فضایی، دوره ۶، شماره ۲۱، صص، ۲۶-۱۳، https://gps.gu.ac.ir/article_41669.html
- ۱۲، خادم‌الحسینی، احمد و عارفی‌پور، صفیه، (۱۳۹۱)، برنامه‌ریزی مشارکتی شهری و جایگاه مردم در برنامه‌ریزی شهری، چشم‌انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، سال هفتم، شماره ۱۹، صص، ۱۲۳-۱۰۸، <https://www.sid.ir/paper/175860/fa>
- ۱۳، خسروی، فروغ، (۱۴۰۱)، مشارکت اجتماعی شهروندان برای توسعه گردشگری و جغرافیای شهری پایدار، پنجمین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، صص، ۱۲-۱، <https://civilica.com/doc/1646766>
- ۱۴، رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ مهدوی، داوود و پورطاهری، مهدی، (۱۳۹۰)، ارزیابی پایداری گردشگری در روستاهای تاریخی-فرهنگی ایران با تأکید بر پارادایم توسعه پایدار گردشگری، فصلنامه مطالعات گردشگری، شماره ۱۴، صص، ۳۹-۱، <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23223294.1389.5.14.1.3>
- ۱۵، سجادیان، ناهید و سجادیان، مهدی (۱۳۸۷)، بهره‌گیری از GIS در ادامه حیات روستا و تحقق توسعه پایدار روستایی (نمونه: گردشگری روستایی)، مسکن و محیط روستا، توسعه روستایی، صص، ۸۵-۶۶، <https://civilica.com/doc/1482787>

۱۶، سقایی، محسن؛ امینی‌نژاد، غلامرضا و صبوحی، غلامرضا (۱۳۹۵)، بررسی قابلیت‌های گردشگری شهر ساحلی بوشهر بر اساس مدل SWAT و TOPSIS، جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دوره ۲۷، شماره ۱، شماره مسلسل ۶۱، صص ۱۰۳-۱۳۰، <https://doi.org/10.22108/gep.2016.21359>

۱۷، سیر، رضا؛ احمدیان، محمدعلی؛ جعفری، حمید و علیزاده، کتایون (۱۳۹۶)، نقش گردشگری در ایجاد درآمد در مناطق روستایی با ارائه یک مدل استراتژیک در توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: شهرستان فیروزکوه)، فصلنامه علمی-پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال دهم، شماره ۲، صص ۷۷-۴۹، <https://www.sid.ir/paper/516827/fa>

۱۸، شرفی، مرجان؛ بهزادفر، مصطفی دانشپور، سید عبدالهادی؛ برکپور، ناصر و خانکه، حمیدرضا (۱۳۹۸)، مشارکتی یا مشارکت‌گریزی مردم و برنامه‌ریزان؟ پژوهشی کیفی در محیط برنامه‌ریزی شهری ایران، مجله هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، دوره ۲۴، شماره ۲، صص ۳۸-۲۹، https://jfaup.ut.ac.ir/article_76274.html

۱۹، صبوری خسروشاهی، حبیب، (۱۳۸۹)، آموزش در عصر جهانی شدن؛ چالش‌ها و راهبردهایی برای مواجهه با آن، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۱، شماره ۱، شماره مسلسل ۱، صص ۱۵۳-۱۹۶، https://sspp.iranjournals.ir/article_631.html

۲۰، صداقت نوری، حسین (۱۳۹۳)، سیاست پژوهی پارادایم‌های مشارکت شهروندی در مدیریت محیط زیست شهری، مدیریت شهری، شماره ۳۸، صص ۲۷۳-۲۹۹، <https://ensani.ir/fa/article/573012>

۲۱، طالب، مهدی؛ بخشی‌زاده، حسن و میرزایی، حسین (۱۳۸۷)، مبانی نظری مشارکت جامعه روستایی در برنامه‌ریزی گردشگری در ایران، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۴، صص ۵۲-۲۵، <https://www.sid.ir/paper/448251/fa>

۲۲، علی‌پور، خالد و محمدی، شه‌وین، (۱۳۹۵)، بررسی نقش مشارکت مردم در توسعه گردشگری، مطالعه موردی: شهر سردشت، سومین کنفرانس بین‌المللی علوم جغرافیایی، شیراز <https://civilica.com/doc/586936>

۲۳، کشتکار، مهران و حاتمی، حمیدرضا، (۱۳۹۴)، الگوی مفهومی مشارکت سازمان یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال هجدهم، شماره ۶۹، صص ۶۷-۳۹، <https://ensani.ir/fa/article/365679>

۲۴، لطفی عاقل، راضیه؛ موسایی، میثم و وثوقی، منصور، (۱۳۹۸)، بررسی نقش عوامل اجتماعی موثر بر توسعه گردشگری (مطالعه موردی: شهر همدان)، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره بیست و ششم، صص ۲۸۲-۲۵۲، <https://civilica.com/doc/1884998>

۲۵، مجیدی‌پرست، سجاد و رضازاده، مژگان، (۱۳۹۵)، نقش مشارکت اجتماعی و مردمی در توسعه گردشگری در کشور، <https://civilica.com/doc/514346>

۲۶، محمدی زاده، مینا، (۱۳۹۵)، بررسی تأثیر مشارکت اجتماعی مردم در توسعه پایدار گردشگری، کنفرانس ملی معماری و شهرسازی، شیروان، <https://civilica.com/doc/738662>

۲۷، نجارزاده، محمد و نعمت‌الهی، مجید، (۱۳۹۴)، بررسی نقش مشارکت اجتماعی و تعلق اجتماعی در توسعه گردشگری روستایی، اولین کنفرانس ملی گردشگری پایدار با رویکرد گردشگری ورزشی، سلامت و محیط زیست،

اردبیل، <https://civilica.com/doc/546163>

۲۸، نرگسی، شهین و بابکی، روح‌الله و عفتی، مهناز، (۱۳۹۷)، بررسی رابطه بین گردشگری، رشد اقتصادی و توسعه مالی در ایران (۱۳۶۸-۱۳۹۵)، فصلنامه اقتصاد مالی، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دوره ۱۲، شماره ۴۴، شماره مسلسل ۴۴، صص، ۴۱-۶۸،

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.25383833.1397.12.44.3.3>

۲۹، نصیری مقدم، منوچهر، خوش‌سیما، صدیقه، (۱۳۹۴)، گردشگری روستایی راهبردی برای توسعه پایدار روستایی در بخش خورگام شهرستان رودبار، مجله جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۴، شماره ۱۴، صص، ۱-۱۱،

<https://www.sid.ir/paper/214381/fa>

۳۰، نوابخش، مهرداد و بزرافشان، محمد، (۱۳۹۲)، بررسی میزان سنجش توسعه پایدار شهری در شهر شیراز در ۱۰ سال اخیر، مجله ایرانی مطالعات توسعه اجتماعی، سال ششم، شماره ۳، صص، ۴۹-۶۹،

<https://sanad.iau.ir/ar/Journal/jisds/Article/821579>

۳۱، هادی‌پور، مرضیه؛ لاسمی‌پور، رباب و اسماعیلی، آسیه، (۱۳۹۴)، مدیریت مشارکتی گردشگری روستایی و نقش آن در توسعه پایدار، فصلنامه فضای گردشگری، سال چهارم، شماره ۱۵، صص، ۶۳-۸۳، <https://civilica.com/doc/395841>

32. Jones, S. (2005). Community-Based Ecotourism: The Significance of Social Capital. *Annals of Tourism Research*, 32(2): 303-324.
33. Lepp, A. (2007). Residents' Attitudes towards Tourism in Bigodi Village, Uganda. *Tourism Management*, 28: 876-885.
34. Okazaki, E. (2008). A Community-Based Tourism Model: its Conception and Use. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 511-529.
35. Simpson, M. C. (2008). Community Benefit Tourism Initiatives: a Conceptual Oxymoron? *Tourism Management*, 29, 1-18.
36. Tosun, C. (2006). Expected Nature of Community Participation in Tourism Development. *Tourism Management*, 27, 493-504.
37. Wang, H., Yang, Z., Chen, L., Yang, J., & Li, R. (2010). Minority Community Participation in Tourism: a Case of Kanas Tuva villages in Xinjiang, China. *Tourism Management*, 31(6): 759-764.

Research Paper

Fighting with fate: the heroes of the stories of guiding and breaking the chains (case Study: The woman who lost her husband and the man who killed soul)

1. **Mohammad Ali Amini:** PhD student in Anthropology, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2. **Mohammad Homayon Sepehr*** : Assistant Professor, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

3. **Vahid Rashidvash:** Assistant Professor, Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: 2024/09/03 PP 19-34 Accepted: 2024/11/12

Abstract

This research analyzes the heroes of Sadegh Hedayat's stories, focusing on two key works, "A Woman Who Lost Her husband" and "A Man Who Killed His soul ". The purpose of this study is to investigate how heroes face existential crises and social challenges, which are at the core of Hedayat's works. And also the role of the heroes of the stories in breaking the chains tied to their feet. Most of Hedayat's short stories lead to death and their heroes accept what fate has decided for them. But among them, there are stories whose heroes rebel against the existing social structure. The current research method is to use qualitative analysis of the text and use tools such as data collection, articles, books, archive and use the approach of critical theorizing as well as the theories of modernism and postmodernism to explain the topic. By deeply examining the elements of the story, including characterization, narrative structure and central themes, we try to achieve a better understanding of the inner tensions of the heroes and their interaction with the social environment. The results show that guiding heroes are representatives of despair and the search for meaning in a chaotic world. They struggle with social and personal barriers and these struggles help shape their identity and destiny. The transition from tradition to modernity has had a great impact on the political-social structure and as a result the character of Hedayat stories. This research aims to clarify the role and influence of these heroes in reflecting the social and cultural realities of their time. Finally, this study deals with the importance of Hedayat's works in a deeper understanding of human and social complexities and emphasizes the necessity of re-reading them in different fields of literary and social studies.

Keywords: struggle with destiny, woman who lost her husband, A man who killed his soul, modernism, Sadegh Hedayat.

Citation: Amini, M.A, Homayon sepehr, M , Rashidvash,V(2024). **Fighting with fate: the heroes of the stories of guiding and breaking the chains (case Study: The woman who lost her husband and the man who killed soul)** *Journal of Society and Politics*, Vol 2 , No 7 , Shiraz, PP .19-34

* **Corresponding author:** Mohammad Homayon sepehr, **Email:** mohammadhomayonsepehr@gmail.com, **Tel:** 09351353496

Extended Abstract

Introduction

By creating characters that emerged from the society structure of his time, Hedayat tries to deal with various social issues and issues by using popular terms and expressions and many references to popular culture. He has depicted the transition from tradition to modernity in the form of a story and mostly symbolically. In this thesis, the researcher has tried to examine the political-social structure of the Hedayat era, as well as the transition from tradition to modernity and its effect on the people, and as a result, the creation of stories, by analyzing the short stories of Hedayat (*A woman who lost her husband* and *The man who killed himself*) examines the underlying factors of the struggle to change the fate of the heroes of the stories against the existing situation and describe the existing conditions and, as a result, the favorable conditions that may have been given to them. In addition to answering the main question, which is the fight against fate by the heroes of Hedayat stories to break the chains, the following sub-questions should also be answered:

1- How do the heroes of the stories "*The Woman Who Lost Her Man*" and "*The Man Who Killed His Self*" rebel against the status quo?

2- What role did the transition from tradition to modernity play in the hero's rebellion?

Methodology

The type of method used in this research, according to the nature of the research, is of the qualitative research type. The researcher is trying to analyze the information with a descriptive-analytical method, which with a detailed and in-depth look, examines the elements of the stories in question and examines the things that are related to the main topic from the basis of the stories. to do The tools used in this research include original texts, books and articles.

Results and discussion

"Hedayat's works are influenced by his time and age. What he presents in his works are: superstitions, religious prejudices, destroyed love and friendship, lost security and identity, promiscuity, vulgarity, masculinity, mental

suffering, loneliness and loneliness, hypocrisy and deceit and backwardness. The laziness of the people, the shamelessness, the hypocrisy of the guards, the general morality in the society, the general ignorance of the people, the scandal of the responsible class of the state, poverty and misery, fruitless efforts, the destruction of the family and society, chaos and Meraj, class difference, Fear of the ugliness and corruption of the environment, protest against patriarchal moral principles, criticism of the culture and cultural atmosphere and the level of literacy of the society. (Akbari Biraq, 2013: 92). What is meant by Hedayat is that the women of the Iranian society are suffering from a kind of depression in front of the existing situation of the society, from which they should free themselves and free themselves from the burden of prejudices and traditions of the past. Zarin Kolah (the hero of the story of the woman who lost her husband), is a symbol of the poverty prevailing in the women's society of that time. In order to get rid of such imposed poverty, he has to make logical or illogical reactions and get himself out of that situation. He is in contrast with a man whose bad qualities are pointed out many times in the story, such as being a liar, being immoral and hypocritical. Gol Bebo's character, unlike Zarrin Kolah, who is a dynamic character, is a static character and remains the same until the end of the story. "In the story "*The Man Who Killed His soul* ", the fictional character of Hedayat puts another form of life in the test crucible in order to find out the secret of existence like the great mystics and in this way escape from the absurdity and futility of ordinary life. He spends his life to kill self-pity and discipline in order to open an opening towards the real world and the higher life from which existence originates. In the meantime, he suddenly realizes that he has fallen into the trap of another deception; In the trap of deception, which is the trap of spreading the false claimant of mysticism, his mentor and target is Sheikh Abul Fazl, who has opened a shop in this way. (ghurbani, 1372: 75). Hossein Ali is rebellious in both stages of his life, one is when he breaks the bonds of worldly life and turns his back on worldly affairs with seclusion and austerity, and the other is when he realizes

the true nature of his friend and teacher, and that It is time that prefers death to life. Hedayat's two stories "The Woman Who Lost her husband " and "The Man Who Killed soul " emphasizes the role of man in his destiny and that man is first of all reliable and can choose a better way for himself by using his intellect and wisdom. and to reach the benefit that he wants, and these are the fundamental principles of modernism that have been more prevalent in western societies, and as a result, they are visible in societies that have turned towards modernity.

References

1. Ahmadi, Babak (1387), The Enigma of Modernity, 5th edition, Tehran: Center.(In persian).
2. Akbari Bairaq, Hassan and Ruqieh Khanmohammadzadeh (1393), the impact of Sadigh Hedayat's moral thinking on Nietzsche's philosophy, Comparative Literature Studies, 8(29) <http://ensani.ir/file/download/article/64894d145aad6-10681-29-5.pdf> (In persian)
3. Alizadeh, Nasser (1390), Criticism of character in the works of Sadegh Hedayat, Faculty of Literature and Humanities, Tabriz University, 54. (In persian).
4. Ansari, Ebrahim (1389), An introduction to postmodern (transmodern) sociology, Social Sciences Quarterly, Islamic Azad University, Shushtar Branch, 4(11) <https://www.sid.ir/paper/201840/fa> (In persian).
5. Azimi, Amir and others (1396), Representation of the transition of modernity in contemporary Iranian literature, (a case study of selected works of Hedayat and Forough), Social Studies and Research in Iran, 6(2). <http://ensani.ir/fa/article/375460/> (In persian).
6. Foran, Jan (1386), Fragile Resistance, History of Iran's Social Developments from 1500 AD according to 879 AD to the Revolution, translated by Ahmad Tedin, 7th edition, Rasa Cultural Services Institute. (In persian).
7. Ghazian, Hossein (1386), Jalal Al-Ahmed and the transition from tradition to modernity, Tehran: Kavir Publications. (In persian).
8. Ghorbani, Mohammad Reza (1372), Criticism and interpretation of Sadegh

Conclusion

Based on Iran's foreign policy approach and ideological perspectives, policymakers seem to pay little attention to these seventeen goals. For instance, in the environmental sector, current indicators reveal the country's low rank in environmental management. In the poverty reduction and inequality sector, one of the seventeen development goals, a favorable situation is not evident.

Hedayat's works, Tehran: Zaref Publishing. (In persian).

9. Hesampour, Saeed; Keyani, Hossein; Karmi, Madineh (1396), reflection of "tradition" and "modernity" in Qasr al-Shouq by Najib Mahfouz, two scientific-research quarterly reviews of contemporary Arabic literature, 7(13)

<https://www.magiran.com/paper/1816643> (In persian)

10. Hatami, Saeed and Fatemeh Barkat (1395), Analysis of the main characters of Sadegh Hedayat's ten short stories based on Maslow's theory, Journal of Iranian Studies, Faculty of Humanities, Shahid Bahonar University, Kerman, 15(29) <https://www.magiran.com/paper/1582765> (In persian).

11. Hedayat, Sadegh (1331), Sayeh Roshan, second edition, Tehran: Sina. (In persian).

12. Hedayat, Sadegh (1343), Three Drops of Blood, 7th edition, Tehran: Prasto. (In persian).

13. Jalil Naghoni, Armita; Kamili, Mukhtar (1399), examination and comparison of the prototype in the stories "A woman who lost her husband" and "Gypsy by the fire", Persian Quarterly, 3(3)

<http://ensani.ir/file/download/article/1615794889-10205> (In persian)

14. Karami, Medina (1401), identity crisis in Buf Kor Hedayat, a consequence of the presence of modernity in traditional society, Sociology Quarterly in Persian Literature, 1st year, serial number 1. https://sipl.gu.ac.ir/article_169251.html (In persian).

15. Khaefi, Abbas (1391), investigation of three drops of guided blood based on Michel Foucault's "power" theory, Bostan Adeb

Journal, Shiraz University, 4(1) https://jba.shirazu.ac.ir/article_228.html (In persian).

16. Moazallahi, Parvaneh and Gholamreza Tajveidi (1397), an approach to the sociology of literary works production between 1320 and 1345 based on the translation of the novel, Kavash Nameh Scientific Research Quarterly, 19(38).

https://kavoshnameh.yazd.ac.ir/article_1344.html (In persian).

17. Mord, Neda (1396), investigation and analysis of story elements in the two stories "A woman who lost her husband" and "To whom should I greet?", Comparative Literature Review, Islamic Azad University, Yazd Branch, 1(2).

<https://civilica.com/doc/1812707>(In persian).

18. Pahnadayan, Shahin (1396), a review of the social and economic structure of Qajar era Iran, Political Science Quarterly, 13(38) https://journals.iau.ir/article_532197(In persian)

19. Rawandi, Morteza (1345), Social History of Iran (Governments and Dynasties of Iran from the Arab invasion to the establishment of constitutionalism), second volume, Tehran: Amir Kabir. (In persian).

20. Salimi, Mohammad Reza and Ruhnobi Sharfi (2014), Reviewing the Structure and

Qualitative Research Method, International Conference on Humanities, Psychology and Social Sciences, Tehran: Center for International Broadcasting Conferences. <https://www.sid.ir/paper/836061/fa>.(In persian) Dimensions of Phenomenological.

21. Seidman, Steven (2012), The Struggle of Votes in Sociology, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nei. (In persian).

22 Yazdani, Sohrab (1386), Sur Esrafil, Nameh Azadi, Tehran: Ney Publishing.

23. Zare Vardini, Marzieh; Zabih Nia Omrani, Asia; Najafi, Leili (1390), review and criticism of violence in Sadegh Hedayat's fictional works, review letter: Proceedings of the Third National Conference on Literary Theory and Criticism in Iran, first book. <https://www.sid.ir/paper/840300/fa>(In Persian).

24- wilkinson, D. & Brimingham, P.(2003). Using Research Instruments: A Guide For Researchers. London: Routeledge. <https://www.routledge.com/Using-Research-Instruments-A-Guide-for-Researchers/Birmingham-Wilkinson/p/book/9780415272797>

25- Barthes, Roland (1976) S/Z, éditions du Seuil, collection « Points ». https://books.google.com/books/about/S_Z.html?id=p65cAAAAMAAJ»

مقاله پژوهشی

مبارزه با سرنوشت: قهرمانان داستان‌های هدایت و شکستن زنجیرها

(مورد مطالعه: زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت)

محمدعلی امینی: دانشجوی دکتری مردم‌شناسی، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

محمد همایون سپهر^۱: استادیار، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

وحید رشیدوش: استادیار، گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۳ صص ۱۹-۳۴ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۲

چکیده

این پژوهش به تحلیل قهرمانان داستان‌های صادق هدایت با تمرکز بر دو اثر کلیدی، «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» می‌پردازد. هدف این مطالعه، بررسی چگونگی مواجهه قهرمانان با بحران‌های وجودی و چالش‌های اجتماعی است که در بطن آثار هدایت قرار دارد. و همچنین نقشی که قهرمانان داستان‌ها در شکستن زنجیرهایی دارند که بر پایشان بسته شده است. بیشتر داستان‌های کوتاه هدایت، منتهی به مرگ می‌شود و قهرمانان آنها، آنچه را که تقدیر برایشان رقم زده است را می‌پذیرند. اما از آن میان، داستان‌هایی هستند که قهرمانان آنها در برابر ساختار اجتماعی موجود، سرکشی می‌کنند. روش پژوهش حاضر به کارگیری تحلیل کیفی متن و استفاده از ابزارهایی مانند فیش برداری، مقالات، کتاب‌ها، آرشیو و استفاده از رویکرد نظریه‌پردازی انتقادی و همچنین نظریات مدرنیسم و پسامدرنیسم برای تبیین موضوع است. با بررسی عمیق عناصر داستانی، شامل شخصیت‌پردازی، ساختار روایی و تم‌های محوری، سعی بر آن است تا به درک بهتری از تنش‌های درونی قهرمانان و تعامل آن‌ها با محیط اجتماعی دست یابیم. نتایج نشان می‌دهد که قهرمانان هدایت نمایندگانی از ناامیدی و جستجوی معنا در جهانی آشفته هستند. آن‌ها با موانع اجتماعی و فردی مبارزه می‌کنند و این مبارزات به شکل‌گیری هویت و سرنوشت آن‌ها کمک می‌کند. گذار از سنت به مدرنیته تأثیر زیادی بر ساختار سیاسی-اجتماعی و در نتیجه شخصیت داستان‌های هدایت داشته است. این پژوهش به روشن شدن نقش و تأثیر این قهرمانان در بازتاب واقعیات اجتماعی و فرهنگی زمانه خود می‌پردازد. در نهایت، این مطالعه به اهمیت آثار هدایت در فهم عمیق‌تر از پیچیدگی‌های انسانی و اجتماعی پرداخته و بر ضرورت بازخوانی آن‌ها در زمینه‌های مختلف مطالعات ادبی و اجتماعی تأکید می‌کند.

واژه‌های کلیدی: مبارزه با سرنوشت، زنی که مردش را گم کرد، مردی که نفسش را کشت، مدرنیسم، صادق هدایت.

استناد: امینی، محمدعلی؛ همایون سپهر، محمد؛ رشیدوش، وحید (۱۴۰۳)، مبارزه با سرنوشت: قهرمانان داستان‌های هدایت و

شکستن زنجیرها (مورد مطالعه: زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت)، فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷،

شیراز، صص ۱۹-۳۴.

۱. نویسنده مسئول: محمد همایون سپهر، پست الکترونیکی: mohammadhomayonsepehr@gmail.com، تلفن: ۰۹۳۵۱۳۵۳۴۹۶.

مقدمه

یکی از مؤثرترین انواع ادبی جهان و قدیمی‌ترین قالب‌های هنری که می‌توان معانی خاصی از آن برداشت نمود، داستان است. ادبیات داستانی به گونه‌ای است که خصلت ابداعی یا ساختگی بودن آن، بر جنبه‌های تاریخی و رئالیست بودن آن برتری دارد. این موضوع شامل رمان، قصه، داستان کوتاه و سایر آثاری می‌شود که به نوعی به آن وابسته است. داستان کوتاه در ایران با جمالزاده آغاز شد و ادبیات ایران حال و هوای تازه‌ای به خود گرفت. یکی از عواملی که موجب گرایش مردم به سمت داستان‌های کوتاه شد، این بود که با احوال زندگی مردم و مقتضیات سیاسی و اجتماعی جامعه همخوانی داشت و نویسندگان با انگیزه‌ای که از قبل مدنظر داشته است، سعی می‌کند به صورت مختصر، آراء و افکارش را در داستانی کوتاه بیاورد. پرداختن به موضوعات انسان و رفتار انسانی، از دیر باز مورد توجه متفکران و نویسندگان بوده است و آنان سعی کرده‌اند در قالب داستان، ساختار اجتماعی دوران خود را جلو دیدگان خواننده قرار دهند. از جمله نویسندگان موفق در این عرصه می‌توان به صادق هدایت اشاره نمود. هدایت با خلق شخصیت‌هایی که برآمده از ساختار جامعه دوران خود اوست، سعی دارد با استفاده از اصطلاحات و تعبیر عامیانه و اشارات فراوان به فرهنگ عامه، به مسائل و موضوعات مختلف اجتماعی بپردازد. او در قالب داستان و اکثراً هم به صورت نمادین، گذار از دوران سنت به مدرنیته را به تصویر کشیده است و سعی دارد ضمن تأکید بر بیگانه ستیزی و پای‌بندی بر باورهای ایرانیان باستان، نقدی هم بر سنت‌ها و عقاید خرافی که در میان مردم رایج بوده است، داشته باشد و در نتیجه مردم را به سمت رهایی از آن افکار که سبب تباهی‌شان می‌شود، هدایت نماید. اما نباید از این نکته غافل بود که، هدایت بیش‌تر به زخم‌های ناشی از مهاجمانی می‌پردازد که تاریخ، فرهنگ و باورهای ایرانیان را به تاراج برده‌اند و از فتوحات و افتخارات پارسیان و نقش فرهنگی آنان، کمتر سخن به میان می‌آورد. پژوهشگر در این جستار تلاش کرده است ضمن بررسی ساختار سیاسی- اجتماعی دوران هدایت و همچنین گذار از سنت به مدرنیته و تأثیر آن بر مردم و در نتیجه خلق داستان‌ها، با واکاوی داستان‌های کوتاه هدایت (زنی که مردش را گم کرد و مردی که نفسش را کشت) عوامل زمینه‌ساز مبارزه‌ای که برای تغییر سرنوشت قهرمانان داستان‌ها در برابر وضعیت موجود، را مورد بررسی قرار داده و شرایط موجود و در نتیجه شرایط مطلوبی را که ممکن است نصیبشان شده باشد را توصیف نماید. انتخاب این دو داستان از میان ۳۵ داستان کوتاه هدایت^۱، به این دلایل بوده است: یکی این که قهرمان داستان «زنی که مردش را گم کرد» زنی به اسم زرین کلاه است که در برابر شرایط و وضعیت خانوادگی دست به طغیان می‌زند و داستان «مردی که نفسش را کشت» که قهرمان آن مردی است به نام میرزا حسینعلی که او هم نسبت به جایگاه و موقعیتش طغیان می‌نماید. هدف این است که علاوه بر بررسی ساختار جامعه و شرایط خانوادگی قهرمان‌های دو داستان، به واکاوی شخصیت آنان هم پرداخته شود و نقش هر کدام از آنها مشخص و جنبه‌های اجتماعی‌شان نیز بررسی گردد. بنابراین از هر دو جنسیت مرد و زن استفاده شده است. دلیل دیگر این که قهرمانان اکثر داستان‌های کوتاه هدایت محکوم سرنوشت هستند یعنی در مقابل قضا و قدر هیچگونه ایستادگی نمی‌کنند و تسلیم آن می‌شوند و یا هیچ‌برخیزشی علیه وضع موجود ندارند. (مانند آبجی خانم، گردآب، داش آکل، صورتکها، آینه شکسته، عروسک پشت پرده، سگ ولگرد، میهن پرست و...) بنابراین در این پژوهش سعی شده است علاوه بر پاسخگویی به سؤال اصلی که همان مبارزه با سرنوشت توسط قهرمانان داستان‌های هدایت برای شکستن زنجیرها است، به پرسش‌های فرعی زیر نیز پاسخ داده شود:

۱- چگونه قهرمانان داستان‌های «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» دست به طغیان علیه وضع موجود می‌زنند؟

۲- گذار از سنت به مدرنیته چه نقشی در طغیان قهرمان داستان‌ها داشته است؟

۳- تبلور فرهنگ حاکم بر جامعه چگونه بر خلق شخصیت‌های قهرمانان داستان‌ها تأثیر داشته است؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

نقد و بررسی آثار هدایت در زوایای گوناگون همواره با بسامدی چشمگیر مورد توجه محققان و منتقدان قرار گرفته است و بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران، نظراتشان را در کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها در رابطه با آثار صادق هدایت بیان نموده‌اند که در زیر به برخی از مهمترین این آثار اشاره می‌شود:

جلیل ناغونی و کمیلی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و مقایسه پروتوتایپ در داستان‌های «زنی که مردش را گم کرد» و «کولی کنار آتش» به این نتیجه می‌رسد که صادق هدایت در خلق کاراکترهای داستانش از پروتوتایپهای طبقاتی پروتوتایپهای حالات و بیماریهای

^۱ . مجموعه‌های زنده بگور با ۹ داستان، سه قطره خون با ۱۱ داستان، سایه روشن با ۷ داستان و سگ ولگرد با ۸ داستان که مجموع داستان‌های کوتاه هدایت در این کتاب‌ها ۳۵ داستان کوتاه است.

روانی به عنوان پروتوتایپ استفاده کرده است. مراد (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل عناصر داستانی در دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «به کی سلام کنم؟» مباحث زن، جامعه، سیاست، آموزش، اقتصاد و غیره و همچنین فقر محوری و تلاش برای برابری اجتماعی که پیام اصلی نویسندگان است، مورد تأکید قرار داده است. شاهی مریدی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «زن دست نیافتنی در داستانهای صادق هدایت» به مسئله ارزش و جایگاه والای زن در داستان‌های هدایت پرداخته است. زارع وردینی و دیگران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و نقد خشونت در آثار داستانی صادق هدایت» به بررسی خودکشی شخصیت‌های داستان‌های هدایت پرداخته است که از آن میان به قهرمان داستان «مردی که نفسش را کشت» هم اشاره شده است. احمدی (۱۳۸۷) در کتابی تحت عنوان «معمای مدرنیته» در ۹ جستار به بررسی وضعیت مدرنیته پرداخته است و ضمن تأکید بر نظریات افرادی مانند میشل فوکو، از مفاهیمی مانند انسان گرایی، فلسفه اخلاق، پندار هویت، انسان گرایی، متافیزیک مدرنیته و... در کتاب استفاده نموده است. قربانی (۱۳۷۲) در کتاب «نقد و تفسیر آثار صادق هدایت» به موضوعاتی مانند: برش افقی و برش عمودی آثار هدایت، زن در آثار هدایت، طبیعت در آثار هدایت، عشق و ابتذال، موسیقی و... پرداخته است.

در پژوهش حاضر، از رویکرد انتقادی استفاده خواهد شد. رویکرد انتقادی رویکردی است که به تحلیل ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌پردازد و بر نقش قدرت، نابرابری و تسلط در جامعه تأکید دارد. این حوزه از نظریات مارکسیستی و نظریه‌های انتقادی دیگر نشأت گرفته و به دنبال درک و تحلیل شرایط اجتماعی و ایجاد تغییرات مثبت است. ویژگی‌های کلیدی رویکرد انتقادی عبارتند از: نقد قدرت، توجه به نابرابری‌ها، تاریخی و فرهنگی، عمل گرایی و فردگرایی و جمع گرایی. علاوه بر رویکرد انتقادی، ضمن تأکید بر اصول مدرنیسم به عنوان اصول حاکم بر جامعه دوران نویسنده و تأثیر آن بر قهرمانان داستانها، می‌توان از رویکرد نظری پسامدرن نیز بهره گرفت و از میان نظریه‌پردازان آن، نظریات آنتونی گیدنز و میشل فوکو تبیین‌کننده موضوع پژوهش باشند. «پسامدرنیسم را می‌توان به نوعی، حقیقت مدرنیسم نامید، زیرا موجب تحقق یافتن امکانات تکامل نیافته ذهنیت انتقادی مدرنیته می‌شود. به گونه دیگر، پسامدرنیسم بیانگر همان اندیشه انتقادی اصلی مدرنیته است، با این تفاوت که این بار مدرنیته است که هدف اساسی انتقاد است.» (انصاری، ۱۳۸۹: ۱۰) «یکی از مفاهیم مطرح شده در نظریه گیدنز، نقش بازاندیشی و تأمل و معرفت در زندگی جدید است. او مشخصه کلیدی جوامع جدید را بازاندیشی می‌داند. در جوامع پیشامدرن غالباً سنت، رفتار روزمره را هدایت می‌کرد؛ یعنی، مرجعیت اعمال پیشین، تعیین‌کننده رفتار بوده است. در حالی که در جوامع جدید، اعمال اجتماعی پیوسته در پرتو اطلاعات جدید مورد بازبینی قرار می‌گیرد. در حقیقت فرایند مستمر بازاندیشی یا تولید دانش درباره فرایندهای اجتماعی، در حوزه‌های اجتماعی بیشتری (از خانواده تا آموزش و پرورش، رفاه اجتماعی و حکومت) به جزء نهادینه شدن عمل اجتماعی بدل شده است. (سیدمن، ۱۳۹۱: ۱۳۹) همچنین نظریات رولان بارت در ادبیات اجتماعی می‌تواند کمک کننده باشد. از نظر بارت «معنای یک اثر هرگز بدون وابستگی به یک مکانیسم صوری که از آن منتج می‌شود درک نمی‌گردد. به عنوان زبان غیروابسته، هدف ادبیات، تقلید کردن واقعیت نیست بلکه ترجمه آن است. ادبیات همان گفتار غوطه‌ور در خود است، با مفهومی مشوش و گریزان. یک اثر ادبی، مشخصاً بخاطر این که یک فرایند متنی است هرگز قادر به رمز گشایی نیست. اینجاست که باید به روش دقیق‌تر طبیعت خاص دلالت و معنای ادبی را مورد بررسی قرار داد.» (Barthes, 1976: 18)

روش تحقیق

نوع روش مورد استفاده در این پژوهش، با توجه به ماهیت تحقیق، از نوع پژوهش کیفی است. «پژوهش کیفی ماهیتاً چند روشی است و متضمن رویکردی تفسیری و طبیعت‌گرایانه به موضوع مورد مطالعه است. این بدان معناست که پژوهشگران کیفی، اشیاء را در موقعیتهای طبیعی آنها مطالعه می‌کنند و می‌کوشند پدیده‌ها را برحسب معنایی که مردم به آنها می‌دهند، مفهوم سازی یا تفسیر کنند.» (سلیمی، ۱۳۹۴: ۲) پژوهشگر برای تجزیه و تحلیل اطلاعات با روش توصیفی-تحلیلی در تلاش است که با نگاهی دقیق و ژرف‌نگر، عناصر داستان-های مد نظر را مورد واکاوی قرار داده و مواردی را که با موضوع اصلی در ارتباط است را از بن مایه داستان‌ها بررسی نماید. «روش تحلیل محتوا^۱ بر این فرض بنا شده است که با تحلیل پیام‌های زبانی می‌توان به کشف معانی، اولویت‌ها، نگرش‌ها، شیوه‌های درک و سازمان یافتگی جهان دست یافت.» (wilkinson, 2003: 68) ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش شامل الف- متن اصلی: مطالعه مستقیم آثار هدایت که شامل دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «مردی که نفسش را کشت» می‌شود. ب- کتاب‌ها و مقالات پژوهشی درباره زندگی و آثار هدایت، نقدها و تجزیه و تحلیل‌های آثار او.

². content analysis

بحث و ارائه یافته‌ها

برخیزش (uprising) که در علوم سیاسی می‌تواند بیشتر کاربرد داشته باشد، دارای معناهای دیگری هم هست از جمله: شورش، طغیان، بلوا، خیز، عصیان و... آنچه که در این جستار مورد تأکید است نقش قهرمانان داستان‌هاست که عملکردشان به گونه‌ای است که نسبت به ساختار اجتماعی موجود که آنان را به شخصیتی وابسته و ایستا تبدیل کرده است، خود را رها کرده و پویایی‌شان را به رخ می‌کشاند که در یکی از داستان‌ها (زنی که مردش را گم کرد) قهرمان داستان به سمت شرایط جدید گام بر می‌دارد و در داستان دیگر (مردی که نفسش را کشت) علیرغم عبور از وضعیت موجود، قهرمان داستان، راه مرگ را برای خود در پیش می‌گیرد که همین مرگ یعنی رهایی از وضعیت موجودی است که این وضعیت، باب میل هدایت نیست. دست و پنجه نرم کردن با سرنوشت و مقابله با آن، شرایطی را می‌طلبد که هر کسی قادر به انجام آن نیست. در ادبیات فارسی ایران، شاعران و نویسندگان زیادی (مانند حافظ، خیام، خاقانی، سعدی، پروین اعتصامی و غیره) درباره قضا و قدر الهی و سرنوشت آدمی سخن به میان آورده‌اند. برای مثال، در ساقی نامه، حافظ بر تقدیر و سرنوشت انسان تأکید دارد و در چندین بیت به این مهم پرداخته است. او در انتهای ساقی نامه این چنین بیان می‌کند:

همی بینم از دور گردون شگفت
ندانم که را خاک خواهد گرفت
دگر رند مغ آتشی می‌زند
ندانم چراغ که بر می‌کند

همچنین خاقانی در دیوان اشعارش در شماره ۱۶۸ چنین می‌گوید:

گویی که نگون کرده‌ست ایوان فلک و ش را
حکم فلک گردان؟ یا حکم فلک گردان؟

بر مبنای چنین اعتقاداتی از سمت شاعران ایرانی، بسیاری از قهرمانان داستان‌های هدایت تسلیم سرنوشت می‌شوند و مرگ و نیستی نصیب آنان می‌گردد. اما حافظ در غزل شماره ۳۷۴ اختیار انسان را هم مورد تأکید قرار داده است:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم
فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم
اگر غم لشکر انگیزد که خون عاشقان ریزد
من و ساقی بهم سازیم و بنیادش بر اندازیم

این ابیات، اختیارگرایی انسان در سرنوشتش را بیان می‌کند و اینکه انسان می‌تواند با فعل خود، سرنوشتش را رقم زند. حافظ خاطر نشان می‌کند که انسان دارای نیرویی شگفت‌انگیز است که می‌تواند کارهای خارق‌العاده انجام دهد تا جایی که می‌خواهد دست به آفرینش عالم و آدم بزند. در این ابیات، فعال بودن و طغیان‌کننده‌گی حافظ بر علیه آنچه که برایش رقم خورده است را نشان می‌دهد حتی غم و اندوه هم نمی‌تواند او را از پای درآورد چون با کمک ساقی می‌توان ریشه اندوه را از بین برد. بنابراین از دید حافظ، برای رها شدن از وضعیت موجود باید دست به کار شد و کاری کرد. قبل از بررسی عملکرد قهرمانان داستان‌ها، در اینجا لازم است گریزی به ساختارهای سیاسی- اجتماعی دوران هدایت داشته باشیم.

« ایران عصر قاجار نمونه‌ای از یک جامعه عشایری و ایلاتی است. مناسبات ایلی و عشایری در سرتاسر دوره حاکمیت دودمان قاجار در ایران رواج داشته و عشایر در سرتاسر آن پراکنده بوده‌اند. در ایران از قدیم الایام، جمعیت قابل توجهی به دامداری و دامپروری اشتغال داشته‌اند و این امر در تمام ادوار تاریخی کشور، علی‌رغم همه حوادث تکان‌دهنده و دگرگون‌سازنده‌ای که پیش آمده، ادامه داشته است. شکل خاص زندگی عشایری و مقتضیات متعدد انسانی، اقتصادی، سیاسی و نظامی آن باعث شده است که اجتماعات عشایری شکل و ترکیب خاص خود را پیدا کنند... بر جامعه ایران از دیر باز فرهنگ شبانی حاکم بوده و مجموعاً نظام عشایری در منش و حیات اقتصادی و اجتماعی ایران حاکم می‌باشد. به این ترتیب بخش عظیمی از ظرفیت انسانی و اقتصادی ایرانیان به دامداری اختصاص پیدا کرده است. سنتها و آداب و رسوم و حیات سیاسی و اجتماعی ایرانیان به طور قاطعی تحت تأثیر زندگی عشایری و شبانی بوده است. » (پهنادایان، ۱۳۹۶: ۱۷۵) «درباره اوضاع اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مردم این دوران باید گفت: انسان به میدان می‌رود، می‌بیند مردم بیچاره هر یک پاره نمدی پوشیده که به تنش فرو رفته، پشته‌ای از هیزم در پشت از صحرا آورده به جزئی وجه می‌فروشد و برای این پشته که بیش از ده شاهی نمی‌فروشد دو روز کار کرده و با وجه آن باید امرار معاش کند و مالیات دیوان را بپردازد. » (راوندی، ۱۳۴۵: ۵۳۹) چنین وضعیتی تا زمان رضا شاه، همچنان بر روی طیف گسترده‌ای از مردم تأثیر داشته و بر زندگی آنان سایه افکنده بود. با روی کار آمدن رضاخان در ایران، دوران جدیدی به وجود آمد که مسائل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن زمان را تحت تأثیر خود قرار داد. «سه منبع اصلی که رضاخان با اتکال به آنها به سلطنت رسید عبارت بودند از: نیروهای مسلح، حزب‌های اکثریت در مجلس پنجم و قدرت‌های بزرگ خارجی. رضاخان با افزودن بر بودجه ارتش و حقوق ارتشیان کاری کرد که این نهاد برای نخستین بار از سده هجدهم (۱۰۷۹ تا ۱۱۷۹ ش)، پشتیبان ساختار قدرت سلطنتی گردد. حکومت نظامی به او امکان داد تا افسران وفادار را به استانداری برگمارد و واحدهای ارتش منطقه‌ای و محلی به وجود آورد، افراد وفادار خود را در آن واحدها بگنجاند و برای طرح‌های عمومی و دولتی و تمامی واحدهای سازمانی دولتی بازرسانی از ارتش گسیل دارد. بدین ترتیب ارتش کاملاً از وی حمایت کرد و شکست جنبش‌های قبیله‌ای و رادیکال نیز مشروعیت بیشتری به قدرت

وی بخشید.» (فوران، ۱۳۸۶: ۳۰۷) «در بازه زمانی بین سال‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۲ میدان قدرت با به نمایش گذاشتن تحولات شگرفی نظیر سقوط رضاشاه و روی کار آمدن محمدرضا پهلوی در سال ۱۳۲۰، تأسیس حزب توده و انحلال آن در پی سوء قصد به جان پادشاه در سال ۱۳۲۷، تأثیری مستقیم بر اوضاع حاکم بر میدان تولید آثار ادبی داشته و به همین واسطه بر عادت‌واره تولیدکنندگانی نظیر نویسندگان، مترجمان، نویسنده مترجمان و غیره نیز اثر گذاشته است... پس از خلع رضاشاه از قدرت، هرج و مرج شدیدی در فضای سیاسی- اجتماعی کشور حاکم شد که به تأسیس بی‌رویه احزاب و انجمن‌های سیاسی انجامید، به گونه‌ای که سال‌های پس از ۱۳۲۰ را به لحاظ سیاسی می‌توان دوران طلایی احزاب سیاسی قبل از انقلاب اسلامی دانست. در این دوران، فعالان سیاسی از آزادی عمل بهره‌مند شدند، نظام پارلمانی احیاء شد، بازماندگان جنبش مشروطه از تبعید آزاد شدند و فعالان سیاسی جوان از زندان رها شدند.» (معاذاللهی، ۱۳۹۷: ۷۳) همچنان که بیان شد اوضاع سیاسی- اجتماعی آن دوران بر روی ذهنیت و در نتیجه خلق شخصیت‌های داستان‌ها توسط نویسندگان بزرگ آن دوران تأثیر عمیقی داشته است. از جمله این افراد می‌توان به جمالزاده، صادق چوبک، صادق هدایت، جلال آل احمد و دیگران اشاره کرد. «آثار هدایت متأثر از زمان و عصر اوست. آنچه در آثار خویش مطرح می‌کند عبارت اند از: خرافات، تعصبات مذهبی، عشق و دوستی فنا شده، امنیت و هویت از دست رفته، هرزگی، ابتذال، رجالگی، رنج روحی، تنهایی و بی‌کسی، ریاکاری و تزویر و عقب ماندگی مردم، بی‌حیایی، ریاکاری نگهبانان، اخلاق عمومی در جامعه، نادانی عمومی مردم، رسوایی طبقه مسئول مملکتی، فقر و فلاکت، تلاش بی‌ثمر، نابودی خانواده و جامعه، هرج و مرج، اختلاف طبقاتی، ترس و هراس از زشتی و فساد محیط، اعتراض نسبت به اصول اخلاقی پدرسالارانه، انتقاد از فرهنگ و فضای فرهنگی و سطح سواد جامعه.» (اکبری بیرق، ۱۳۹۳: ۹۲) «در داستان‌های این دوره، سایه‌ای از فرامن قوی در جامعه داستانی دیده می‌شود که می‌تواند نمادی از حکومت دیکتاتوری "رضاشاه" و جامعه پدرسالارانه باشد. قدرت فرامن به قدری است که قدرت عکس العمل را از شخصیت‌ها می‌گیرد و آن‌ها به جای رو به رو شدن با واقعیت سعی می‌کنند از آن فرار کرده و در دنیای درون و ذهنیت تنگ و مه آلودشان زندگی کنند. ذهنیت محدود شده به خصوص در داستان‌های سور رئالیستی هدایت به وضوح دیده می‌شود. گرچه هدف این مکتب، مرکزیت زدائی از دو دنیای ذهنیت و عینیت بوده و یافتن نقطه‌ای که این دو ضد یعنی ناخودآگاه و خودآگاه با یاری گرفتن از تمام امکانات زبانی و نمادین به هم رسیده و در نهایت این عمل منجر به تولید واقعیت شود. دوره دوم، داستان‌هایی است که از ۱۳۲۰ شمسی تا مرگ نویسنده (۱۳۳۰ش) خلق شده‌اند که شخصیت‌ها هم چون ادبیات داستانی این دوره خصلت برون‌گرایی دارند مانند مجموعه سگ ولگرد، داستان آب زندگی، داستان فردا و حاجی آقا. برون‌گرایی این شخصیت‌ها از این منظر مورد توجه است که شخصیت‌ها در برابر حوادث اتفاق افتاده در محیط، عکس‌العمل نشان می‌دهند و مثل دوره پیش، مزوی و بی‌تفاوت نیستند یا مجبور نیستند که بی‌تفاوت باشند هرچند این عکس‌العمل‌ها نتیجه‌ای در پی نداشته باشد.» (علیزاده، ۱۳۹۰: ۱۵۴-۱۵۵) از جمله این شخصیت‌ها می‌توان به دو شخصیت زرین کلاه (داستان زنی که مردش را گم کرد) و میرزا حسینعلی (مردی که نفسش را کشت) اشاره کرد که با توجه به شرایطی که برایشان ایجاد می‌شود، نسبت به وضعیت موجود نافرمانی می‌کنند و به رغم اینکه میرزا حسینعلی در آخر داستان تسلیم مرگ می‌گردد اما در برابر وضعیتی که سالیان سال با آن زندگی کرده بود، قد علم کرده و راه دیگری را در پیش می‌گیرد و آن زمان است که خود را آزاد می‌یابد. «مدرنیته ۳ در هر کشوری که پا گذاشته با رقیبی سرسخت به نام سنت ۴ رو به‌رو شده است. هر ملتی از دیرباز، عادت‌ها و اصولی برای زندگی داشته که در طی سده‌ها و شاید هزارها تجربه و آزمون به آنها پایبند شده و آن را الگوی نگرش و کنش خود قرار داده است. بنابراین مسأله‌ای به نام تقابل سنت و مدرنیته (تجدد)، همواره از مهمترین جدالهای زندگی انسان امروز بوده است. در این میان هر اندازه عمر فرهنگ ملتی بیشتر و ریشه‌های سنت آن محکمتر باشد، تعارض سنت و تجدد در آن شدیدتر و دامنه دارتر خواهد بود.» (حسام پور، ۱۳۹۶: ۱۲۸) «به دنبال آشنایی جوامع شرقی با مدرنیته، بحث از دموکراسی، آزادی فردی و حقوق زن که پیشتر در حاشیه بود و چندان مورد توجه قرار نمی‌گرفت، اهمیت می‌یابد. اندیشه انتقادی که از مهمترین دستاوردهای مدرنیته است، به شکل‌گیری جریان‌های روشنفکری می‌انجامد. این نگرش همراه با شک روشنفکران، به ویژه در جوامع سنتی، در بسیاری موارد، موجب سرگشتگی و بحران هویت در آنها میشود. تا آنجا که میان سنت‌های دینی و داشته‌های خودی و علم اروپایی و حدود بهره‌مندی از مظاهر غربی متحیر می‌مانند.» (همان: ۱۳۱) «مدرنیته جهان بینی سنتی را زوده و روشنفکران را متحول ساخته بود. اما روشنفکران اقلیت بسیار کوچکی بودند؛ اکثریت عظیم هم میهنان آنان در فضای فکری سنت به سر می‌بردند و با نگرش علمی بیگانه بودند. هیچ نیروی اجتماعی بزرگی از روشنفکران حمایت نمی‌کرد. (یزدانی، ۱۳۸۶: ۱۹۹) با رواج مدرنیته و تقابل آن با سنت‌های گذشته در ایران مردم دچار نوعی بحران هویت شدند. «بحران هویت، بحرانی است مربوط به اغتشاش در ارزش‌هایی که باید از آن پیروی کرد و دوگانگی و سرگردانی در انتخاب این ارزش‌های ناسازگار؛ ارزش‌هایی که یکی در سنت و دیگری در تجدد ریشه دارد. حال آنکه نیهیلیسم به تعبیر نیچه، بیان بی

ارزش شدن ارزش‌هاست.» (قاضیان، ۱۳۸۶: ۱۶۳) مهمترین اصول مدرنیسم که شامل انسان‌گرایی، خردگرایی، مطلوبیت‌گرایی و سکولاریسم است، در این دو داستان هدایت قابل مشاهده هستند. هدایت، در آنچه که خواهد آمد، سعی می‌کند جلوه‌هایی از فرهنگ مردسالار را در خانواده‌های ایرانی به نمایش در بیاورد. او ستم‌دیده‌گی و محرومیت زنان که بی‌ارتباط با جامعه مردسالار آن زمان نبود را از نظر حقوق فردی و اجتماعی و آن چیزی که به عنوان واقعیت‌هایی که می‌بایست تغییر کنند، پیش چشم خواننده قرار می‌دهد. آنچه مد نظر هدایت است این است که زنان جامعه ایران دچار یک نوع خمودگی در برابر وضعیت موجود جامعه هستند که می‌بایست خود را از آن برهانند و به نوعی از زیر بار تعصبات و سنت‌های گذشته رهایی یابند.

خلاصه داستان «زنی که مردش را گم کرد»

زنی به نام زرین کلاه همراه با بچه‌اش سوار اتومبیل شده و برای یافتن شوهرش که یک ماه بود آنها را تنها گذاشته بود، قصد رفتن به مازندران را داشت. زرین کلاه تابع شوهرش گل بیو بود. دو سال می‌گذشت که زرین کلاه، زن گل بیو شده بود. آنها در یک باغ انگور با هم آشنا شده بودند. او که دختری ۱۴ ساله بود، فریفته گل بیو شده بود. ذرات تنش گل بیو را می‌خواست و زندگی بدون گل بیو برایش غیرممکن شده بود. زرین کلاه دو خواهر از خودش بزرگتر داشت که هنوز ازدواج نکرده بودند. مادرش، زرین کلاه را به خاطر اینکه پیش از تولدش، پدرش را ازدست داده بود، بد قدم می‌دانست و او را در این قضیه مقصر می‌دانست. مادرش همواره او را مورد سرزنش و نفرین قرار می‌داد. همین امر موجب شده بود که زرین کلاه برای فرار از آن وضعیت، دل به گل بیو بدهد و زندگی جدیدی اختیار کند. بعد از عقد کنان، آنها روانه تهران می‌شوند. زرین کلاه از شادی می‌خواست پر بگیرد. در تهران دو ماه در اتاق کوچکی در محله سرچشمه به خوشی گذشت. گل بیو روزها سرکار می‌رفت و زرین کلاه به کارهای خانه رسیدگی می‌کرد. آنها در ابتدا زندگی خوبی داشتند اما سر ماه سوم، اخلاق گل بیو عوض شد. شب‌ها با گل غلام وافور می‌کشید و خرجی به زنش نمی‌داد. تریاک که می‌کشید به جان زرین کلاه می‌افتاد و او را شلاق می‌زد. زرین کلاه خود را در مقابل گل بیو کوچک و ناتوان حس می‌کرد. سر نه ماه، زرین کلاه پسری زاید. اسم مانده علی را روی آن گذاشت. بعد از مدتی کاسی گل بیو کساد شد. ۵ تومان خرجی به زرین کلاه داد و گفت که بیست روز می‌روم کار و بر می‌گردم. اما یک ماه و چند روز گذشت و خبری از او نشد. زرین کلاه علاقه‌ای به پسرش (مانده علی) حس نمی‌کرد همانطور که مادرش برای او علاقه‌ای نشان نمی‌داد. ولی در حال حاضر بچه‌اش مانند میخی در میان قیچی است و شاید این محبت از هم گسیخته توسط بچه‌اش جوش بخورد. حالا او برای پیدا کردن گل بیو روانه مازندران شده بود. با پرس و جو، جلو خانه گل بیو می‌رسد. زن مسنی در را باز می‌کند. زرین کلاه، خود و بچه‌اش را معرفی می‌کند. زن می‌گوید که: "گل بیو آن زنش را طلاق داده و آنها را ول کرده. تو بیخود می‌گی" و گل بیو را صدا می‌زند. گل بیو با زنی دیگر بیرون می‌آید. او زرین کلاه را پس می‌زند و می‌گوید که او را نمی‌شناسد. زرین کلاه تنفری در وجودش ایجاد می‌شود. او بر می‌گردد و در راه پسرش را جلو خانه‌ای می‌گذارد. او آزاد شده بود. در راه مرد جوان شلاق به دست قوی هیکلی را می‌بیند که سوار الاغی بود و الاغی هم جلو او بود. زرین کلاه از او تقاضا می‌کند که او را هم سوار کند. او هم زرین کلاه را سوار الاغ می‌کند. او تمام نفرین‌های مادرش را به یاد آورد و نمی‌دانست الان کجا می‌رود. اما خوشحال بود و با خودش فکر کرد:

«شاید این جوان هم عادت به شلاق زدن داشته باشد و تنش بوی الاغ سر طویله بدهد.» (هدایت، ۱۳۳۳: ۴۴-۷۸)

مبارزه زرین کلاه با وضع موجود

«زرین کلاه، شخصیت اصلی داستان «زنی که مردش را گم کرد» در پی برآوردن نیازهای فیزیولوژیک از جمله نیاز جنسی است. او به زندگی فلاکت بار تن می‌دهد و مرتب از شوهرش کتک می‌خورد، زیرا این نوع زندگی را به عنوان یک طریق زیستن و جزئی ضروری از زندگی زن‌شویی که خوشی‌هایی نیز در بردارد، پذیرفته است. زرین کلاه به دور از نیازهای جسمی و جنسی خود با گل بیو بیگانه است. تأمین همین نیازها، مشغله ذهنی او است تا جایی که تقریباً همه مردها را شبیه گل بیو می‌بیند.» (حاتمی، ۱۳۹۵: ۹۹) در این داستان «هدایت، رنج زن روستایی را تصویر می‌کند و از نابرابری حقوق انسان‌ها به سبب جنسیت می‌گوید.» (قربانی، ۱۳۷۲: ۱۲۵) هدایت زمانی که صحنه‌های کتک خوردن شبانه زرین کلاه و رفتار وحشیانه گل بیو را توصیف می‌کند، از شخصیت مغلوب و مأیوس زنان آن دوران انتقاد می‌کند و کینه‌ای که از جامعه مردسالار آن زمان دارد را نمایان می‌سازد. جامعه مورد نظر هدایت در این داستان، جامعه‌ای است که واقعی به

زنان نمی‌نهد. زرین کلاه چه در زمانی که در خانواده پدریش بود و چه در زمانی که ازدواج می‌کند از طرف اهل منزل مورد توهین و سرزنش قرار می‌گیرد.

«همین اجاق گرم بگیردت، الاهی جز جگریزنی، عروسیت عزا شود.» (هدایت، ۱۳۳۱: ۶۷)

«تو سر پدرت را خوردی. او را بد قدم می‌دانست.» (همان: ۵۲)

«هر تکه لباس که می‌برید نفرین و ناله می‌کرد و می‌گفت: الاهی روی تخته مرده شورخونه بیفتی، و بری، عروسیت عزا شود، الاهی دختر جز جگر بزنی، حسرت بدلت بماند» (همان: ۵۹)

خواهران او خورشید کلاه و بمانی نام داشتند که در زمان عروسی زرین کلاه حاضر نشدند. همین رفتارهای خواهران و مادر موجب شد زرین کلاه قید خانواده را زده و به آنها پشت کند زیرا از طرف آنها کوچکترین محبتی ندیده بود. زرین کلاه برای زندگیش تلاش می‌کند. او تسلیم نمی‌شود و برای پس گرفتن زندگیش سختی‌هایی را تحمل می‌کند اما زمانی که متوجه می‌شود مردی که او را دوست داشته، دیگر توجهی به او ندارد، راه دیگری در پیش می‌گیرد و برعلیه وضعیت موجودش طغیان می‌کند. او خود را رها می‌کند و به سوی سرنوشتی می‌رود که خود آن را می‌سازد. خواننده در طول داستان لگدمال کردن احساسات زرین کلاه را می‌بیند و درک می‌کند و سرنوشت تلخ و ناگوار زنان ایرانی گذشته، برایش تداعی می‌شود. شخصیت زرین کلاه نسبتاً پویا و دارای جنب و جوش است همچنان که در ابتدای داستان پس از اینکه عاشق گل ببو می‌شود از نشستن خسته می‌شود و با آرایش کردن خود تلاش می‌کند نظر گل ببو را به خود جلب نماید و در ابراز عشق پیش قدم می‌شود. اما در پایان داستان بعد از اینکه گل ببو و زن دومش را می‌بیند، اصراری برای ماندن ندارد. زرین کلاه بچه‌اش را سر راه می‌گذارد و همراه مردی دیگر می‌رود. او سعی می‌کند خود را از شرایطی که در آن قرار گرفته برهاند. زرین کلاه زنی است فعال و برخلاف داستان‌های دیگر هدایت که اکثراً محکوم به سرنوشت هستند (مانند آبجی خانم، سگ ولگرد، چنگال، صورتکها و...) و همگی تسلیم سرنوشت می‌شوند، او تسلیم سرنوشت نمی‌شود. نقطه عطف زندگی او را باید هنگامی دانست که از خانه گل ببو رانده می‌شود چون از احساسی که به گل ببو داشت می‌کاهد و راهش را پیدا می‌کند. اما شخصیت گل ببو شخصیتی پویا نیست چون در طول داستان هیچ گونه تغییری در او دیده نمی‌شود. او دنبال خواسته‌های خود است و می‌خواهد به آسایش برسد. زنی هم پیدا نمی‌شود که شیفته او شود اما زرین کلاه به علت روحیه ظلم‌پذیری‌اش و نابسامانی‌های زندگی خانوادگی‌اش که با آن دست و پنجه نرم می‌کند، گل ببو را می‌پذیرد و با علاقه با او ازدواج می‌کند. شخصیت گل ببو مورد تنفر نویسنده است. در واقع این شخصیت نماد مردی خوش‌گذران، بی‌مسئولیت و تن‌پرور است. او انسانی است سنگدل که در طول داستان مکرر به آن اشاره شده و در پایان داستان هم این خصوصیت بیشتر نشان داده می‌شود. شاهرکار هدایت در این است که در طی این داستان از عناصر قصه‌اش نهایت بهره را می‌برد. او می‌خواهد ظالم بودن و مظلوم بودن را جلو دیدگان خواننده قرار دهد و نشان دهد که در جامعه ایران زنانی هستند که تحت ستم افرادی قرار می‌گیرند که از خصوصیات خوب آنان سوء استفاده کرده و زندگی‌شان را تباه می‌کنند. این زورگویی هم در ابتدای داستان از طرف آژان وجود دارد که زرین کلاه را سؤال پیچ می‌کند. هدایت می‌خواهد نشان دهد که حکام هم به گونه‌ای می‌خواهند در زندگی مردم سرک بکشند و زندگی آنان را تحت نظارت خود داشته باشند. هدایت با وارد کردن شخصیت مادر گل ببو در پایان داستان سعی دارد نقش تربیت و وراثت و محیط خانوادگی را بر فرزند نشان دهد. چیزی که نسل به نسل می‌تواند بر فرزندان منتقل شود. هدایت مادر گل ببو را زنی آبله رو معرفی می‌کند که در گفتارش نفرین و تهمت می‌بارد و هیچ امیدی بدان نیست چون دقیقاً مادر و فرزند دارای خصوصیات شبیه به هم هستند. از جمله درون مایه‌های اصلی این داستان، ترس است. زرین کلاه هر وقت یاد موقعیت خود قبل از ازدواج می‌افتد، تنش می‌لرزد. فحش‌ها و نفرین‌های مادرش را فراموش نمی‌کند و مرگ را ترجیح می‌دهد تا اینکه دوباره به خانه پدری برگردد:

«...یاد خانه‌شان که می‌افتاد تنش می‌لرزید. آن فحش‌ها که خورده بود، تو سری، نفرین، هیچ دلش نمی‌-

خواست دوباره به آن نکبت و ذلت برگردد... و مرگ را صدبار به آن ترجیح می‌داد.» (هدایت، ۱۳۳۱: ۶۶)

زرین کلاه، نمادی از فقر حاکم بر جامعه زنان آن دوران است. او برای رهایی از چنین فقر تحمیل شده‌ای مجبور است دست به واکنش‌های منطقی یا غیر منطقی بزند و خود را از آن شرایط برهاند. او در تقابل با مردی است که خصوصیات بدش، بارها در داستان گوشزد می‌شود مانند دروغگو بودن، بی‌اخلاق بودن و دورو بودن. شخصیت گل ببو برخلاف زرین کلاه که شخصیتی پویا است، شخصیتی ایستا است و تا آخر داستان بر همین منوال می‌ماند. زرین کلاه هر چقدر تلاش می‌کند که وضعیتی را با گل ببو بهبود ببخشد اما نمی‌تواند. جامعه مرد سالار، به جایگاه زنان و منزلت آنان واقعی نمی‌نهد. مادران، زنان و فرزندان دختر در چنین جامعه‌ای قربانیانی بیش نیستند. آنان فدای افکار

گذشته‌ای می‌شوند که نسل به نسل به آنان رسیده است و زنان در مقابل چنین افکاری نمی‌توانند خودی نشان دهند. اما زرین کلاه، شاید تسلیم بی قید و شرط گل بو و ساختار مردسالارانه آن دوران بوده است اما همچنان که بیان شد در پایان داستان سعی می‌کند خود را رها کند و بر علیه شرایط موجود بایستد و حقش را از زندگی طلب کند. هرچند هدایت پایان داستان را باز گذاشته است ولی آن چیزی که اهمیت دارد تغییر نگرش زرین کلاه نسبت به مردی است که او را بسیار دوست می‌داشته است و چشم پوشی از او، همان مبارزه‌ای باشد که راه را برای رهاشدنش هموار نموده است.

خلاصه داستان «مردی که نفسش را کشت»

«میرزا حسینیعلی معلم مدرسه بود. مدیر مدرسه و سایر معلمان نه از او خوششان می‌آمد و نه بدشان می‌آمد. اما شاگردان او را دوست داشتند چون نه خشمناک می‌شد و نه کسی را می‌زد. رفتارش دوستانه بود. شیخ ابوالفضل معلم عربی با او گرم بود و پیوسته از درجه ریاضت و کرامت خودش دم می‌زد که چند سال در عالم جذبه بوده است. خود را جانشین بوعلی سینا، مولوی و جالینوس می‌دانست. میرزا حسینیعلی آدمی با اطلاع و آراسته بود. معلم او شیخ عبدالله، میرزا حسینیعلی را آدمی لایق می‌دانست وی می‌گفت که با آن مایه که در تو می‌بینم هرگاه پیروی اهل طریقت بکنی به مراتب عالی‌تر می‌رسی. این فکر همیشه در ذهن حسینیعلی بود و همیشه منتظر این بود که فرصت پیدا کرده و مشغول ریاضت شود. او با برادرش وارد دارالفنون شدند. برادرش افکار او را قبول نداشت برای همین بعد از مرگ پدرشان از هم جدا شدند. پنج سال بود که میرزا حسینیعلی کنج انزوا گزیده و در راه روی خویش و آشنا بسته و مجرد زندگی می‌کرد. بعد از فراغت از معلمی به کار ریاضت می‌پرداخت. مباحث مشکل را یادداشت می‌کرد تا از شیخ ابوالفضل به میان بگذارد. او خود را از سایر مردم بهتر می‌دانست. او دنبال پیر و مرشد بود. برای همین شیخ ابوالفضل را پیدا کرده بود هرچند موافق سلیقه او نبود. شیخ ابوالفضل تنها چیزی که به او توصیه می‌کرد کشتن نفس بود. یعنی بوسیله ریاضت بر نفس اماره غلبه کند و مال و منال و جاه و جلال را خوار بشمارد. برخی اشعار حافظ و عمر خیام فکر او را مشوش کرده بود. این افراد دعوت به خوشی می‌کردند در حالیکه او در ابتدای جوانی همه خوشی‌ها را به خودش حرام کرده بود. دوازده سال بود که به خودش رنج و مشقت می‌داد. یک روز تصمیم گرفت پیش آشیخ ابوالفضل برود. همین که نزدیک خانه او شد مردی را دید که فریاد می‌کشید و می‌گفت: "به شیخ ابوالفضل بگو فردا می‌برمت عدلیه. دختر من را به خدمتکاری بردی و هزار بلا سرش آوردی و ناخوش کردی و پولش را هم بالا کشیدی. یا باید صیغه اش کنی و یا شکمت را پاره می‌کنم". میرزا حسینیعلی با دیدن چنین صحنه‌ای به شیخ شک می‌کند و پیش خود می‌گوید: "آیا همه صوفیان همین طور بوده‌اند؟ باید همین امشب این سر را پیدا کنم. او وارد خانه می‌شود. شیخ را می‌بیند که تسبیح به دست است و چند کتاب باز شده در کنارش است. جلو او یک دستمال بود که مقداری نان خشک وی یک پیاز بود. به او می‌گوید: "بفرمایید یک شب را با فقرا باشید". درهمین لحظه گربه‌ای کبابی به دهان داشت میان اطاق پرید. زنی دنبالش پیشت می‌کرد. ناگهان دید شیخ ابوالفضل چماقی را از زیر لباسش برداشت و دیوانه وار دنبال گربه افتاد. میرزا حسینیعلی دریافت که این مرد آدمی معمولی است و حرف‌های آن مرد جلو خانه درست بوده است. از پیش شیخ ابوالفضل اجازه رخصت خواست و رفت. به کوچه که رسید، نفس راحتی کشید چون برایش مسلم شده بود که حریف خودش را می‌شناخت. او داخل جمعیت مردم شد. مردمی که او آنها را کمتر از خود می‌دانست. حالا آنها برایش مهم بودند و حتی آرزو می‌کرد شبیه یکی از آنان می‌بود. خودش را بدبخت‌ترین و بی‌فایده‌ترین جانوران حس کرد. جوانی‌اش بدون خوشی و شادی و عشق هدر رفته بود. یاد جوانی‌اش افتاد که همه همسالان او مشغول عیش و نوش بودند اما او با چند طلبه روزهای تابستان عرق می‌ریخت و کتاب صرف و نحو می‌خواند. او وارد یک نوشگاه (بار) می‌شود. فضای آنجا برایش ناآشنا بود. او فهمید که آنهایی که این عالم را محکوم کرده بودند همه لغات و تشبیهات و کنایات خودشان را از آن گرفته‌اند. همراه با زنی گرجی که در نوشگاه آشنا شده بود، سوار درشکه می‌شود. درشکه جلو خانه او می‌ایستد و همراه با زن وارد خانه می‌شود و روی تخت می‌روند. دو روز گذشت و او به سرکارش در مدرسه نرفت. روز سوم در روزنامه نوشتند: آقای حسینیعلی از معلمین جوان به علت نامعلومی انتحار کرده است.» (هدایت، ۱۳۴۳: ۱۷۷-۲۰۶)

طغیان میرزا حسینیعلی در برابر وضع موجود

شخصیت اصلی داستان، میرزا حسینیعلی است. داستان مردی که نفسش را کشت، با بیتی از مولوی شروع می‌شود که در آن، نفس را به اژدهایی تشبیه کرده است، اژدهای که نمی‌میرد، بلکه فقط به خمودگی دچار می‌شود. هدایت با کنایه به مضمون عارفانه مولوی نگاه می‌-

کند. او پرده از سلوک نفس در تجربه ایرانی بر می‌دارد که سرانجام خودزنی و فرجام تراژیک پیش رویش است. «حسینعلی... نمی‌تواند ابتدایی‌ترین نیازهایش را تأمین کند؛ پس تصمیم می‌گیرد ترتیب نیازها را وارونه کند و با دور زدن نیازهای سطح پایین به خود شکوفایی برسد. برای این کار سعی می‌کند تا با یاری گرفتن از شیخ، به تجربه‌های متعالی عرفانی دست یابد. گویی او می‌خواهد با ریاضت و نادیده گرفتن نیازهای مادی و سرکوب کردن آنها، به آخرین مرحله از سلسله مراتب نیازها دست یابد. اما همین وارونگی، قدری او را دچار تزلزل و تردید می‌کند و تعادل روانی او را به هم می‌ریزد. پس از اینکه به ریاکاری شیخ پی می‌برد، دوباره نیازهایش در حد خوردن، نوشیدن و میل جنسی تنزل می‌یابد و دیگر نمی‌تواند به ارضای مراحل بالای سلسله نیازها بپردازد و از آنجا که ارضانشدن نیازهای مرتبط با غریزه (نیازهای کمبود) موجب آسیب‌های اساسی در فرد می‌شود، حسینعلی با محروم کردن خود از نیازهای اولیه و درعین حال محقق نشدن ارضای نیازهای هستی، دچار ناکامی می‌شود و سرانجام دست به خودکشی می‌زند.» (حاتمی و برکات، ۱۳۹۵: ۹۸) حسینعلی مانند تمام نجیب زادگان داستان‌های هدایت دارای شخصیتی منزوی، مردم‌گریز، گوشه‌گیر و اندکی مردم ستیز است. او تمام عمرش را در طلب علم و دانش سپری کرده بود و خودش را از تمامی خوشی‌ها و کیف‌هایی که مردم معمولی داشتند به دور بوده است. او به دلیل خاستگاه طبقاتی-اش و آنچه از طرف خانواده و اجتماع به او اعطا شده بود، دارای رفتار، تفکر و جهان‌آرامی‌ای متفاوتی با توده مردم بوده است. برای او خوشی‌هایی که نزد مردم عادی کیف آور بود، سمی و مرگبار تلقی می‌شد. او از خاندانی اصیل و سنتی است و در میان همکاران خود، و به عنوان یکی از اعضای طبقه نو ظهور کارمند، با دنیای جدید، غریب و بیگانه است. او تنها با شیخ فضل‌الله مراده دارد. مراد و مرشد او شخصی است دروغگو که زمینه ساز طغیان حسینعلی شده و اما در پایان داستان، مرگ حسینعلی را رقم می‌زند. حسینعلی از همان اوان کودکی سعی کرده بود نفس خود را بکشد و راه ریاضت را در پیش گیرد. چه آن زمان که معلمش او را به سمت و سوی تزکیه نفس سفارش کرده بود و همین امر موجب تفاوت فکری او با برادرش شده بود. زندگی او تحت سیطره افکار قالبی بود که توسط اطرافیانش به او القا می‌شد. اطرافیانی که او آنها را مراد و مرشد خود می‌دانست غافل از آنکه تزویر و ریاکاری سرلوحه کارشان بوده است. هدایت در این داستان سعی می‌کند برخی از عقاید و باورهای رایج که سد راه زندگی بهتر و شادزیستن است، مورد انتقاد قرار دهد و برای همین در پایان داستان همین که میرزا حسینعلی در می‌یابد که سالیان سال تحت لوای کشتن نفس، بهترین دوران زندگیش را تباه نموده است، دست به انتقام می‌زند. انتقام از زندگی و انتقام از وضعیتی که برای خود ایجاد کرده بود. او بر علیه وضع موجودش شورش می‌کند. شورش که در پایان داستان منجر به مرگش می‌شود. مرگی که از نظر هدایت بسیار با شکوه‌تر از زندگی است که داشته است حتی اگر این شورش برای چند روز یا چند ساعت بوده باشد تا او را از آن چیزی که بوده است برهاند. او لذت چند ساعته را بر یک عمر زندگی در سختی ترجیح می‌دهد. «حکایت میرزا حسینعلی، حکایت آن دسته از روشنفکرانی (روشنفکران ارگانیک و مکتبی) را در ذهن تداعی می‌کند که به کمک مفاهیم و ابزار مدرن و در جهت برون رفت از تناقض‌های دنیای جدید، به خانقاه پناه بردند. آنها نیز مانند میرزا حسینعلی، از خانواده‌های قدیمی، با اطلاع و از هر حیث آراسته بودند و به قول مردم، از دارالفنون و دیگر نهادهای آموزشی مدرن فارغ التحصیل شده بودند. تخیل هنری این مدرنیست ایرانی، رگه‌ای از گفتمان‌های سنت‌گرایانه را که زیر لوای مدرن و نوگرا، جا خوش کرده‌اند، تشخیص می‌دهد. مردی که نفسش را کشت، روایتگر محو و خاموش سوژه مدرن در دالان‌های پیچ در پیچ و پرابهام سنت عرفانی ماست. سلوک ذهنی در این داستان کوتاه، زمانه حال را به سودای گذشته‌های پاک و خالصانه عرفان و تصوف نفی می‌کند، واقعیت و ماده به تعریف مارکسی آن انکار می‌شود و ذهن، در عبارت هگل‌اش روح، بی‌هیچ دستاوردی از زمانه حال، به سوی سرچشمه‌های تاریخی و اساطیری خود باز می‌گردد تا در کوره راه‌های تاریخ و ظلمات سلوک، خضر را بجوید... عرفان و تصوف، به آن دلیل که در سطح عمل اجتماعی و در دل نهادهای مدرن حرفی برای گفتن ندارند، روکشی از خود را بر آنها سوار می‌کنند. بدین ترتیب، گونه‌ای پنهان کاری عامدانه پدید می‌آید که به منظور رسیدن به اهدافش، ناچار از ابهام افکنی و ابهام پراکنی است. طرح تماماً فردگرایانه و انتزاعی عرفان برای انسان سنتی در پیوست به جامعه و نهادهای ضروری زندگی جدید، به سر درگمی و عجز می‌رسد. از همین روست که رو نوشتی سطحی و مبتذل از منش عرفانی به روابط اجتماعی‌مان سرایت می‌کند و بانی آن چیزی می‌شود که اخلاق ریاکاری و تزویر و فردیت منفی و منفعت طلب در فرهنگ ماست.» (عظیمی، ۱۳۹۶: ۳۶۴-۳۶۵)

«علم نوین که نتیجه تأمل عقل بشری است به تدریج دین را اساطیری می‌داند که روزی انسان‌های نخستین از سر ناپختگی عقل و سادگی دانش به آن ایمان داشتند و نزد ایشان از بدیهیات به شمار می‌رفت. برخورد اعتقادات دینی و مذهبی که در زمان رنگی از خرافات به خودگرفته و از نظر عقل نقاد مدرن، پوچ و بیهوده و مضحک به نظر می‌رسد، از جمله پیامدهای مدرنیته است. مخالفت با قضا و قدر و تأثیر نیروهای فرازمینی در سرنوشت انسان‌ها از اهداف تجدد است. دین از مهمترین اجزای تشکیل دهنده و مؤثر سنت است و در جوامعی چون ایران، دین کانون سنت‌ها بود. مخالفت با خرافات و باورهای دور از منطق از مهمترین دغدغه‌های ذهن هدایت بود که همواره با آن مبارزه می‌کرد تا آنجا که بسیاری از مقدسات را نیز خرافه می‌پنداشت.» (کریمی، ۱۴۰۱: ۵۹-۶۰) از نظر فوکو، هیچ یک از نهادهای اجتماعی

جامعه، حتی نهادهای انسان دوستانه و نیز علوم انسانی، در جهت آرمان‌های بشری نیستند بلکه در خدمت محدودسازی آزادیند. (خائفی، ۱۳۹۱: ۶۱) می‌توان در اینجا رفتار دینی را توجیه فوکویی نمود از این منظر که زمانی که فرد تحت نظر و قیومیت مسائل دینی است همواره مواظب رفتار و اعمال خود هست که از طرف مراقبش مورد بازخواست قرار نگیرد و سعی می‌کند رفتاری از خود بروز دهد که نظر مراقب را جلب نماید. همین قضیه میرزا حسینعلی را می‌توان به نظریات فوکو مرتبط ساخت. از نظر فوکو زندانیان از بالای سلول‌ها تحت مراقبت و نظارت نگهبانان هستند و تمامی اعمال آن‌ها در طول شبانه روز و ۲۴ ساعته زیر نظر می‌باشد. زندانیان به این باور رسیده‌اند که رفتار شایسته آنان توسط مراقبین مورد مشاهده قرار می‌گیرد. حتی در زمانی که مراقبان یا نگهبانان آنها را هم نمی‌بینند و قادر به دیدنشان نیستند این امر می‌تواند صادق باشد. بنابراین آنان به طور مداوم از نظر روانی، تحت نظارت هستند و سعی دارند رفتارهایی را از خود بروز بدهند که پاداش را برای آنان به همراه داشته باشد. همین مسئله را می‌توان برای میرزا حسینعلی در نظر گرفت. او با توسل به دین و اعمالی همچون ریاضت و سلوک، و آنچه به او سالیان سال توصیه شده بود، سعی دارد موجبات رضایت استاد و در نتیجه خالقش را بدست آورد. «آدم‌ها به گونه‌های متفاوت تبلیغی، رسانه‌ای و آموزشی مدارس و کلیسا و نیز مراقبت‌های دیگر، پذیرفته‌اند که باید برای متمدن شدن و رعایت اصول ظاهری تمدن، رفتارها و اخلاقیات به اصطلاح ناپه‌نچار جنسی، اجتماعی و سیاسی را سرکوب کنند و احتمالاً همان خودها (نظارت اجتماعی) و فراخودهای (نظارت درونی و اخلاقی) فرویدی را در سرکوب نهاد، به کار بندند. (صنعتی، ۱۳۸۰: ۵۵) اما زمانی که میرزا حسینعلی پی به ماهیت استادش می‌برد و او به این نتیجه می‌رسد که برای سالها جوانیش را بیهوده هدر داده است، دست به برخیزش می‌زند و به قول فوکو "هیچ راهی برای ساکت ماندن وجود ندارد" و راهش را به سمت وادی دیگر که همانا ره‌اشدن از افکار گذشته است، عوض می‌کند. «در داستان، شخصیت داستانی هدایت شکل دیگری از زندگی را در بوته آزمایش قرار میدهد تا بلکه رمز هستی را همچون عارفان بزرگ دریابد و به این طریق از پوچی و بیهودگی زندگی معمولی گریزی بزند. او عمر خود را صرف کشتن نفس اماره و ریاضت می‌کند تا روزنه‌ای به سوی دنیای واقعی و زندگی برتر که هستی از آن سرچشمه می‌گیرد، بگشاید. در این میان ناگهان درمی‌یابد که در دام فریب دیگری افتاده؛ در دام فریبی که دام گسترش مدعی دروغین عرفان، مرشد و مرادش شیخ ابوالفضل است که از این راه دکان باز کرده است. سرخوردگی شخصیت داستانی «مردی که نفسش را کشت» شباهت زیادی به سرخوردگی راوی داستان «بوف کور» دارد؛ بدین گونه که اولی به شخصی علاقه‌مند می‌شود که او را مظهر صداقت می‌داند؛ ولی بعد عکس آن ثابت می‌شود و دومی به زنی دل می‌بندد که در نظر او مظهر پاکی است؛ اما سرانجام در می‌یابد که او لکاته‌ای بیش نیست. (قربانی، ۱۳۷۲: ۷۵). حسینعلی در هر دو مرحله از زندگیش دست به سرکشی می‌زند یکی آن زمان که قید زندگی دنیایی را زده و با عزلت‌گزینی و ریاضت، به امور دنیوی پشت پا می‌زند و دیگری زمانی که به ذات واقعی دوست و استادش پی می‌برد و آن زمان است که مرگ را بر زندگی ترجیح می‌دهد:

«سرتاسر زندگی برایش مسخره و دروغ شده بود. با خودش می‌گفت: از حاصل عمر چیز در دستم؟ هیچ»
(هدایت، ۱۳۴۳: ۱۹۸)

در ادامه مانند آنچه در داستان زنی که مردش را گم کرد، آورده شد، برخی از اصطلاحات و تعبیر فرهنگ عامه بیان می‌شود:

معروف بود که حسینعلی کلاهش چشم ندارد، شاگردانش از او حساب می‌بردند. (همان: ۱۷۸)
آشی برایش پیزم که رویش یک وجب روغن باشد. (همان: ۱۹۱) یک زن پر از بزک کثفت شده (همان: ۲۰۱)

هدایت در این دو داستان، به نقش انسان در سرنوشتش تأکید دارد و اینکه انسان در درجه اول اعتبار است و می‌تواند با استفاده از عقل و خردش راه بهتری را برای خود برگزیند و به مطلوبیتی که مد نظرش است برسد و اینها همان اصول بنیادین مدرنیسم هستند که در جوامع غربی بیشتر رواج داشته و به تبع آن در جوامعی هم که رو به سوی مدرنیته آورده بودند، به چشم می‌خورد. یکی دیگر از اصولی که برآیند مدرنیسم است، سکولاریسم است که در داستان «مردی که نفسش را گم کرد» خود را نشان می‌دهد. «طبق این بینش، دنیای دیدن و این جهانی کردن حیات بشری، کاهش قلمرو قدسی دین در زندگی اجتماعی مردم، خواه در زمینه سیاست باشد یا آموزش و پرورش یا مسایل خانوادگی یا جز آن باشد که پسامدرنیسم به این تفکر عکس العمل نشان داده است. (انصاری، ۱۳۸۹: ۶)

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

این پژوهش نشان داد که قهرمانان داستان‌های صادق هدایت، به‌ویژه در آثار "زنی که مردش را گم کرد" و "مردی که نفسش را کشت"، نمایندگان بحران‌های وجودی و چالش‌های عمیق اجتماعی هستند. از طریق تحلیل کیفی متن، روشن شد که هدایت با استفاده از تکنیک‌های داستان‌نویسی، به تصویر کشیدن ناامیدی و جستجوی معنا را در شخصیت‌های خود به‌خوبی انجام داده است. نتایج این مطالعه

حاکمی از آن است که قهرمانان هدایت در مواجهه با تضادهای درونی و بیرونی، نه تنها از نظر اجتماعی بلکه از نظر روانشناختی نیز درگیر مبارزات پیچیده‌ای هستند. آن‌ها در جستجوی هویت و جایگاه خود در جهانی آشفته، با موانع و چالش‌های متعدد دست و پنجه نرم می‌کنند. این مبارزات، ابعاد انسانی و عمیق‌تری از شخصیت‌های داستانی را به نمایش می‌گذارد و باعث می‌شود خواننده با احساس همدلی و درک عمیق‌تری نسبت به آن‌ها روبه‌رو شود. علاوه بر این، این پژوهش بر تأثیرات اجتماعی و فرهنگی زمانه هدایت تأکید دارد و نشان می‌دهد که آثار او نه تنها نمایانگر تجربیات فردی بلکه بازتاب‌دهنده واقعیات اجتماعی عمیق‌تری نیز هستند. با تأکید بر ابعاد انسانی شخصیت‌ها، این پژوهش اهمیت بازخوانی آثار هدایت در زمینه‌های مختلف مطالعات ادبی و اجتماعی را مورد تأکید قرار می‌دهد و نشان می‌دهد که چگونه ادبیات می‌تواند به درک بهتر از پیچیدگی‌های انسانی کمک کند. آثار هدایت متأثر از زمان و عصر اوست. او در آثارش به جنبه‌هایی از خرافات، تعصبات مذهبی، عشق و دوستی فنا شده، ریاکاری، فقر و فلاکت و غیره اشاره دارد که به صورت متبحرانه‌ای به مسائل روز پرداخته است اما نقش فرهنگ عامه نسبت به سایر موارد بیشتر به چشم می‌آید. اکثر شخصیت‌های اصلی داستان‌های او با سرنوشتی مواجه هستند که تقدیر برایشان رقم زده است و چاره‌ای جز تسلیم در برابر آن ندارند. اما برخی از داستان‌ها مانند «زنی که مردش را گم کرد»، «لاله»، «مردی که نفسش را کشت» و «آب زندگی» از جمله داستان‌هایی هستند که قهرمانان آنها دست به طغیان می‌زنند و نشان می‌دهند که می‌توانند دارای شخصیتی پویا باشند. از میان این داستان‌های اندکی که قهرمانان آن بر علیه ساختار موجود، برخیزش داشته‌اند، داستان‌های «مردی که نفسش را کشت» و «زنی که مردش را گم کرد» انتخاب گردید و مورد بررسی قرار گرفت.

به طور کلی با بررسی این داستان‌ها نتایج زیر به دست آمد:

۱- مدرنیته توانسته است بر تغییر ساختار اجتماعی و خانوادگی و در نتیجه تغییر جایگاه افراد تأثیر داشته باشد. بسیاری از داستان‌ها به آداب و رسوم سنتی مردم اشاره دارند. هدایت به تضاد میان سنت و مدرنیته پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه این تضاد بر زندگی شخصیت‌ها تأثیر می‌گذارد.

۲- سنت‌ها در تقابل با مدرنیته در برخی از داستان‌های هدایت مانند «مردی که نفسش را کشت» عقب می‌کشد و این مدرنیته است که پیروز می‌شود.

۳- در داستان «زنی که مردش را گم کرد» هدایت با استفاده از شخصیت‌ها و موقعیت‌ها به نقد جامعه ایرانی می‌پردازد. رفتارهای اجتماعی و روابط میان افراد، به خصوص در زمینه قدرت و استثمار، محور اصلی نقدهای اوست. همان مسئله‌ای که موجب شد قهرمان داستان بر علیه ساختار خانوادگی‌اش قد علم کرده و دست به طغیان می‌زند. رفتارهای خشونت‌آمیز و تضادهای اجتماعی در داستان به تصویر کشیده شده است. این رفتارها نشان‌دهنده ناپایداری روابط انسانی و بحران‌های موجود در جامعه است.

۴- در داستان «مردی که نفسش را کشت» قهرمان داستان هرچند برای سالیان مدیدی تحت سیطره افکاری قرار داشت که او را نسبت به خوشی‌های زندگی دور نگه داشته بود اما بالاخره روی دیگر آن افکار برایش برملا شده، زنجیهایی که او را اسیر خود ساخته بودند را شکسته و دست به مبارزه بر علیه ساختارهای موجود می‌زند.

۵- مردسالاری حاکم بر داستان زنی که مردش را گم کرد از همان ابتدای داستان تا انتهای آن به چشم می‌خورد و این نشان از سیطره شرایط حاکم بر جامعه آن دوران بر زندگی مردم بوده است.

۶- نادرست قلمداد کردن و به سخره گرفتن برخی از اعتقادات خرافی و ایراد گرفتن از مناسک و آداب و رسوم دست و پاگیر که از دید هدایت موجبات عقب ماندگی فرد و در نتیجه به وجود آمدن بحران‌های شخصیتی و اجتماعی را به همراه داشته است که دلیل اصلی آن می‌تواند تأثیر مدرنیته بر ذهن و اندیشه روشنفکرانه هدایت در سده بیستم باشد.

۷- شخصیت‌های دو داستان مورد بررسی هدایت غالباً با احساس تنهایی و انزوا مواجه‌اند. آن‌ها در جستجوی هویت و معنای زندگی، با چالش‌های درونی و اجتماعی دست و پنجه نرم می‌کنند و در برای رهایی از آن دست به اقدام می‌زنند.

در پایان، این مطالعه بر ضرورت توجه به قهرمانان داستان‌های هدایت به‌عنوان نمادهایی از مقاومت و جستجوی حقیقت در برابر وضع موجود تأکید می‌کند و پیشنهاد می‌دهد که پژوهش‌های آینده می‌توانند به تحلیل ژرف‌تر مضامین اجتماعی و فرهنگی در سایر آثار او بپردازند.

منابع

۱. انصاری، ابراهیم (۱۳۸۹)، درآمدی بر جامعه‌شناسی پسامدرن (فرا تجدد)، فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شوشتر، ۴(۱۱). <https://www.sid.ir/paper/201840/fa>
۲. احمدی، بابک (۱۳۸۷)، معمای مدرنیته، چاپ پنجم، تهران: مرکز
۳. اکبری بیرق، حسن و رقیه خانمحمدزاده (۱۳۹۳)، تأثیرپذیری تفکر اخلاقی صادق هدایت از فلسفه نیچه، مطالعات ادبیات تطبیقی، ۸(۲۹). <http://ensani.ir/file/download/article/64894d145aad6-10681-29-5.pdf>
۴. پهنادایان، شاهین (۱۳۹۶)، مروری بر ساختار اجتماعی و اقتصادی ایران عصر قاجار، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۳(۳۸). https://journals.iau.ir/article_532197
۵. جلیل ناغونی، آرمیتا؛ کمیلی، مختار (۱۳۹۹)، بررسی و مقایسه پروتوتایپ در داستانهای «زنی که مردش را گم کرد» و «کولی کنار آتش»، فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی، ۳(۳). <http://ensani.ir/file/download/article/1615794889-10205>
۶. حاتمی، سعید و فاطمه برکات (۱۳۹۵)، تحلیل شخصیت‌های اصلی ده داستان کوتاه صادق هدایت بر مبنای نظریه مزلو، مجله مطالعات ایرانی، دانشکده و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، ۱۵(۲۹). <https://www.magiran.com/paper/1582765>
۷. حسام پور، سعید؛ کیانی، حسین؛ کرمی، مدینه (۱۳۹۶)، بازتاب "سنت" و "تجدد" در قصرالشوق نجیب محفوظ، دو فصلنامه علمی - پژوهشی نقد ادب معاصر عربی، ۷(۱۳). <https://www.magiran.com/paper/1816643>
۸. خائفی، عباس (۱۳۹۱)، بررسی سه قطره خون هدایت بر مبنای نظریه "قدرت" میشل فوکو، مجله بوستان ادب، دانشگاه شیراز، ۴(۱). https://jba.shirazu.ac.ir/article_228.html
۹. رواندی، مرتضی (۱۳۴۵)، تاریخ اجتماعی ایران (حکومت‌ها و سلسله‌های ایران از حمله اعراب تا استقرار مشروطیت)، جلد دوم، تهران: امیر کبیر
۱۰. زارع وردینی، مرضیه؛ ذبیح نیا عمرانی، آسیه؛ نجفی، لیلی (۱۳۹۰)، بررسی و نقد خشونت در آثار داستانی صادق هدایت، نامه نقد: مجموعه مقالات سومین همایش ملی نظریه و نقد ادبی در ایران، دفتر اول. <https://www.sid.ir/paper/840300/fa>
- ۱۱- سلیمی، محمدرضا و روح انگیز شرفی (۱۳۹۴)، بررسی ساختار و ابعاد روش تحقیق کیفی پدیدارشناسی، کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، تهران: مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما. <https://www.sid.ir/paper/836061/fa>
۱۲. سیدمن، استیون (۱۳۹۱)، کشاکش آرا در جامعه‌شناسی، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نی
۱۳. عظیمی، امیر و دیگران (۱۳۹۶)، بازنمایی گذار مدرنیته در ادبیات معاصر ایران، (مورد مطالعه گزیده آثار هدایت و فروغ)، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۶(۲). <http://ensani.ir/fa/article/375460>
۱۴. علیزاده، ناصر (۱۳۹۰)، نقد شخصیت در آثار صادق هدایت، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ۵۴
۱۵. فوران، جان (۱۳۸۶)، مقاوت شکننده، تاریخ تحولات اجتماعی ایران از سال ۱۵۰۰ میلادی مطابق با ۸۷۹ شمسی تا انقلاب، ترجمه احمد تدین، چاپ هفتم، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا
۱۶. قاضیان، حسین (۱۳۸۶)، جلال آل احمد و گذار از سنت به تجدد، تهران: انتشارات کویر
۱۷. قربانی، محمدرضا (۱۳۷۲)، نقد و تفسیر آثار صادق هدایت، تهران: نشر ژرف
۱۸. کرمی، مدینه (۱۴۰۱)، بحران هویت در بوف کور هدایت، پیمادی از حضور تجدد در جامعه سنتی، فصلنامه اجتماعیات در ادب فارسی، سال اول، شماره مسلسل اول. https://sipl.gu.ac.ir/article_169251.html
۱۹. مراد، ندا (۱۳۹۶)، بررسی و تحلیل عناصر داستانی در دو داستان «زنی که مردش را گم کرد» و «به کی سلام کنم؟»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، فصلنامه علمی تخصصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد، ۱(۲). <https://civilica.com/doc/1812707>
۲۰. معاذاللهی، پروانه و غلامرضا تجویدی (۱۳۹۷)، نگرشی بر جامعه‌شناسی تولید آثار ادبی بین سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۴۵ با تکیه بر ترجمه رمان، فصلنامه علمی پژوهشی کاوش‌نامه، ۱۹(۳۸). https://kavoshnameh.yazd.ac.ir/article_1344.html
۲۱. هدایت، صادق (۱۳۳۱)، سایه روشن، چاپ دوم، تهران: سینا
- ۲۲- هدایت، صادق (۱۳۴۳)، سه قطره خون، چاپ هفتم، تهران: پرستو
- ۲۳- یزدانی، سهراب (۱۳۸۶)، صور اسرافیل، نامه آزادی، تهران: نشر نی
- 24- wilkinson, D. & Brimingham, P.(2003). Using Research Instruments: A Guide For Researchers. London: Routledge. <https://www.routledge.com/Using-Research-Instruments-A-Guide-for-Researchers/Birmingham-Wilkinson/p/book/9780415272797>
- 25- Barthes, Roland (1976) S/Z, éditions du Seuil, collection «Points». https://books.google.com/books/about/S_Z.html?id=p65cAAAAAAAJ

Research Paper

Pathology of Policy-Making Processes in Political and Social Development Programs in the Islamic Republic of Iran (Case Study: Comparative Analysis of Khatami and Ahmadinejad Administrations)

Mohammad Reza Kari*: Ph.D. Candidate in Public Policy, Faculty of Political Science, Public Policy Department, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

Dr. Hojatollah Darvishpour: Assistant Professor and Faculty Member, Ph.D. in Political Science, Faculty of Political Science, Public Policy Department, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

Dr. Mohammad Ali Khosravi: Assistant Professor and Faculty Member, Ph.D. in International Relations, Faculty of Political Science, Public Policy Department, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran.

Received: 2023/08/26 PP 35-50 Accepted: 2024/10/04

Abstract

In developing societies, political and social growth represents a key challenge, reflecting their stability and capacities. In Iran, various factors hinder the achievement of political and social development goals. This research aims to analyze the policy-making processes for political and social development programs during the presidential terms of Mohammad Khatami and Mahmoud Ahmadinejad. The central question is: what challenges did these processes face during these administrations? The research hypothesizes that both governments encountered difficulties due to the multiplicity of decision-making centers; however, Khatami's administration pursued a more open approach, focusing on political and social freedoms, while Ahmadinejad's administration adopted a restrictive, populist stance with increased governmental control. Using a descriptive-analytical approach and case study method, the research relies on qualitative tools such as the collection and analysis of historical and political documents and narratives. The findings suggest that strategies like improved coordination between decision-making centers, strengthening democratic institutions, and implementing structural reforms in policy-making could enhance these processes. If applied together, these strategies could lead to transparent and sustainable improvements in Iran's political and social development. The study acknowledges limitations such as restricted access to government resources and time constraints but provides valuable insights into the challenges and potential solutions for enhancing policy-making processes in Iran.

Keywords: Political development, decision-making, Khatami, Ahmadinejad, public policy.

Citation: Kari, M. R., Darvishpour, H., & Khosravi, M. A. (2023). **Pathology of Policy-Making Processes in Political and Social Development Programs in the Islamic Republic of Iran (Case Study: Comparative Analysis of Khatami and Ahmadinejad Administrations)**. *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 7, Shiraz, PP 35-50.

*. **Corresponding author:** Mohammad Reza Kari, **Email:** Rezakari74@yahoo., **Tel:** 09121506279

Extended Abstract

Introduction

In recent decades, the Islamic Republic of Iran has faced numerous challenges in political and social development. Internal and external policy changes, globalization, demographic shifts, and technological advancements have all impacted the country's development trajectory. Public policy plays a critical role in managing these changes and shaping the country's development path. This study focuses on the presidencies of Mohammad Khatami (1997–2005) and Mahmoud Ahmadinejad (2005–2013), analyzing their contrasting approaches to political and social policymaking. While Khatami emphasized political reforms and expanding civil liberties, Ahmadinejad took a more conservative and populist approach, focusing on social justice and resistance to foreign pressure. These different policy approaches have had significant impacts on the country's development. However, previous research has primarily focused on economic development, with less attention given to the political and social aspects of policymaking. This study aims to analyze the strengths and weaknesses of these processes during these two periods.

Methodology

This research uses a descriptive-analytical and case study approach to evaluate the political and social policymaking processes in Iran, focusing on the presidencies of Khatami and Ahmadinejad. Data were collected through official documents, reports, academic studies, and interviews. The study employs frameworks like modernization and dependency theory to compare the policymaking approaches of these two administrations.

References

1. Abozari-Lotf, M. (2014). Descriptive analysis of the discourses of post-revolution governments in the field of economic development (1979-2013). *Political Studies*, 26(7), 137-164. [In Persian]
2. Adams, B. (2021). How to retain and develop talents: Impacts on decision-making. *Journal of Global Policy*, 34(4), 245-259.
3. Akhavan-Kazemi, M., Sadeghi, S. S., & Nikoonahad, E. (2018). Trend analysis of the political development process in contemporary Iran. *Majlis and Strategy*, 95(25), 209-246. [In Persian]
4. Alizadeh-Saroukalai, R., Keshavarz, B., Khoshkhat, M., & Moradi, A. (2020). Investigation of the policy-making of the Iran in fighting administrative corruption. *Political*

Results and discussion

Khatami's government emphasized political reform and societal development, aiming to expand civil liberties, human rights, and strengthen civil society. His policies opened up the political space, increased public participation, and supported non-governmental organizations. In contrast, Ahmadinejad's administration adopted a more conservative and populist approach, focusing on social justice through state mechanisms, restricting civil liberties, and exercising greater control over the media and society. His foreign policy was confrontational, leading to economic sanctions and increased economic difficulties, including inflation and unemployment.

The study highlights that Khatami's term was marked by expanding public participation and civil society, while Ahmadinejad's policies resulted in restricted civil liberties and increased state control. Both administrations faced challenges such as resistance from conservative elements and bureaucratic inefficiencies.

Conclusion

Based his research illustrates the differences in policymaking between the Khatami and Ahmadinejad administrations. Khatami's reformist and interactive policies led to societal modernization, while Ahmadinejad's conservative and resistant approach focused on state control and independence. These policy differences significantly influenced Iran's political and social development. To achieve sustainable and balanced development, policies must be based on democracy, transparency, and public participation

- and International Research*, 43(11), 163-185. [In Persian]
5. Barkhordari, S., & Ali-Azimi, N. (2008). The short-term and long-term effect of research and development subsidies on Iran's economic growth. *New Economy and Trade*, 14(4), 111-128. [In Persian]
 6. Ghanei-Rad, M. A. (2018). Anti-poverty programs and social welfare with an emphasis on the social development approach. *Social Sciences Quarterly*, 12(4), 12-34. [In Persian]
 7. Hatami, A. (2017). Comparative analysis of economic and political globalization in Khatami and Ahmadinejad governments. *Political Science*, 49(13), 97-130. [In Persian]
 8. Imani, M. T. (2017). *Paradigmatic evaluation of the development programs of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
 9. Karimi-Ketayounche, Y., Elahimanesh, M. H., & Mohseni, A. (2021). Identifying the strengths of economic development policies in the Islamic Republic of Iran based on the SWOT model. *Political and International Research*, 48(12), 61-84. [In Persian]
 10. Malekpour, H., & Matlabi, M. (2020). The relationship between the state and the new middle class in post-revolutionary Iran (2005-2013). *Islamic Revolution Approach*, 51(14), 135-152. [In Persian]
 11. Nadimi, D. (2005). Citizens' expectations and demands from President Khatami's government. *Political-Economic Information*, 213-214(19), 16-35. [In Persian]
 12. Noorian, E., Golpayegani, H., Beheshtinia, E. (2024). The approaches of Iran to political participation as the foundation of political legitimacy with an emphasis on the role of parties; A look at the legal aspects. *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 4, Shiraz, PP 19-38 [In Persian]
 13. Nowjavan, S., Ahadi, P., & Ahmadi-Sefidan, H. (2021). The impact of securitization in the identification, decision-making, and evaluation of public policy processes. *Political and International*, 48(12), 247-266. [In Persian]
 14. Omid, A., & Gholamkari, A. (2019). Analysis of the relationship between foreign policy and economic development: A comparison of the Khatami, Ahmadinejad, and Rouhani governments (1997-2017). *Islamic Revolution Approach*, 46(13), 47-72. [In Persian]
 15. Pourahmadi, H. (2005). Strategic foundations of reforming economic development policies and government priorities in Iran. *Strategic Studies*, 30(8), 789-816. [In Persian]
 16. Raghfar, H. (2020). An analysis of political development in Iran during the post-revolution period. *University of Tehran*.
 17. Raghfar, H. (2020). *Interactions between politics and economy in the process of Iran's development*. Tehran: Allameh Tabataba'i University Press. [In Persian]
 18. Safarishali, R. (2019). Justice discourse in the development bills of Iran's post-revolutionary governments. *Research on Law and Social Justice*, 7(2), 55-73. [In Persian]
 19. Sefidsangi, M. (2019). Reflections of social development in the laws of Iran's five-year development plans. *Iranian Journal of Social Development Studies*, 20(2), 45-62. [In Persian]
 20. Seyfollahi, S., & Maleki, M. (2010). The impact of human capital on economic growth with emphasis on the role of specialized labor force distribution in Iran, with a focus on the fourth economic, social, and cultural development plan of the Islamic Republic of Iran (2005-2009). *Iranian Journal of Social Development Studies*, 7(2), 73-86. [In Persian]
 21. Seyfori, F., Shahramnia, S. A., Hatami, A., & Emamjomezadeh, S. J. (2020). Comparative analysis of the impact of globalization on social development in Iran during the Khatami and Ahmadinejad governments. *Social Development*, 55(14), 151-186. [In Persian]
 22. Shahbazi, A., & Golshani, A. (2016). Political-business cycle: A case study of the Khatami and Ahmadinejad governments. *Islamic Revolution Approach*, 35(10), 87-112. [In Persian]
 23. Shenavari, F., Jafarinezhad, M., Kaveh Pisghadam, M. K. (2023). The Causes of the Hegemonic Discourse of the Islamic Revolution (with Emphasis on Meaning-Making Capacities in Order to Control Political Radicalism). *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 1-14. [In Persian]

24. Shirzadi, R. (2020). Political development programs in post-revolutionary Iran. *Journal of Foreign Policy and Development*, 5(3), 75-90. [In Persian]
25. Vogelsang, P. (2020). The relationship between welfare and social development. *Journal of Social Development Studies*, 19(3), 130-150.
26. Zibakalam, S., Afshari, D., & Aslanzadeh, A. (2010). Reasons for the election of Khatami (Reformist government of 1997) "Based on Samuel Huntington's theory of unbalanced development." *Political and International Research*, 3(2), 51-76. [In Persian]

مقاله پژوهشی

آسیب شناسی فرآیند سیاستگذاری برنامه های توسعه
سیاسی و اجتماعی در ج.ا.ایران
(مطالعه موردی: همسنجی دولت های خاتمی و احمدی
نژاد)

محمدرضاکاری^۱: دانشجوی دکترای سیاستگذاری عمومی، دانشکده علوم سیاسی، سیاستگذاری عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران،
حجت اله درویش پور: استادیار و عضو هیأت علمی، دکترای علوم سیاسی، دانشکده علوم سیاسی، سیاستگذاری عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران،
محمد علی خسروی: استادیار و عضو هیأت علمی، دکترای روابط بین الملل، دانشکده علوم سیاسی، سیاستگذاری عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، تهران، ایران،

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۵ صص ۳۵-۵۰ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۳

چکیده

در جوامع در حال توسعه، سیاسی و اجتماعی یکی از چالش های اساسی به شمار می رود که نشان دهنده ثبات و ظرفیت های آنها است. در ایران، عوامل مختلفی مانع دستیابی به اهداف توسعه سیاسی و اجتماعی می شوند. این پژوهش با هدف تحلیل فرآیندهای سیاستگذاری در برنامه های توسعه سیاسی و اجتماعی در دوره های ریاست جمهوری خاتمی و احمدی نژاد انجام شده است. پرسش اصلی این است که این فرآیندها در طول این دولت ها با چه چالش هایی مواجه بوده اند؟ فرضیه تحقیق بیان می کند که هر دو دولت با مشکلات ناشی از تعدد مراکز تصمیم گیری روبرو بوده اند؛ اما دولت خاتمی رویکردی بازتر اتخاذ کرده و بر آزادی های سیاسی و اجتماعی تمرکز داشته است، در حالی که دولت احمدی نژاد با رویکردی محدودکننده و پوپولیستی، بر افزایش کنترل دولتی تأکید کرده است. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و مطالعه موردی و بهره گیری از ابزارهای کیفی نظیر جمع آوری و تحلیل اسناد تاریخی، سیاسی و روایات، به انجام رسیده است. نتایج نشان می دهد که راهبردهایی نظیر بهبود هماهنگی بین مراکز تصمیم گیری، تقویت نهادهای دموکراتیک و انجام اصلاحات ساختاری در سیاستگذاری می تواند به بهبود این فرآیندها کمک کند. اگر این راهبردها به طور همزمان به کار گرفته شوند، می توانند به بهبود شفافیت و پایداری در توسعه سیاسی و اجتماعی ایران منجر شوند. پژوهش محدودیت هایی نظیر دسترسی محدود به منابع دولتی و محدودیت زمانی داشته، اما به بینش های ارزشمندی درباره چالش ها و راه حل های احتمالی برای بهبود فرآیندهای سیاستگذاری در ایران دست یافته است.

واژه‌های کلیدی: توسعه سیاسی، تصمیم‌سازی، خاتمی، احمدی‌نژاد، سیاست‌گذاری عمومی،

استناد: کاری، م. ر.، درویش‌پور، ح. و خسروی، م. ا. (۱۴۰۳)، *آسیب‌شناسی فرآیندهای سیاست‌گذاری در برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی: تحلیل مقایسه‌ای دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد)*. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷، شیراز، صص ۳۵-۵۰.

مقدمه

در دهه‌های اخیر، جمهوری اسلامی ایران با چالش‌های گوناگونی در زمینه توسعه سیاسی و اجتماعی مواجه بوده است، تغییرات در سیاست‌های داخلی و خارجی، جهانی‌شدن، تحولات جمعیتی و پیشرفت‌های فناوری از جمله عواملی هستند که بر فرآیند توسعه تأثیر گذاشته‌اند، سیاست‌گذاری عمومی به عنوان ابزاری کلیدی برای مدیریت این تغییرات، نقشی مهم در شکل‌دهی به توسعه کشور ایفا می‌کند.

دوره‌های ریاست جمهوری محمد خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴) و محمود احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) دو دوره متفاوت از نظر رویکردهای سیاسی و اجتماعی در ایران بودند، خاتمی با شعار اصلاحات و گسترش آزادی‌های مدنی شناخته می‌شود، در حالی که احمدی‌نژاد با تأکید بر عدالت‌محوری و مقاومت در برابر فشارهای خارجی، رویکردی محافظه‌کارانه اتخاذ کرد، این تفاوت‌ها در سیاست‌گذاری و مدیریت کشور، تأثیرات مهمی بر توسعه سیاسی و اجتماعی گذاشتند، با این حال، پژوهش‌های پیشین بیشتر به توسعه اقتصادی پرداخته‌اند و به ابعاد سیاسی و اجتماعی سیاست‌گذاری کمتر توجه شده است، این در حالی است که توسعه سیاسی و اجتماعی نقش حیاتی در ایجاد جامعه‌ای پایدار و کارآمد دارد، بنابراین، هدف اصلی این پژوهش بررسی آسیب‌شناسی فرآیندهای سیاست‌گذاری در دو دولت خاتمی و احمدی‌نژاد و شناسایی عواملی است که مانع از اجرای مؤثر برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی شده‌اند، هدف اصلی این تحقیق، بررسی و آسیب‌شناسی فرآیندهای سیاست‌گذاری توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر دو دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد است، این پژوهش به دنبال شناسایی تفاوت‌ها و شباهت‌های رویکردهای سیاست‌گذاری در این دو دولت است و تأثیرات این سیاست‌ها بر توسعه کشور را تحلیل می‌کند، همچنین، تحقیق به دنبال کشف موانع و چالش‌های کلیدی است که منجر به ناکارآمدی سیاست‌گذاری در این دو دوره شده‌اند، از جمله این موانع می‌توان به تعدد مراکز تصمیم‌گیری، پیچیدگی بوروکراسی و عدم هماهنگی میان نهادهای دولتی اشاره کرد، این تحقیق تلاش می‌کند تا با ارائه تحلیل جامع از این عوامل و شناسایی تأثیرات مثبت و منفی هر دوره، راهکارهایی برای بهبود سیاست‌گذاری‌های آینده کشور ارائه دهد، علاوه بر این، با تمرکز بر اهمیت توسعه سیاسی و اجتماعی، هدف این پژوهش ارائه رویکردهایی است که به شفاف‌سازی و بهبود کارایی سیاست‌گذاری‌های عمومی کمک کرده و به توسعه پایدار و کارآمد کشور یاری رساند.

نوآوری این تحقیق در رویکرد مقایسه‌ای آن به بررسی فرآیندهای سیاست‌گذاری توسعه سیاسی و اجتماعی در دو دوره متفاوت از تاریخ معاصر ایران، یعنی دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد، نهفته است، برخلاف بسیاری از پژوهش‌های گذشته که بر توسعه اقتصادی تمرکز داشته‌اند، این تحقیق به‌طور خاص به ابعاد سیاسی و اجتماعی سیاست‌گذاری توجه کرده و به تحلیل این سیاست‌ها بر توسعه کلی کشور پرداخته است. از جمله نوآوری‌های اصلی این تحقیق، بهره‌گیری از رویکردهای بین‌رشته‌ای و نظریات متنوع توسعه مانند نظریه نوسازی و نظریه

وابستگی است که به تحلیل دقیق‌تر تفاوت‌های سیاستگذاری در این دو دوره کمک می‌کند، همچنین، تحقیق به شناسایی موانع و چالش‌های کلیدی مانند تعدد مراکز تصمیم‌گیری و پیچیدگی‌های بوروکراتیک پرداخته و راهکارهایی کاربردی برای بهبود فرآیند سیاستگذاری در آینده ارائه می‌دهد، استفاده از روش‌های کیفی و تحلیل اسناد دولتی نیز جنبه نوآورانه دیگری است که به عمق‌بخشی به پژوهش و ارائه نتایج کاربردی و مستند کمک می‌کند، این نوآوری‌ها باعث می‌شود تحقیق بتواند به ارتقای دانش و بهبود سیاستگذاری در ایران یاری رساند، این پژوهش از رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش مطالعه موردی استفاده می‌کند، داده‌ها از طریق تحلیل منابع چاپی، اسناد دولتی و تاریخی، مصاحبه‌ها و تحلیل‌های ثانویه گردآوری می‌شوند، در این راستا، نظریات مختلفی درباره نقش سیاستگذاری در توسعه سیاسی و اجتماعی مورد بررسی قرار می‌گیرند، پرسش اصلی این تحقیق این است که فرآیندهای سیاستگذاری در برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد با چه مشکلات و آسیب‌هایی مواجه بوده‌اند؟ فرضیه تحقیق بیان می‌کند که هر دو دولت در سیاستگذاری با چالش‌هایی ناشی از تعدد مراکز تصمیم‌گیری مواجه بوده‌اند؛ با این تفاوت که دولت خاتمی به دلیل تأکید بیشتر بر آزادی‌های سیاسی و اجتماعی، رویکردی بازتر اتخاذ کرده، در حالی که دولت احمدی‌نژاد با تمرکز بر عدالت‌محوری شعاری و افزایش کنترل دولتی، رویکرد محدودتری داشته است.

بنابراین مسئله اصلی این تحقیق، آسیب‌شناسی فرآیند سیاستگذاری برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران با تمرکز بر دو دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد است، این پژوهش به دنبال بررسی و مقایسه تفاوت‌ها و شباهت‌های سیاستگذاری این دو دولت است که هر کدام رویکردهای مختلفی به توسعه سیاسی و اجتماعی داشته‌اند، دولت خاتمی با تأکید بر اصلاحات و گسترش آزادی‌های مدنی، تلاش کرد تا سیاست‌های بازتری در جامعه ایجاد کند، در حالی که دولت احمدی‌نژاد با تأکید بر عدالت‌محوری و مقاومت در برابر فشارهای خارجی، رویکردی محافظه‌کارانه‌تر و شعاری داشت، در این تحقیق، مشکلات و موانع موجود در فرآیند سیاستگذاری، از جمله تعدد مراکز تصمیم‌گیری، پیچیدگی بوروکراتیک، عدم هماهنگی نهادی و تأثیرات خارجی مورد بررسی قرار می‌گیرند، هدف از این پژوهش، شناسایی چالش‌های کلیدی در سیاستگذاری این دو دوره و ارائه راهکارهایی برای بهبود و کارآمدی بیشتر سیاست‌های توسعه‌ای در آینده است، این تحقیق همچنین به دنبال بررسی تأثیر این سیاست‌ها بر توسعه سیاسی و اجتماعی کشور و شناسایی عواملی است که مانع از اجرای مؤثر برنامه‌های توسعه در هر دو دوره شده‌اند، لذا این پژوهش با تمرکز بر سیاستگذاری دو دوره خاتمی و احمدی‌نژاد، می‌تواند به درک بهتری از چالش‌ها و موانع موجود در فرآیند سیاستگذاری در ایران کمک کند، نتایج این تحقیق برای سیاست‌گذاران، پژوهشگران و نخبگان سیاسی می‌تواند ابزاری مفید برای بهبود سیاستگذاری‌های آینده باشد، همچنین، این تحقیق به افزایش آگاهی عمومی درباره اهمیت سیاستگذاری در توسعه پایدار و کارآمد ایران یاری خواهد رساند.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

در مطالعات علمی، مرور و تحلیل پیشینه‌های مرتبط با موضوع پژوهش از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا به شناخت بهتر از فضای پژوهشی موجود و یافتن خلأهای تحقیقاتی کمک می‌کند، این بخش به

بررسی برخی از مهم‌ترین تحقیقات مرتبط با توسعه (سیاسی و اجتماعی) و فرآیندهای تصمیم‌گیری در ایران می‌پردازد، با توجه به پویایی شرایط سیاسی و اقتصادی ایران، بررسی‌های قبلی در کنار مطالعات جدیدتر ضروری است تا به رویکردی جامع‌تر و به‌روزتر دست یابیم.

جدول ۱. پیشینه و ادبیات تحقیق (منبع نگارندگان)

موضوع	نویسنده و سال	نتایج و تحلیل‌ها
تحلیل ضعف‌های پارادایمی در برنامه‌های توسعه ایران	محمدتقی ایمانی (۱۳۹۶)	اشاره به ضعف‌های پارادایمی و نظری در نظام برنامه‌ریزی کشور، عدم وجود روش‌های کارآمد روش‌شناختی به ناکارآمدی سیاست‌های توسعه‌ای منجر شده است. (ایمانی، ۱۳۹۶: ۲۸)،
ارزیابی بازتاب توسعه اجتماعی در برنامه‌های توسعه	سفید سنگی (۱۳۹۸)	برنامه‌های توسعه‌ای ایران بیشتر بر شاخص‌های رفاهی تمرکز کرده و شاخص‌های انسان‌گرایانه نادیده گرفته شده است، برنامه اول توسعه به‌عنوان ضعیف‌ترین برنامه ارزیابی شده است (سفید سنگی، ۱۳۹۸: ۵۰)،
تأثیرات جهانی‌شدن و فشارهای خارجی	رضا شیرزادی (۱۳۹۹)	توسعه سیاسی ایران تحت تأثیر فشارهای خارجی و تحولات بین‌المللی، به‌ویژه جهانی‌شدن قرار گرفته و سیاست‌گذاری‌ها بر اساس نیازهای داخلی و واکنش به فشارهای بین‌المللی گرفته‌اند (شیرزادی، ۱۳۹۹: ۸۱)،
چالش‌های جهانی‌شدن و رفاه اجتماعی	محمد امین قانع‌راد (۱۳۹۷)	جهانی‌شدن، رشد اقتصادی جهانی و تضعیف دولت رفاه به ناکارآمدی سیاست‌های رفاه اجتماعی در ایران منجر شده‌اند، عدم حمایت از بخش خصوصی و وابستگی به منابع دولتی از دلایل این ناکارآمدی است (قانع‌راد، ۱۳۹۷: ۱۸)،
بررسی گفتمان عدالت در برنامه‌های توسعه	رضا صفری‌شالی (۱۳۹۸)	گفتمان عدالت در برنامه‌های توسعه سیاسی از دوره سازندگی تا احمدی‌نژاد به‌تدریج افزایش یافته است، در دوره سازندگی بر جنبه‌های اقتصادی و در دوران احمدی‌نژاد به‌صورت شعارگونه مطرح شده است (صفری‌شالی، ۱۳۹۸: ۶۲)،
توسعه نیروی انسانی و تأثیر آن بر سیاست‌گذاری	باربارا آدامز (۲۰۲۱)	توسعه و سرمایه‌گذاری بر نیروی انسانی نقش کلیدی در بهبود کیفیت تصمیم‌گیری‌های سیاست‌گذاری دارد، به‌ویژه اهمیت جذب و نگهداری نخبگان در سیاست‌گذاری‌های توسعه ایران برجسته شده است (adams, 2021: 253)،
تعاملات بین سیاست و اقتصاد	حسین راغفر (۱۳۹۹)	تصمیمات سیاسی تأثیر مستقیمی بر روندهای اقتصادی داشته و بالعکس، تعاملات میان سیاست و اقتصاد می‌تواند به پیشرفت اقتصادی یا در صورت سوء مدیریت، به پسرفت اقتصادی منجر شود (راغفر، ۱۳۹۹: ۶۳)،

همچنین تحقیقات جدید نشان می‌دهند که تحولات اخیر در سیاست‌های توسعه‌ای ایران نیازمند بازنگری است، پژوهش دانشگاه تهران در سال ۲۰۲۰ تأثیر تحریم‌های بین‌المللی بر سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی ایران را بررسی کرده و بر لزوم اصلاح این سیاست‌ها تأکید دارد، همچنین، مطالعات سازمان ملل در سال ۲۰۲۱ روندهای جهانی توسعه اجتماعی و سیاسی را تحلیل کرده و ایران را به‌عنوان نمونه‌ای از کشورهای در حال توسعه مورد بررسی قرار داده است، به عنوان نمونه: پژوهش دانشگاه تهران در سال ۲۰۲۰ به زبان انگلیسی که به بررسی تأثیر سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی پس از تحریم‌ها پرداخته است، توسط حسین راغفر و تیم پژوهشی او انجام شده است، این تحقیق نشان داد که تحریم‌ها به‌طور مستقیم بخش‌های اقتصادی مانند بانکداری، صادرات نفت و واردات کالاهای اساسی را تحت تأثیر قرار داده و به‌طور غیرمستقیم بر ساختارهای اجتماعی و رفاهی نیز اثر

گذاشته اند، زیرا منابع درآمدی دولت برای تأمین خدمات اجتماعی کاهش یافته است، در نتیجه، دولت مجبور به بازنگری در سیاست های توسعه ای خود شد و تمرکز بیشتری بر خودکفایی اقتصادی و کاهش وابستگی به واردات داشت، با این حال، این تغییرات نتوانستند مشکلات ساختاری اقتصاد ایران را به طور کامل حل کنند، همچنین، تحریم ها به افزایش نابرابری های اقتصادی و کاهش کیفیت خدمات عمومی مانند بهداشت و آموزش منجر شدند، پژوهش همچنین پیشنهاداتی برای بهبود توسعه اجتماعی و اقتصادی در دوران پساتحریم ارائه کرده است (Raghfar, 2020:302).

در نمونه دیگر: مطالعات سازمان ملل در سال ۲۰۲۱ به بررسی تأثیرات بحران های جهانی مانند پاندمی COVID-19 و تحریم ها بر کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران، پرداخته است، این مطالعات نشان می دهد که بحران های جهانی به افزایش نابرابری های اقتصادی و اجتماعی منجر شده اند و تأثیرات منفی این نابرابری ها در کشورهای تحت تحریم، به ویژه ایران، بیشتر است، بر اساس شاخص توسعه انسانی، ایران در زمینه آموزش و بهداشت پیشرفت هایی داشته است، اما تحریم ها مانع از افزایش درآمد سرانه و دسترسی به خدمات اساسی مانند بهداشت و آموزش شده اند، همچنین، مطالعات تأکید دارند که بهبود شفافیت و مشارکت عمومی در تصمیم گیری ها می تواند به بهبود توسعه اجتماعی و اقتصادی در ایران کمک کند، این گزارش ها به سیاستگذاران راه حل های مؤثرتری برای مقابله با چالش های توسعه ای ارائه می دهند، بررسی پیشینه پژوهش نشان می دهد که این تحقیق با تمرکز بر مقایسه دولت های خاتمی و احمدی نژاد، به تحلیل جامع و چندجانبه فرآیندهای سیاستگذاری در ایران می پردازد، تفاوت این پژوهش با تحقیقات گذشته در آن است که علاوه بر توسعه اقتصادی، ابعاد سیاسی و اجتماعی نیز به طور همزمان بررسی شده اند، استفاده از منابع جدیدتر و تحلیل های به روز به این تحقیق رویکردی جامع تر داده است، این پژوهش با ترکیب تحلیل های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، درک بهتری از تأثیر سیاست های کلان در دو دوره ریاست جمهوری مورد مطالعه ارائه می دهد و امکان مقایسه دقیق تری از سیاست های توسعه ای این دو دوره را فراهم می کند.

نظریه نوسازی^۱

برای تحلیل فرآیندهای سیاستگذاری و برنامه های توسعه سیاسی و اجتماعی در ج.ا.ایران، نیازمند یک چارچوب نظری و مفهومی هستیم که به طور جامع نظریات توسعه سیاسی و اجتماعی را شامل شود، یکی از نظریات کلیدی در این حوزه، نظریه نوسازی است، این نظریه بیان می کند که توسعه سیاسی و اجتماعی به دنبال گذار جوامع از وضعیت های سنتی به مدرن است، این گذار معمولاً شامل تغییراتی در ساختارهای سیاسی، مانند دموکراتیزاسیون، و تغییرات اجتماعی، مانند افزایش تحصیلات و گسترش ارزش های مدنی، می باشد، در این زمینه، دولت خاتمی با تأکید بر اصلاحات سیاسی، توسعه دموکراتیک و گسترش آزادی های مدنی تلاش کرد تا فرآیند نوسازی سیاسی را تسریع کند، در مقابل، دولت احمدی نژاد با تأکید بر تقویت نهادهای دولتی و حفظ ساختارهای قدرت متمرکز، به نوعی نوسازی را به تأخیر انداخت یا آن را در جهتی متفاوت هدایت کرد که بیشتر بر ثبات و خودکفایی تأکید داشت (Vogelsang, 2021:240).

نظریه وابستگی^۲

^۱. Modernization Theory

^۲. Dependency Theory

نظریه وابستگی نقش مهمی در تحلیل توسعه سیاسی و اجتماعی کشورهای جهان سوم، از جمله ایران، دارد، این نظریه بیان می‌کند که روابط نابرابر با کشورهای توسعه‌یافته باعث وابستگی کشورهای کمتر توسعه‌یافته می‌شود، در دوره خاتمی، سیاست خارجی با هدف کاهش وابستگی و جذب سرمایه‌گذاری و تکنولوژی دنبال شد، در حالی که در دوره احمدی‌نژاد، رویکردی مقاومتی با تأکید بر خودکفایی و کاهش تعامل با غرب پیگیری شد (ساروکلایی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۲)، تفاوت این دو دوره در رویکرد به توسعه مستقل، نشان‌دهنده دو پاسخ متفاوت به چالش‌های وابستگی است، در دوره خاتمی، مشارکت جامعه مدنی و نخبگان تقویت شد، اما در دوره احمدی‌نژاد، قدرت بیشتر در دست دولت متمرکز گردید و نهادهای جامعه مدنی محدود شدند، این چارچوب مفهومی با ترکیب نظریات مختلف، امکان تحلیل جامع‌تری از فرآیندهای سیاست‌گذاری در دو دوره فراهم می‌کند و نشان می‌دهد چگونه رویکردهای مختلف به توسعه بر سیاست‌ها و نتایج آن‌ها تأثیرگذار بوده‌اند.

رویکردهای دولتهای محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد

رویکردهای دولتهای محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد در ایران از منظر نظریه‌های توسعه، یعنی نظریه نوسازی و نظریه وابستگی، بررسی شده است، دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴) به نظریه نوسازی نزدیک است، این نظریه بر این باور است که کشورها برای دستیابی به توسعه، باید از مدل‌های کشورهای صنعتی و پیشرفته پیروی کنند، دولت خاتمی با تأکید بر اصلاحات سیاسی، گسترش آزادی‌های مدنی، تقویت جامعه مدنی و توسعه دموکراتیک، تلاش کرد ایران را به سمت مدرن‌سازی و ایجاد نهادهای قوی‌تر سیاسی و اجتماعی سوق دهد، سیاست‌های خاتمی به‌خوبی با اهداف نظریه نوسازی هماهنگ بود، زیرا نوسازی به معنای گذار از جامعه‌ای سنتی به جامعه‌ای مدرن است که شامل تغییرات سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی می‌شود. در مقابل، دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) به نظریه وابستگی نزدیک است، این نظریه که در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ توسعه یافت، بر این باور است که کشورهای در حال توسعه در روابط نابرابر با کشورهای پیشرفته به سر می‌برند و این روابط، آن‌ها را در وضعیت وابستگی اقتصادی و سیاسی نگه می‌دارد، احمدی‌نژاد با رویکردی محافظه‌کارانه، بر خودکفایی اقتصادی و مقاومت در برابر نفوذ کشورهای خارجی تأکید داشت، سیاست‌های دولت او به دنبال کاهش وابستگی ایران به قدرتهای جهانی و تقویت تولید داخلی بود، این اقدامات تلاش‌هایی بودند تا ایران را از وابستگی به اقتصاد جهانی جدا کرده و به سمت یک مدل توسعه مستقل حرکت دهد.

دولت خاتمی، با رویکرد نوسازی، بر افزایش آزادی‌های مدنی و تعامل با جهان تأکید داشت و به توسعه جامعه مدنی و تقویت نهادهای دموکراتیک پرداخته بود، در مقابل، دولت احمدی‌نژاد با رویکرد وابستگی تلاش کرد با تقویت استقلال اقتصادی و کاهش تعاملات بین‌المللی، اقتصاد کشور را از وابستگی به قدرتهای جهانی جدا کند، سیاست‌های احمدی‌نژاد بیشتر بر خودکفایی داخلی و تقویت روابط با کشورهای در حال توسعه تأکید داشت، این رویکرد به‌وضوح با اصول نظریه وابستگی همخوانی داشت که تأکید می‌کند کشورهای پیرامون برای رسیدن به توسعه پایدار باید از وابستگی به کشورهای مرکز فاصله بگیرند و راهبردهای مستقل اقتصادی را دنبال کنند. در نتیجه، دولت خاتمی بر پایه نظریه نوسازی تلاش کرد با پیروی از مدل‌های توسعه

کشورهای پیشرفته، ایران را به سمت مدرنیزاسیون سیاسی و اجتماعی سوق دهد، در حالی که دولت احمدی‌نژاد با رویکرد نظریه وابستگی، بر استقلال اقتصادی و کاهش وابستگی به قدرتهای جهانی تأکید داشت.

ارتباط مفهومی و نظری در شاخص همسنجی

در حوزه سیاسی و اجتماعی، ارتباط نظری بین نظریه نوسازی و دولت خاتمی از یک سو و نظریه وابستگی و دولت احمدی‌نژاد از سوی دیگر می‌تواند به وضوح در شاخص‌های مختلف همسنجی مشخص شود. این شاخص‌ها کمک می‌کنند تا تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو رویکرد نظری و دولت‌ها را از منظر سیاسی و اجتماعی تحلیل کنیم.

در دوره ریاست جمهوری محمد خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)، رویکرد دولت به دموکراسی و مشارکت سیاسی مبتنی بر نظریه نوسازی بود که بر توسعه نهادهای دموکراتیک و گسترش مشارکت سیاسی تأکید داشت. دولت خاتمی تلاش کرد تا با اصلاحات سیاسی و تقویت جامعه مدنی، فضای بازتری برای فعالیتهای سیاسی و اجتماعی ایجاد کند. در مقابل، دولت محمود احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) که تحت تأثیر نظریه وابستگی قرار داشت، بیشتر بر حفظ انسجام داخلی و تقویت قدرت دولتی متمرکز بود (زیباکلام و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۲). در این دوره، برخی آزادی‌های سیاسی محدود شدند و تمرکز بر ایدئولوژی مقاومت در برابر نفوذ خارجی افزایش یافت. در حوزه حقوق بشر و آزادی‌های اجتماعی، دولت خاتمی به دنبال بهبود این حقوق بود و تلاش کرد تا با گسترش آزادی بیان و مطبوعات، حقوق شهروندی را تقویت کند. اما در دولت احمدی‌نژاد، به دلیل تأکید بر مقابله با تهدیدات خارجی، حقوق بشر و آزادی‌های اجتماعی محدودتر شد. در زمینه نهادهای اجتماعی و سیاسی، خاتمی به تقویت نهادهای مدنی و سازمان‌های غیردولتی پرداخت و نقش آن‌ها را در سیاستگذاری افزایش داد، در حالی که احمدی‌نژاد با تقویت نهادهای دولتی و کنترل بیشتر بر نهادهای اجتماعی و سیاسی، نقش نهادهای مدنی را محدود کرد (سیفاللهی، ۱۳۸۴: ۷۵). در حوزه اصلاحات سیاسی، دولت خاتمی به اصلاحات سیاسی به عنوان بخشی از فرآیند نوسازی توجه داشت، اما دولت احمدی‌نژاد بر حفظ وضعیت موجود و تقویت ساختارهای دولتی تأکید کرد. همچنین، در دوره خاتمی مشارکت جامعه مدنی و نخبگان در تصمیم‌گیری‌ها افزایش یافت، اما در دوره احمدی‌نژاد این مشارکت کاهش پیدا کرد و کنترل دولت بر فرآیندهای سیاسی بیشتر شد (اخوان کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۸).

در حقیقت این شاخص‌ها نشان می‌دهند تفاوت‌های اساسی میان نظریه نوسازی و نظریه وابستگی هستند که به‌ترتیب به دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد مرتبط می‌شوند. نظریه نوسازی که به دولت خاتمی مرتبط است، بر دموکراسی، حقوق بشر، اصلاحات سیاسی، و مشارکت جامعه مدنی تأکید دارد و به دنبال ایجاد جامعه‌ای مدرن و دموکراتیک است (شناوری و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱). در مقابل، نظریه وابستگی که به دولت احمدی‌نژاد نزدیک‌تر است، بر حفظ استقلال و مقاومت در برابر نفوذ خارجی تأکید دارد و بیشتر به تقویت نقش دولت در مدیریت جامعه و حفظ ساختارهای سنتی تمایل دارد. این تفاوت‌های نظری به وضوح در سیاست‌های سیاسی و اجتماعی هر دو دولت منعکس شده و می‌تواند به عنوان مبنای مقایسه و ارزیابی سیاست‌های این دو دوره مورد استفاده قرار گیرد.

روش تحقیق

در این پژوهش به ارزیابی و آسیب‌شناسی فرآیندهای تصمیم‌سازی برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی در جمهوری اسلامی ایران، با

تمرکز بر دوره‌های ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد پرداخته شده است، استفاده از رویکرد کیفی و ابزارهای تحلیل محتوا و تماتیک (این رویکرد مناسب بررسی‌های عمیق و تفسیر اطلاعات پیچیده و چندبعدی است که به تحلیل دقیق فرآیندهای تصمیم‌سازی و آسیب‌های مربوط به آن‌ها کمک می‌کند)، امکان بررسی و تفسیر اطلاعات پیچیده را فراهم کرده است، اطلاعات از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای جمع‌آوری و از منابعی مانند آمارها، گزارش‌های دولتی، اسناد سیاسی و تحلیل‌های دانشگاهی استفاده شده است، پرسش اصلی تحقیق این است که فرآیندهای تصمیم‌سازی در این دوره‌ها چه آسیب‌هایی را تجربه کرده‌اند و چگونه می‌توان این فرآیندها را بهبود بخشید، محور زمانی تحقیق، دوره‌های ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد است و تمرکز آن بر تحلیل کارایی و ناکارایی سیاست‌گذاری‌های عمومی در این دوره‌هاست.

بحث و ارائه یافته‌ها

مقایسه تأثیرات سیاسی دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد

دولت‌های محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد نمایانگر دو دوره سیاسی متفاوت در جمهوری اسلامی ایران هستند که هرکدام با رویکردها و تأثیرات خاص خود بر فضای سیاسی کشور تأثیر گذاشته‌اند، در ادامه به مقایسه تأثیرات سیاسی این دولت‌ها پرداخته شده است:

جدول ۲. مقایسه تأثیرات سیاسی دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد: (منبع نگارندگان)

جنبه	دولت خاتمی	دولت احمدی‌نژاد
ایدئولوژی سیاسی	اصلاح‌طلب، تأکید بر دموکراسی و آزادی‌های مدنی	محافظه‌کار، تأکید بر پوپولیسم و کنترل دولتی
آزادی‌های مدنی	گسترش آزادی‌های مدنی و حمایت از آزادی مطبوعات	محدودیت آزادی‌های مدنی؛ افزایش سانسور و کنترل
مشارکت سیاسی	تشویق به مشارکت سیاسی و افزایش تعاملات مدنی	کاهش فعالیت‌های سیاسی و محدودیت فضا برای جامعه مدنی
روابط خارجی	بهبود روابط بین‌المللی، به‌ویژه با غرب	روابط پرتنش با کشورهای غربی؛ تمرکز بر کشورهای غیرمتعهد
ثبات سیاسی	ثبات سیاسی نسبی؛ مدیریت جنبش‌های اصلاح‌طلبانه	افزایش تنش‌های سیاسی؛ اعتراضات و انزوای سیاسی
اصلاحات قضایی	آغاز اصلاحات قانونی؛ افزایش استقلال قضایی	محدودیت اصلاحات قانونی؛ افزایش کنترل بر قوه قضائیه
حقوق بشر	توجه به بهبود حقوق بشر؛ با انتقادات محدود	کاهش شرایط حقوق بشر؛ افزایش نقض حقوق بشر
آزادی رسانه	افزایش آزادی رسانه و بیان؛ رونق رسانه‌های مستقل	سرکوب رسانه‌ها؛ تعطیلی روزنامه‌های اصلاح‌طلب
نقش روحانیت	کاهش تأثیر مستقیم روحانیت در حکومت	تقویت نقش روحانیت و جناح‌های محافظه‌کار
اعتراضات عمومی	مدیریت نارضایتی عمومی از طریق گفتگو؛ اعتراضات دوره‌ای	سرکوب اعتراضات؛ اعتراضات و ناآرامی‌های گسترده
سیاست داخلی	حمایت از اصلاحات سیاسی؛ اختلافات جناحی درون دولت	تمرکز قدرت؛ اختلافات داخلی در جناح‌های محافظه‌کار

دولت خاتمی (۱۳۸۴-۱۳۷۶)

دولت خاتمی با رویکرد اصلاح‌طلبانه به دنبال افزایش باز بودن سیاسی، تقویت جامعه مدنی و ترویج ارزش‌های دموکراتیک بود که منجر به افزایش مشارکت سیاسی و گفتمان عمومی شد، او تلاش کرد تا آزادی بیان و مطبوعات را تقویت کند که به رونق روزنامه‌های اصلاح‌طلب و جامعه مدنی فعال انجامید، هرچند با محدودیت‌هایی از سوی عناصر محافظه‌کار مواجه بود (صیفوری، ۱۳۹۹: ۱۵۹)، در عرصه روابط خارجی، خاتمی با ارائه مفهوم "گفتگوی تمدن‌ها" به دنبال بهبود تصویر ایران

و کاهش تنش‌های بین‌المللی بود، با وجود تلاش‌های او برای حفظ ثبات سیاسی، جناح‌های محافظه‌کار در دولت و قوه قضائیه محدودیت‌هایی را بر اصلاحات اعمال کردند که به کاهش موفقیت‌های او انجامید (نوریان و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۵)، افزایش تعامل سیاسی عمومی نیز در این دوران مشاهده شد، اما نارضایتی از سرعت اصلاحات به اعتراضات و انتقاداتی از هر دو جناح اصلاح‌طلب و محافظه‌کار منجر گردید.

دولت احمدی‌نژاد (۱۳۹۲-۱۳۸۴)

دولت احمدی‌نژاد با رویکردی پوپولیستی و محافظه‌کارانه، بر سیاست‌های توزیعی و تأکید بر ارزش‌های سنتی متمرکز بود که به افزایش کنترل دولت بر جنبه‌های مختلف زندگی انجامید، این دولت محدودیت‌های شدیدی بر آزادی‌های مدنی اعمال کرد، با افزایش سانسور و سرکوب اعتراضات سیاسی، که منجر به فضایی سرکوبگر شد، در حوزه روابط بین‌المللی، سیاست خارجی تهاجمی احمدی‌نژاد به‌ویژه در برابر غرب، موجب افزایش انزوای ایران و تشدید تحریم‌ها گردید (امیدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۲)، دوره او با بی‌ثباتی سیاسی، اعتراضات گسترده پس از انتخابات ۲۰۰۹ و سرکوب شدید همراه بود، همچنین، تلاش برای تمرکز قدرت در دولت و کاهش استقلال قوه قضائیه، انتقادات گسترده‌ای از نقض حقوق بشر و فساد به دنبال داشت.

تفاوت فرآیندهای سیاستگذاری در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد

دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد به عنوان دو دوره مهم و متمایز در تاریخ جمهوری اسلامی ایران، با رویکردها و سیاستگذاری‌های متفاوتی عمل کردند، این تفاوت‌ها ناشی از دیدگاه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی هر یک از این دولت‌ها بود که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شود.

• دولت خاتمی (۱۳۸۴-۱۳۷۶)

دولت خاتمی با رویکردی اصلاح‌طلبانه و توسعه‌گرا به قدرت رسید و بر گسترش آزادی‌های مدنی، حقوق بشر و توسعه جامعه مدنی تأکید داشت، او تلاش کرد تا فضای سیاسی کشور را بازتر کرده و مشارکت سیاسی و اجتماعی را افزایش دهد، از اولویت‌های اصلی دولت او، تقویت نهادهای مدنی و سازمان‌های غیردولتی بود و او فضای رسانه‌ای و مطبوعاتی را بازتر کرد تا مشارکت عمومی را در فرآیندهای سیاسی ارتقا دهد، در سیاست خارجی، با ارائه طرح «گفتگوی تمدن‌ها» به دنبال کاهش تنش‌ها و بهبود روابط با غرب بود و هدفش کاهش انزوای بین‌المللی ایران و تقویت همکاری‌های اقتصادی و فرهنگی با کشورهای دیگر بود (ابوذری لطف، ۱۳۹۳: ۱۴۲)، از نظر اقتصادی، دولت او به اجرای سیاست‌های آزادسازی اقتصادی و تقویت بخش خصوصی پرداخت و بر کاهش بوروکراسی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی تمرکز داشت.

• دولت احمدی‌نژاد (۱۳۹۲-۱۳۸۴)

دولت احمدی‌نژاد با رویکردی محافظه‌کارانه و پوپولیستی وارد عرصه سیاست شد و بر عدالت اجتماعی و اقتصادی تأکید کرد، او با شعار توزیع عادلانه درآمدها و کاهش فاصله طبقاتی، سیاست‌هایی به نفع طبقات محروم اجرا کرد، در دوران او، کنترل دولت بر جامعه افزایش یافت و آزادی‌های مدنی و رسانه‌ها با محدودیت بیشتری مواجه شدند و سرکوب سیاسی و اجتماعی گسترش یافت، سیاست خارجی احمدی‌نژاد تهاجمی و مقابله‌جویانه بود که منجر به افزایش تنش‌های بین‌المللی و تشدید تحریم‌ها شد، از نظر اقتصادی، او برخلاف دولت خاتمی بر تقویت نقش دولت در اقتصاد تأکید داشت و سیاست‌های حمایتی از تولید داخلی را پیاده‌سازی کرد، این رویکرد به افزایش تورم و کاهش رشد اقتصادی منجر شد و هدف استقلال اقتصادی را محقق نساخت (پوراحمدی، ۱۳۸۴: ۸۲۵).

رویکردهای متفاوت در سیاستگذاری

دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد رویکردهای متفاوتی در سیاستگذاری داشتند که تأثیرات عمیقی بر توسعه سیاسی و اجتماعی برجای گذاشت، دولت خاتمی با رویکرد اصلاح‌طلبانه به دنبال گسترش آزادی‌های مدنی، تقویت جامعه مدنی و بهبود روابط بین‌المللی بود، در حوزه اقتصادی نیز سیاست‌های بازارمحور را در پیش گرفت که به تقویت بخش خصوصی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی کمک کرد (خاتمی، ۱۳۹۶: ۱۰۴)، در مقابل، احمدی‌نژاد با رویکرد محافظه‌کارانه و پوپولیستی، بر کنترل دولتی و افزایش بوروکراسی تأکید داشت، او با سیاست‌های حمایتی از تولید داخلی و تقویت استقلال اقتصادی به دنبال افزایش نقش دولت در اقتصاد بود، سیاست خارجی او نیز تهاجمی بود و به انزوای بین‌المللی ایران منجر شد، در حوزه مدیریت داخلی، خاتمی به ساده‌سازی بوروکراسی و تشویق نخبگان به مشارکت عمومی پرداخت، در حالی که احمدی‌نژاد با کنترل بیشتر بر نخبگان و جامعه مدنی به دنبال تقویت قدرت دولت بود، این تفاوت‌ها بر روند توسعه ایران تأثیر زیادی داشت و تحلیل آن‌ها می‌تواند به ارائه راهکارهای مؤثری برای بهبود سیاستگذاری‌های آینده منجر شود.

بررسی آماری مقایسه دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد

بررسی آماری مقایسه دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد نشان می‌دهد که این دو دولت با رویکردهای کاملاً متفاوتی به توسعه سیاسی و اجتماعی ایران پرداختند، دولت خاتمی با تأکید بر آزادی‌های مدنی، سیاست خارجی تعاملی و اصلاحات اقتصادی توانست در برخی از حوزه‌ها به موفقیت‌هایی دست یابد، اما مقاومت‌های داخلی مانع از اجرای کامل برنامه‌های اصلاحی شد، از سوی دیگر، دولت احمدی‌نژاد با اتخاذ سیاست‌های محافظه‌کارانه و پوپولیستی، باعث افزایش نابرابری‌ها، تشدید تنش‌های بین‌المللی و کاهش آزادی‌های مدنی شد.

جدول ۳. آزادی‌های مدنی و سیاسی

شاخص	دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲)
آزادی مطبوعات	بهبود قابل توجه، رتبه ۱۵۸ در سال ۲۰۰۳	کاهش شدید، رتبه ۱۸۸ در سال ۲۰۰۹
تعداد روزنامه‌های اصلاح‌طلب	افزایش قابل توجه، با رشد روزنامه‌هایی مانند همشهری و سلام	تعطیلی روزنامه‌های اصلاح‌طلب، نظیر شرق و یاس نو
آزادی بیان	بهبود، کاهش فشارها بر فعالان سیاسی و اجتماعی	افزایش دستگیری فعالان سیاسی و اجتماعی

جدول ۴. سیاست خارجی و روابط بین‌المللی (منبع نگارندگان)

شاخص	دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲)
روابط بین‌المللی	بهبود روابط با غرب، آغاز مذاکرات هسته‌ای	تشدید تنش‌ها با غرب، افزایش تحریم‌های بین‌المللی
مذاکرات هسته‌ای	تعلیق موقت برنامه هسته‌ای در سال ۲۰۰۱	از سرگیری فعالیت‌های غنی‌سازی اورانیوم در سال ۲۰۰۶
تحریم‌های بین‌المللی	کاهش تحریم‌ها در پی مذاکرات	تشدید تحریم‌های اقتصادی از سوی سازمان ملل و اتحادیه اروپا
رشد اقتصادی	رشد اقتصادی ۶٫۵٪ در سال ۲۰۰۵	کاهش رشد اقتصادی به ۰٫۸٪ در سال ۲۰۱۲

جدول ۵. اقتصاد و توسعه اجتماعی (صیفوری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۳)

شاخص	دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	دولت احمدی‌نژاد (۱۳۹۲-۱۳۸۴)
سرمایه‌گذاری خارجی	افزایش از ۴۰ میلیون دلار در سال ۱۹۹۷ به ۱,۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۳	کاهش به دلیل تحریم‌های بین‌المللی
تورم	کنترل تورم به‌طور نسبی، تورم حدود ۱۵٪	افزایش تورم به بیش از ۳۰٪ پس از اجرای طرح هدفمندی یارانه‌ها
نرخ بیکاری	کاهش نرخ بیکاری به ۱۰,۵٪ در سال ۲۰۰۵	افزایش نرخ بیکاری به ۱۴,۶٪ در سال ۲۰۱۲

جدول ۶. نابرابری اجتماعی و عدالت اقتصادی (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۱)

شاخص	دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	دولت احمدی‌نژاد (۱۳۹۲-۱۳۸۴)
ضریب (نابرابری درآمدی)	کاهش از ۰,۴۱ در سال ۱۹۹۸ به ۰,۳۸ در سال ۲۰۰۴	افزایش به ۰,۴۲ در سال ۲۰۱۲
سیاست‌های اقتصادی	تقویت بخش خصوصی و آزادسازی اقتصادی	توزیع یارانه‌های نقدی؛ تورم و کاهش قدرت خرید

جدول ۷. سیاست‌های قضایی و حقوق بشر (منبع نگارندگان)

شاخص	دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)	دولت احمدی‌نژاد (۱۳۹۲-۱۳۸۴)
اصلاحات قضایی	تلاش برای افزایش استقلال قضائی و بهبود وضعیت حقوق بشر	افزایش کنترل قوه قضائیه؛ نقض گسترده حقوق بشر
دستگیری فعالان سیاسی	کاهش دستگیری فعالان سیاسی	افزایش دستگیری و بازداشت مخالفان و روزنامه‌نگاران

بر اساس داده‌های ارائه شده، مشاهده می‌شود که هر دو دولت رویکردهای بسیار متفاوتی در حوزه‌های کلیدی مانند آزادی‌های مدنی، سیاست خارجی، توسعه اقتصادی و حقوق بشر داشته‌اند. در حالی که دولت خاتمی با تأکید بر آزادی‌های مدنی و روابط بین‌المللی بهبودهای نسبی در این حوزه‌ها ایجاد کرد، دولت احمدی‌نژاد با اتخاذ سیاست‌های محافظه‌کارانه و پوپولیستی، باعث افزایش محدودیت‌ها و کاهش شاخص‌های کلان توسعه‌ای شد. این جداول به‌خوبی تفاوت‌ها و تأثیرات سیاست‌های این دو دولت را در حوزه‌های مختلف نشان می‌دهند و می‌توانند به تحلیل‌گران و سیاست‌گذاران کمک کنند تا نقاط قوت و ضعف هر دوره را بهتر درک کنند و از آن‌ها در بهبود سیاست‌های آتی بهره ببرند.

موانع و چالش‌های اصلی در سیاستگذاری در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد

در دوران دولت‌های محمد خاتمی و محمود احمدی‌نژاد، سیاستگذاری جمهوری اسلامی ایران با مجموعه‌ای از موانع و چالش‌های پیچیده مواجه بود که تأثیر عمیقی بر فرآیندها و نتایج توسعه سیاسی و اجتماعی کشور داشت. این چالش‌ها را می‌توان به چندین دسته کلی تقسیم کرد که در ادامه به تفصیل بررسی می‌شوند. **چالش‌های ساختاری** شامل تعدد مراکز تصمیم‌گیری و بوروکراسی ناکارآمد بود که به ویژه در دوره احمدی‌نژاد منجر به عدم هماهنگی در سیاستگذاری شد. **چالش‌های سیاسی** نیز ناشی از تنش‌های جناحی و محدودیت آزادی‌های مدنی بود که به کاهش مشارکت عمومی و نارضایتی اجتماعی انجامید. از نظر **چالش‌های اقتصادی**، وابستگی به درآمدهای نفتی و تحریم‌های بین‌المللی در دوره احمدی‌نژاد بی‌ثباتی اقتصادی را تشدید کرد. **چالش‌های اجتماعی** شامل مقاومت در برابر اصلاحات فرهنگی و افزایش شکاف‌های اجتماعی و

اقتصادی در هر دو دولت بود، در حوزه **چالش‌های بین‌المللی**، خاتمی سعی در بهبود روابط با غرب داشت، در حالی که سیاست‌های تهاجمی احمدی‌نژاد به انزوای بین‌المللی منجر شد، به طور کلی، رفع این چالش‌ها و تقویت شفافیت، مشارکت عمومی و بهبود روابط بین‌المللی برای توسعه پایدار ضروری است. در واقعیت امر سیاست‌گذاری در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد با مجموعه‌ای از موانع و چالش‌های پیچیده مواجه بود که به کاهش کارآمدی و اثربخشی سیاست‌ها انجامید، این چالش‌ها شامل موانع ساختاری، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و بین‌المللی بود که هر یک به نوبه خود تأثیرات عمیقی بر فرآیندهای سیاست‌گذاری داشتند، برای بهبود فرآیند سیاست‌گذاری در آینده، لازم است که این موانع شناسایی و رفع شوند و با تقویت نهادهای دموکراتیک، افزایش شفافیت و مشارکت عمومی و بهبود روابط بین‌المللی، به توسعه پایدار و کارآمد دست یابیم.

اثرات سیاست‌های اتخاذ شده در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد بر توسعه سیاسی و اجتماعی ایران

در دوران دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد، سیاست‌های مختلفی به اجرا گذاشته شد که تأثیرات قابل توجهی بر توسعه ایران داشت، این تأثیرات ناشی از رویکردهای متفاوت هر دولت در مواجهه با مسائل سیاسی و اجتماعی بود، در اینجا به بررسی این تأثیرات پرداخته می‌شود،

• دولت خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴)

۱. دولت خاتمی با شعار اصلاحات و توسعه سیاسی به قدرت رسید و بر گسترش آزادی‌های مدنی تأکید داشت، این دولت تلاش کرد فضای سیاسی کشور را بازتر کند و مشارکت عمومی در فرآیندهای سیاسی را افزایش دهد، به دنبال این رویکرد، جامعه مدنی قدرت بیشتری گرفت و نهادهای مدنی تقویت شدند، اصلاحات سیاسی باعث افزایش فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی در کشور شد،
۲. تقویت جامعه مدنی: یکی از دستاوردهای مهم دولت خاتمی، تقویت نهادهای جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی بود، این دولت به تقویت رسانه‌ها پرداخت و فضایی فراهم کرد که جامعه مدنی بتواند نقش فعال‌تری در فرآیندهای اجتماعی و سیاسی ایفا کند، این تغییرات به افزایش آگاهی و مشارکت بیشتر مردم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی منجر شد،
۳. سیاست خارجی و بهبود روابط بین‌المللی: خاتمی با سیاست خارجی تعاملی و پیشنهاد گفتگوی تمدن‌ها به دنبال بهبود روابط بین‌المللی بود، این سیاست‌ها به کاهش تنش و بهبود روابط ایران با بسیاری از کشورها، به‌ویژه کشورهای غربی، انجامید، این بهبود روابط به افزایش همکاری‌های اقتصادی و همچنین افزایش فرصت‌های توسعه اجتماعی منجر شد،
۴. چالش‌های اصلاحات و مقاومت داخلی: علی‌رغم تلاش‌های دولت خاتمی برای اصلاحات، مقاومت‌های داخلی از سوی نهادهای قدرت محدودیت‌هایی را بر اجرای کامل اصلاحات ایجاد کرد، این مقاومت‌ها باعث شد بسیاری از اصلاحات در مراحل اجرایی با چالش‌های جدی مواجه شوند و بخشی از اهداف دولت محقق نشود (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۲)،

• دولت احمدی‌نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲)

۱، کاهش آزادی‌های مدنی و فضای بسته سیاسی: در دوران احمدی‌نژاد، سیاست‌های دولت به سمت کنترل و محدودیت‌های بیشتری بر آزادی‌های مدنی و سیاسی سوق یافت، دولت وی با محدود کردن فعالیت‌های جامعه مدنی و افزایش کنترل دولتی بر فعالیت‌های سیاسی، فضا را بسته‌تر کرد، این اقدامات به کاهش مشارکت سیاسی، اجتماعی و اعتماد عمومی به نهادهای دولتی منجر شد،

۲، سیاست خارجی تهاجمی و افزایش تنش‌های بین‌المللی: احمدی‌نژاد با اتخاذ سیاست‌های تهاجمی به ویژه در برابر ایالات متحده، تنش‌های بین‌المللی را افزایش داد، این سیاست‌ها منجر به تشدید تحریم‌های اقتصادی و انزوای بیشتر ایران در جامعه بین‌المللی شد، این انزوا به کاهش فرصت‌های توسعه اقتصادی و کاهش تعاملات فرهنگی و علمی با سایر کشورها انجامید،

۳، تأکید بر عدالت اجتماعی و حمایت از طبقات محروم: دولت احمدی‌نژاد با شعار عدالت‌محوری به قدرت رسید و سیاست‌هایی را برای حمایت از طبقات محروم و توزیع عادلانه ثروت به اجرا گذاشت، این سیاست‌ها شامل افزایش یارانه‌ها و حمایت‌های مالی از اقشار کم‌درآمد بود، اگرچه این سیاست‌ها در کوتاه‌مدت به بهبود وضعیت معیشتی برخی از طبقات منجر شد، اما در بلندمدت به افزایش تورم و مشکلات اقتصادی انجامید (برخورداری، ۱۳۸۷: ۱۱۶)،

۴، مشکلات اقتصادی و اجتماعی ناشی از تحریم‌ها: تحریم‌های بین‌المللی در دوران احمدی‌نژاد به شدت بر اقتصاد ایران تأثیر گذاشت، این تحریم‌ها باعث کاهش درآمدهای نفتی، کاهش سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش بیکاری و فقر شد، مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌ها به افزایش نارضایتی عمومی و کاهش اعتماد به دولت منجر شد (کریمی و همکاران، ۱۴۰۰: ۸۰)،

سیاست‌های اتخاذ شده در دولت‌های خاتمی و احمدی‌نژاد تأثیرات بسیار متفاوتی بر توسعه سیاسی و اجتماعی ایران داشتند، دولت خاتمی با تمرکز بر اصلاحات سیاسی و اجتماعی، گسترش آزادی‌های مدنی، و بهبود روابط بین‌المللی، به تقویت جامعه مدنی و افزایش مشارکت عمومی کمک کرد، اما مقاومت‌های داخلی و محدودیت‌های ساختاری مانع از تحقق کامل این اصلاحات شد، در مقابل، دولت احمدی‌نژاد با سیاست‌های کنترل‌گرانه و تهاجمی، باعث کاهش آزادی‌های مدنی و افزایش انزوای بین‌المللی ایران شد، سیاست‌های اقتصادی او نیز، با وجود شعارهای عدالت‌محوری، به مشکلات اقتصادی و افزایش نارضایتی عمومی انجامید، این تفاوت‌ها نشان می‌دهند که سیاست‌گذاری‌های متفاوت می‌توانند تأثیرات عمیقی بر توسعه سیاسی و اجتماعی کشور داشته باشند (اخوان کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۲)، برای دستیابی به توسعه پایدار، سیاست‌ها باید بر اصول دموکراسی، شفافیت، و مشارکت عمومی استوار بوده و تعاملات بین‌المللی با دیپلماسی سازنده تقویت شود،

شاخص‌های همسنجی دولت خاتمی و احمدی‌نژاد

برای مقایسه توسعه سیاسی و اجتماعی در دوره‌های خاتمی و احمدی‌نژاد، استفاده از شاخص‌های همسنجی یک رویکرد مناسب است، در این مقایسه، به بررسی شاخص‌های کلیدی مانند آزادی‌های مدنی، مشارکت سیاسی، عملکرد اقتصادی و سیاست‌های اجتماعی می‌پردازیم،

۱. آزادی‌های مدنی

○ دولت خاتمی: فضای سیاسی کشور با افزایش آزادی‌های مدنی و حقوق بشر بازتر شد، فعالیت رسانه‌ها و مطبوعات بهبود یافت و جامعه مدنی نقش فعالی در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی ایفا کرد،

○ دولت احمدی‌نژاد: با محدود کردن آزادی‌های مدنی و رسانه‌ها، فضای سیاسی را بسته‌تر کرد، کنترل بیشتری بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی اعمال شد.

۲. مشارکت سیاسی

○ دولت خاتمی: بر افزایش مشارکت سیاسی و تقویت نهادهای دموکراتیک تأکید داشت، این دوره با افزایش فعالیت احزاب سیاسی و تشکلهای مدنی همراه بود.

○ دولت احمدی‌نژاد: مشارکت سیاسی کاهش یافت و نظارت و کنترل دولت بر فعالیت‌های سیاسی افزایش یافت، بسیاری از فعالان سیاسی و اجتماعی با محدودیت‌های بیشتری مواجه شدند (زیباکلام و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۹).

۳. عملکرد اقتصادی

○ دولت خاتمی: اصلاحات اقتصادی و سیاست‌های آزادسازی تجاری به بهبود وضعیت اقتصادی کشور کمک کرد، تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تقویت بخش خصوصی از جمله اولویت‌های این دولت بود.

○ دولت احمدی‌نژاد: با تأکید بر حمایت از تولید داخلی و افزایش نقش دولت در اقتصاد، مشکلات اقتصادی ناشی از تحریم‌ها و سوءمدیریت افزایش یافت و تورم و بیکاری به شدت افزایش پیدا کرد.

۴. سیاست‌های اجتماعی

○ دولت خاتمی: سیاست‌های اجتماعی بر تقویت عدالت اجتماعی و کاهش نابرابری‌ها متمرکز بود، تلاش‌هایی برای بهبود خدمات بهداشتی و آموزشی و افزایش دسترسی اقشار مختلف به این خدمات صورت گرفت.

○ دولت احمدی‌نژاد: سیاست‌های نیز بر حمایت از طبقات محروم و توزیع عادلانه ثروت تأکید داشت، اما به دلیل افزایش تورم و مشکلات اقتصادی، نتوانست به طور مؤثری به کاهش نابرابری‌ها بپردازد، (اخوان کاظمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۵).

۵. سیاست خارجی

○ دولت خاتمی: با سیاست خارجی تعاملی و پیشنهاد گفتگوی تمدن‌ها به دنبال بهبود روابط بین‌المللی بود، این رویکرد به کاهش تنش‌ها و افزایش تعاملات اقتصادی و فرهنگی با سایر کشورها کمک کرد.

○ دولت احمدی‌نژاد: با اتخاذ سیاست‌های تهاجمی و مواضع ضد غربی، به افزایش تنش‌های بین‌المللی و تشدید تحریم‌ها منجر شد که تأثیرات منفی بر اقتصاد و توسعه اجتماعی ایران داشت.

جدول ۸. شاخص‌های همسنجی دولت خاتمی و احمدی‌نژاد (منبع نگارندگان)

شاخص	دولت خاتمی	دولت احمدی‌نژاد
آزادی‌های مدنی	افزایش آزادی‌های مدنی و حقوق بشر	محدودیت آزادی‌های مدنی و کنترل بیشتر رسانه‌ها
مشارکت سیاسی	افزایش مشارکت سیاسی و تقویت نهادهای دموکراتیک	کاهش مشارکت سیاسی و نظارت و کنترل
عملکرد اقتصادی	اصلاحات اقتصادی و سرمایه‌گذاری خارجی	حمایت از تولید داخلی و مشکلات ناشی از تحریم‌ها
سیاست‌های اجتماعی	تقویت عدالت اجتماعی و کاهش نابرابری‌ها	حمایت از طبقات محروم اما افزایش مشکلات اقتصادی
سیاست خارجی	بهبود روابط بین‌المللی و کاهش تنش‌های بین‌المللی	افزایش تنش‌های بین‌المللی و

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

این تحقیق با هدف بررسی و آسیب‌شناسی فرآیندهای سیاستگذاری در برنامه‌های توسعه سیاسی و اجتماعی ایران، دو دوره مهم ریاست جمهوری خاتمی و احمدی‌نژاد را مقایسه کرده است. دولت خاتمی با تأکید بر اصلاحات سیاسی و توسعه دموکراتیک، به دنبال ایجاد جامعه‌ای مدرن و بازتر بود. در این دوره، نهادهای مدنی تقویت شدند و مشارکت سیاسی افزایش یافت. همچنین، دولت خاتمی تلاش کرد تا وضعیت حقوق بشر را بهبود بخشد و آزادی‌های اجتماعی را گسترش دهد که در نتیجه، روابط بین‌المللی ایران نیز بهبود یافت. هرچند این اصلاحات با مقاومت‌هایی از سوی نهادهای محافظه‌کار روبرو شد، اما به‌طور کلی به تقویت جامعه مدنی و افزایش مشارکت عمومی منجر شد.

در مقابل، دولت احمدی‌نژاد رویکردی محافظه‌کارانه‌تر و مقاومتی داشت و بر خودکفایی اقتصادی و کاهش وابستگی به غرب تأکید می‌کرد. در این دوره، دولت با کنترل بیشتر بر رسانه‌ها و محدودیت در فضای باز سیاسی و اجتماعی، آزادی‌های مدنی را محدود کرد. همچنین، سیاست‌های اقتصادی احمدی‌نژاد که بر حمایت از تولید داخلی و توزیع عادلانه منابع تمرکز داشت، به دلیل تحریم‌های بین‌المللی و افزایش تورم به کاهش رشد اقتصادی و نارضایتی عمومی منجر شد.

مقایسه دو دوره نشان می‌دهد که سیاست‌های دولت خاتمی به گسترش دموکراسی و بهبود روابط بین‌المللی منجر شد، در حالی که در دوره احمدی‌نژاد، کنترل بیشتر بر رسانه‌ها و محدودیت‌های سیاسی و اجتماعی، به تشدید نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی منجر شد.

پیشنهادهای کلیدی برای بهبود فرآیند سیاستگذاری در ایران:

- ۱، **تقویت نهادهای دموکراتیک و جامعه مدنی:** برای بهبود فرآیند سیاستگذاری، تقویت نهادهای دموکراتیک و سازمان‌های غیردولتی ضروری است. این نهادها می‌توانند به افزایش شفافیت، نظارت بر فرآیندهای تصمیم‌گیری و پاسخگویی دولت‌ها کمک کنند.
- ۲، **هماهنگی میان مراکز تصمیم‌گیری:** تعدد مراکز تصمیم‌گیری و عدم هماهنگی میان نهادهای مختلف باعث پیچیدگی و ناکارآمدی در اجرای سیاست‌ها می‌شود. برای رفع این مشکل، ایجاد سامانه‌های هماهنگی ملی که نهادهای تصمیم‌گیرنده را به هم متصل کند، ضروری است.
- ۳، **تدوین سیاست‌های اقتصادی مبتنی بر تنوع و کاهش وابستگی:** وابستگی به درآمدهای نفتی یکی از چالش‌های اقتصادی ایران است. برای کاهش این وابستگی، باید با حمایت از نوآوری، رشد بخش خصوصی و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی و داخلی، به تنوع‌بخشی اقتصاد و افزایش تولید داخلی پرداخت.
- ۴، **توسعه دیپلماسی تعاملی:** در حوزه سیاست خارجی، تعامل سازنده و دیپلماسی فعال به کاهش تنش‌ها و بهبود روابط بین‌المللی منجر می‌شود. تجربه نشان داده است که سیاست‌های مبتنی بر گفت‌وگو و تعامل نتایج مثبتی به دنبال داشته و به افزایش همکاری‌های بین‌المللی کمک کرده است.
- ۵، **ترویج عدالت اجتماعی و کاهش نابرابری‌ها:** برای بهبود رفاه اجتماعی و کاهش نابرابری‌ها، باید سیاست‌هایی تدوین شود که به توزیع عادلانه منابع، حمایت از طبقات محروم و دسترسی بهتر به خدمات بهداشتی و آموزشی توجه کند.

- ۶، **افزایش شفافیت و پاسخگویی در تصمیم‌گیری: شفافیت در فرآیندهای سیاست‌گذاری** باعث افزایش اعتماد عمومی به دولت می‌شود، انتشار اطلاعات مربوط به تصمیمات کلان و فراهم کردن امکان مشارکت عمومی در این فرآیندها می‌تواند فساد را کاهش داده و کارایی سیاست‌ها را بهبود بخشد.
- ۷، **حمایت از اصلاحات سیاسی و اجتماعی: دولت‌ها باید اصلاحات سیاسی و اجتماعی را به‌عنوان یک فرآیند مداوم دنبال کنند و با توجه به حقوق بشر و آزادی‌های مدنی، قوانین و سیاست‌های مربوط به عدالت اجتماعی را اصلاح کنند.**
- ۸، **تعامل با نخبگان و جامعه مدنی: استفاده از نظرات و تخصص‌های نخبگان و جامعه مدنی در فرآیندهای سیاست‌گذاری می‌تواند به بهبود کیفیت سیاست‌ها کمک کند و تصمیمات بهتری برای توسعه اجتماعی و اقتصادی گرفته شود.**
- نوآوری در سیاست‌گذاری: این تحقیق با ارائه پیشنهاداتی کاربردی و نوآورانه، تلاش کرده است تا فرآیندهای سیاست‌گذاری در ایران را بهبود بخشد، از جمله پیشنهادات نوآورانه:**
- **ایجاد پلتفرم دیجیتال یکپارچه:** این پلتفرم برای هماهنگی بین نهادهای مختلف و تسریع تصمیم‌گیری‌ها طراحی شده است.
 - **استفاده از داده‌های بزرگ برای سیاست‌گذاری:** بهره‌گیری از داده‌های بزرگ به تصمیم‌گیری‌های مبتنی بر شواهد کمک می‌کند.
 - **سازمان مشاوره مردمی:** برای افزایش مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌ها و انتقال نظرات مردم به سیاست‌گذاران.
 - **حمایت از فناوری‌های نوین و استارت‌آپ‌ها:** برای تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش وابستگی به منابع نفتی.
- این پیشنهادات می‌توانند به توسعه پایدار در ایران کمک کنند و باعث افزایش شفافیت، کارایی و مشارکت عمومی در سیاست‌گذاری‌ها شوند.

منابع

- ۱، ابوذری لطف، م، (۱۳۹۳)، تحلیل توصیفی گفتمان‌های دولت‌های پس از انقلاب اسلامی؛ در حوزه توسعه اقتصادی (۹۲-۱۳۵۷)، مطالعات سیاسی، ۲۶ (۷)، ۱۶۴-۱۳۷.
- ۲، اخوان کاظمی، م،، صادقی، س، ش،، و نیکونهاد، ا، (۱۳۹۷)، روندپژوهی فرایند توسعه سیاسی در ایران معاصر، مجلس و راهبرد، ۹۵ (۲۵)، ۲۴۶-۲۰۹.
- ۳، امیدی، ع،، و قلمکاری، آ، (۱۳۹۸)، تحلیل رابطه سیاست خارجی و توسعه اقتصادی: مقایسه دولت‌های خاتمی، احمدی‌نژاد و روحانی (۱۳۷۶ - ۱۳۹۶)، رهیافت انقلاب اسلامی، ۴۶ (۱۳)، ۷۲-۴۷.
- ۴، ایمانی، م، ت، (۱۳۹۶)، ارزیابی پارادایمی برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۵، برخوردار، س،، و علی‌عظیمی، ن، (۱۳۸۷)، اثر کوتاه‌مدت و بلندمدت یارانه‌های تحقیق و توسعه بر رشد اقتصادی ایران، اقتصاد و تجارت نوین، ۱۴ (۴)، ۱۱۱-۱۲۸.
- ۶، پوراحمدی، ح، (۱۳۸۴)، مبانی استراتژیک اصلاح سیاست‌های توسعه اقتصادی و اولویت‌های دولت در ایران، مطالعات راهبردی، ۳۰ (۸)، ۷۸۹-۸۱۶.
- ۷، حاتمی، ع، (۱۳۹۶)، تحلیل تطبیقی جهانی‌شدن اقتصادی و سیاسی در دولت خاتمی و احمدی‌نژاد، پژوهشنامه علوم سیاسی، ۴۹ (۱۳)، ۹۷-۱۳۰.

- ۸، راغفر، ح، (۱۳۹۹)، تعاملات بین سیاست و اقتصاد در فرآیند توسعه ایران، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- ۹، زیباکلام، ص،، افشاری، د،، و اصلانزاده، ع، (۱۳۸۹)، علل روی کار آمدن خاتمی (دولت اصلاحات ۱۳۷۶) براساس نظریه توسعه نامتوازن ساموئل هانتینگتون، تحقیقات سیاسی و بین المللی، ۳(۲)، ۷۶-۵۱.
- ۱۰، سفید سنگی، م، (۱۳۹۸)، بازتاب توسعه اجتماعی در قوانین برنامه های پنج گانه توسعه جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه توسعه اجتماعی ایران، ۲۰(۲)، ۴۵-۶۲.
- ۱۱، سیفاللهی، س،، و ملکی، م، (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر سرمایه انسانی بر رشد و توسعه اقتصادی با تأکید بر نقش توزیع نیروی متخصص کار در ایران با تأکید بر برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بین سال های ۱۳۸۴-۱۳۸۸، مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۷(۲)، ۷۳-۸۶.
- ۱۲، شناوری، ف،، جعفری نژاد، م،، و کاوه پیشقدم، م، ک، (۱۴۰۲)، علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تأکید بر ظرفیتهای معناسازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی)، فصلنامه جامعه و سیاست، ۱(۲)، ۵-۱۴.
- ۱۳، شهبازی، ع،، و گلشنی، ع، (۱۳۹۵)، سیکل تجاری-سیاسی: مورد مطالعه دولت های سید محمد خاتمی و محمود احمدی نژاد، رهیافت انقلاب اسلامی، ۳۵(۱۰)، ۸۷-۱۱۲.
- ۱۴، شیرزادی، ر، (۱۳۹۹)، برنامه های توسعه سیاسی در ایران بعد از انقلاب اسلامی، مجله سیاست خارجی و توسعه، ۵(۳)، ۷۵-۹۰.
- ۱۵، صفری شالی، ر، (۱۳۹۸)، گفتمان عدالت در لوایح برنامه های توسعه سیاسی پس از انقلاب اسلامی، پژوهش های حقوق و عدالت اجتماعی، ۷(۲)، ۷۳-۵۵.
- ۱۶، صیفوری، ف،، شهرام نیا، س، ا،، حاتمی، ع،، و امام جمعه زاده، س، ج، (۱۳۹۹)، بررسی مقایسه ای تأثیر جهانی شدن بر توسعه اجتماعی ایران در دو دولت خاتمی و احمدی نژاد، توسعه اجتماعی، ۵۵(۱۴)، ۱۵۱-۱۸۶.
- ۱۷، علیزاده ساروکلایی، ر،، کشاورز، ب،، خوشخطی، م،، و مرادی، ع، (۱۳۹۹)، بررسی سیاستگذاری دولت جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با فساد اداری، پژوهش های سیاسی و بین المللی، ۴۳(۱۱)، ۱۶۳-۱۸۵.
- ۱۸، قانع راد، م، ا، (۱۳۹۷)، برنامه های فقرزدایی و رفاه اجتماعی با تأکید بر رویکرد توسعه اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۲(۴)، ۱۲-۳۴.
- ۱۹، کریمی کتایونچه، ی،، الهی منش، م، ح،، و محسنی، ع، (۱۴۰۰)، تعیین نقاط قوت سیاست توسعه اقتصادی در جمهوری اسلامی ایران براساس مدل SWOT، پژوهش های سیاسی و بین المللی، ۴۸(۱۲)، ۶۱-۸۴.
- ۲۰، ملکپور، ح،، و مطلبی، م، (۱۳۹۹)، رابطه دولت و طبقه متوسط جدید در ایران پس از انقلاب اسلامی (۱۳۹۲-۱۳۸۴)، رهیافت انقلاب اسلامی، ۵۱(۱۴)، ۱۳۵-۱۵۲.
- ۲۱، نادمی، د، (۱۳۸۴)، انتظارات و خواسته های شهروندان از دولت آقای خاتمی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، ۲۱۳-۲۱۴(۱۹)، ۱۶-۳۵.
- ۲۲، نوجوان، ص،، احدی، پ،، و احمدی سفیدان، ح، (۱۴۰۰)، واکاوی تأثیر امنیتی کردن در شناسایی، تصمیم گیری و ارزیابی فرآیند سیاستگذاری عمومی، پژوهش های سیاسی و بین المللی، ۴۸(۱۲)، ۲۴۷-۲۶۶.

۲۳، نوریان، ا،، گلپایگانی، ح،، و بهشتی نیا، ا، (۱۴۰۲)،
رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای
مشروعیت سیاسی با تاکید بر نقش احزاب، فصلنامه جامعه و سیاست،
۱ (۴)، ۲۳-۳۷.

24. Adams, B. (2021). How to retain and develop talents: Impacts on decision-making. *Journal of Global Policy*, 34(4), 245-259.
25. Vogelsang, P. (2020). The relationship between welfare and social development. *Journal of Social Development Studies*, 19(3), 130-150.
26. Raghfar, H. (2020). An analysis of political development in Iran during the post-revolution period. *University of Tehran*.

Research Paper

Sociological analysis of the effects of globalization on political culture from the perspective of Iranian women (1392-1402).

Arif Rahimi: Phd student of Political Science majoring in Political Sociology, Islamic Azad University, Kish International Branch, Iran.

Mohammad Reza Ghaedi* : Associate Professor, Department of Political Science and International Relations, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

Arslan Ghorbani Sheikhneshin,: member of the faculty of Kharazmi University of Tehran, visiting professor of Azad University of Kish.Iran

Received: 2024/11/13 PP 51-68 Accepted: 2024/12/11

Abstract

The current research was conducted with the aim of sociological analysis of the effects of the globalization process on political culture from the perspective of Iranian women (1402-1392). In this research, a qualitative approach and interpretive phenomenological method were used, and its statistical population consisted of working women between 20 and 50 years of age during the years 2012 to 2014. In this regard, 12 people were interviewed using the purposeful sampling method. Data collection was done through in-depth semi-structured interviews and the obtained data were analyzed using the foundational data theory and the three-step coding method of Strauss and Corbin (1990). Based on the results obtained, 11 main categories (increasing awareness, challenging traditional norms, educational opportunities, economic security, pressure for legal reforms, cultural exchange, changes in political participation, social activism, information sharing, gender equality and discovering latent talents) They were recognized in the form of 4 educational-cultural, social, economic and political dimensions and 50 codes. The findings support the theoretical view that globalization has had an impact on traditional beliefs, social and political issues, cultural exchanges, cultural homogenization, national identity, digital activism, educational opportunities, and their level of awareness. In fact, according to the results, the phenomenon of globalization is a force that has helped women to be protected from harm in the field of political and social rights. However, the introduction of new cultural models among Iran should be conscious and controlled and not cause forgetting and complete loss of Iranian culture and values such as clothing, morals and customs. The results provided deep insight into how globalization affects women's perspectives on issues of political culture.

Keywords: globalization, political culture, women, sociological analysis.

Citation: Rahimi, A., Ghaedi, MR., Ghorbani Sheikhneshin, A., (2024) **Sociological analysis of the effects of globalization on political culture from the perspective of Iranian women (1392-1402).** *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 7, Shiraz, PP 51-68.

*. **Corresponding author:** Mohammad Reza Ghaedi, **Email:** ghaedi1352@gmail.com, **Tel:** +98 9129578456

Extended Abstract

Introduction

Globalization can be described as increasing global interconnectedness. Communication between different parts of the world is increasing. These communications are primarily an exchange of economic, social, cultural, political, and technological characteristics that take place between societies when they are in contact with each other. Although this exchange has been going on for ages, the process was first referred to as globalization in the second half of the 20th century, while most of the literature appeared in the late 1970s and 1980s. Globalization as an idea of modernization is also mentioned in the writings of Marx and Saint-Simon. Today, the most common definition of globalization refers to the integration of different countries into the global economy. This leads to the free movement of capital, products and information, which affects not only the economy, but also political, social, cultural and environmental aspects. Therefore, different fields such as economics, history, political science, sociology define and explain the concept of globalization in different ways. The political aspect of globalization has its own importance because it affects the nation-state system and has been raised since the Treaty of Westphalia in 1648. As a result of globalization, the borders of states have disappeared due to the introduction of information technology. TV channels have destroyed the "Iron Curtain". Political globalization "may create a more peaceful world order and limit the propensity for violent conflict by limiting the capacity and autonomy of states. In other words, globalization refers to processes in which social relations require relatively immediate and borderless qualities, so that human lives are endangered. In the last two decades, globalization has had a tremendous impact on the lives of women in developing countries. The phenomenon of globalization has transformed the socio-economic landscape of nations around the world. Economic unity, the uninterrupted flow

of information and the exchange of ideas have created new opportunities to accelerate economic development and, as a result, women's participation in the workforce. This may be attributed to the economic empowerment of women and the minimization of economic costs related to the underutilization of women's abilities and labor (Husain et al, 2024: 3).

In this research, it is argued that women's cultures are nascent cultural "instruments", mobilizing structures that emerge from women's awareness of their subordinate position and the unique values and relationships that arise from their subordination, which have the potential to transform male-dominated cultures. . The cultures and collective identities of women are examined. Then dominant perspectives of cultural change in globalization studies (cultural differentiation, cultural convergence, and cultural hybridization) are used to understand how women's cultures contribute to various outcomes in contact with dominant groups. In this way, future research directions can be determined to deal with women's culture and globalization. Especially, women's political culture is different based on women's class, status, race, ethnicity, and nationality. Understanding the culture of any group requires paying attention to the contexts in which it is produced, so we turn our attention to the Iranian society, which has its own cultures and values. The cultural values and sentiments that women have received in their own lives create unique women's cultures. Therefore, it is necessary to examine the effects of globalization on political culture from the perspective of women. Globalization is an inevitable process and its effect on women's political culture in Iran depends on the performance of officials and policymakers. If the policy makers do not understand the new conditions and do not take the necessary measures to actively deal with the wave of globalization, this process will be a threat to

women's culture and will lead to its weakening. Because the effects of globalization include identity, clothing and ethics on women and their culture of life.

Methodology

Thematic analysis was used in this research. Qualitative data analysis was done based on grounded theory and using the three-stage coding method of Strauss and Corbin (1990) during three stages of primary, secondary and final coding. Grounded theory is a qualitative research method used to develop theories and is one of the most popular qualitative methodologies in social science research. The main principles of grounded theory and how to collect and analyze data were introduced by Glasser and Strauss (1967) (Mahravi et al., 1398: 158). The main point of Glasser and Strauss (1967) theory is that the adequacy of the developed theory depends on the research process used to derive it. This theory extracts concepts from data and develops them by collecting, coding and analyzing data. This approach ensures that the generated theory corresponds to the phenomenon under study (Glaser & Strauss, 1967: Cullen & Brennan, 2021

Results and discussion

It was found that globalization has positive and negative effects on women's political culture. On the one hand, the emergence of a global regime encourages gender equality, which affects the pattern of political representation of women in the Islamic Republic of Iran. On the other hand, it promotes an ideology of neoliberalism that is "inherently opposed to interventionism in politics" and also promotes liberal democratic practices that oppose positive policies for women, including gender quotas. It is concluded that the paradoxical effect of globalization has led to improvements. Because adopting the effects of globalization has contributed to equal gender opportunities and social welfare policies. It is important to note that these effects are not the same in all Iranian women. Factors such as social class, education level, urban or rural residence, and personal beliefs significantly affect how women experience and react to the

effects of globalization on political culture. Furthermore, it is important to remember that during the period under review, Iran remained subject to international sanctions and government control over the flow of information, which moderated some of the effects of globalization. Finally, it was concluded that there is a significant relationship between globalization and its effects on women's political culture, and the way globalization works has been associated with positive and negative effects on women's political culture. In fact, according to the results obtained in this research, the phenomenon of globalization is a force that has helped women to be protected from harm in the field of political and social rights. However, the introduction of new cultural models to Iran and among women should be conscious and controlled and not cause forgetting and complete loss of Iranian culture and values such as clothing, ethics and customs. Conclusion

Results

The results of identifying the effects of the globalization process on the political culture of Iranian women (1402-1392) indicate that a set of components in the form of educational (cultural), social, economic and political dimensions can indicate the effects of globalization. Categories related to these dimensions in the cultural field can include training in office hours; laying the groundwork for growth and development; virtual training workshops; participation in educational decisions and evaluations; the process of internationalization of education; educational quality and improvement of teaching processes; freedom of action in education; Equipping and training skilled and trained workforce. The categories of the cultural field can include empowering women; development and improvement of social status; providing the possibility of using the achievements; the formation of social movements and the speed of interactions; Collapsing boundaries and going beyond them; Creating and multiplying social networks; increasing the number of links and mutual connections; Change in identity and social systems; The fading of national

borders and the collapse of traditional beliefs and ideas; Globalization of life patterns and global common issues; He knew the internal balances and types of social movements. The categories of the economic field can include the expansion of constructive and effective interactions with the countries of the world; Orientation towards the global community and increasing awareness about economic rights; formation of internet businesses; the flourishing of women in the spheres of exchange; Mass entry of women into the labor market and economic benefits; Increasing the number and volume of activities of multinational companies; new needs for the government's economic policy; ability to adapt to economic conditions; and identifying strategies and resources to deal with challenging situations. The categories of the political field can include the expansion of transnational communication; increasing the range of awareness; Convergence and unanimity in political spheres; intensifying social relations and coexistence with other regions of the world; Creating appropriate political capacities; Creating empowerment programs; breaking down political authority

and becoming the ruler of global hegemony; liberating the social issue from the control of the government; political actions such as women's movements; Achieving global capabilities for human rights issues; changes in beliefs about political participation; participation in decisions through political activism; and identifying global strategies related to knowledge economy.

Specifically, the findings of this research support the theoretical view that globalization and each of its components are related to conditions that have increased women's participation in the economically active workforce. However, the findings also show that globalization is associated with a decrease in women's relative chances of achieving high-paying and high-status jobs. In cultural fields, traditional beliefs, social and political issues such as participation in elections, cultural exchanges, cultural homogenization, national identity, digital activism, educational opportunities, increasing their awareness, etc. Globalization has had many positive and negative effects on the studied women in the given time period.

References

1. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
2. Bashiriyah, Hossein. (1378). *Political sociology*. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
3. Caprara, G.V., & Vecchione, M. (2017). *Personalizing Politics and Realizing Democracy*. New York: Oxford University Press.
4. Castells, M. (2009). *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.
5. Chan, C. S. (2011). Divorcing localization from the divergence paradigm: Localization of Chinese life insurance practice and its implications, *International Sociology*, 26 (3): 346-363.
6. Chowdhury, S. M. (2019). Reserved Seats for Women in the Parliament of Bangladesh—A Critical Analysis of Meaningful Representation.
7. Cullen, M. M., & Brennan, N. M. (2021). *Grounded Theory: Description, Divergences and Application*. *Accounting, Finance & Governance Review*, 27 (21), 1-19.
8. Dashti, Farzaneh and Mohammad Rahim Ayouzi (2017), effective factors in promoting the integration of Iranian ethnic groups in the age of globalization, *Islamic Revolution Journal*, Year 8, Number 29, Winter. [In Persian]. <https://doi.org/10.22084/rjir.2018.15222.2286>
9. Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity*, Sage Publications, London.
10. Francescato, D., & Mebane, M. (2018). How Italian Female Local and National Politicians Perceive and Cope with Obstacles in a Gatekeeping Political Culture. *Elections*, 25 (8): 27-46.

11. Francescato, D., & Mebane, M. (2018). How Italian Female Local and National Politicians Perceive and Cope with Obstacles in a Gatekeeping Political Culture. *Elections*, 25 (8): 27-46.
12. Phillips, A. (1998). *Feminism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
13. Pieterse, J. N. (1996). Globalisation and Culture: Three Paradigms, *Economic and Political Weekly*, 31 (23): 1389-1393.
14. Ritzer, G. (2010). *Globalization: A Basic Text*, Wiley-Blackwell, West Sussex, UK
15. Sadatinejad, Seyed Mehdi; Alaie Avergani, Javad (2017), "Islam and globalization, correlation or contrast of the religious study of the phenomenon of globalization based on the discourse approach", *Politics - Journal of the Faculty of Law and Political Sciences*, Volume 48, Number 2, pp. 392-397. [In Persian].
<https://www.doi.org/10.22059/jpq.2018.222480.1006978>
16. Stevens, A. (2007). *Women Power and Politics*. London: Palgrave Macmillan.

مقاله پژوهشی

تحلیل جامعه شناختی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی از منظر زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲)

عارف رحیمی: دانشجوی دکتری علوم سیاسی گرایش جامعه شناسی سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بین الملل کیش، ایران.

محمد رضا قانیدی^۱: دانشیار، گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

ارسلان قاسمی شیخ نشین: عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی تهران، استاد مدعو دانشگاه آزاد کیش، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۳ صص ۵۱-۶۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۱

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل جامعه‌شناختی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی از منظر زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲) انجام شده است. در این پژوهش از رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی تفسیری استفاده شده و جامعه آماری آن را زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال در طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۲ تشکیل دادند. در این راستا با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند با ۱۲ نفر مصاحبه شد. گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته عمیق انجام شده و داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از نظریه داده بنیاد و به روش کدگذاری سه مرحله‌ای اشتراوس و کوربین (۱۹۹۰) تجزیه و تحلیل شدند. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، ۱۱ مقوله اصلی (افزایش آگاهی، به چالش کشیدن هنجارهای سنتی، فرصت‌های آموزشی، امنیت اقتصادی، فشار برای اصلاحات قانونی، تبادل فرهنگی، تغییرات در مشارکت سیاسی، کنشگری اجتماعی، اشتراک‌گذاری اطلاعات، برابری جنسیتی و کشف استعدادها) نهفته در قالب ۴ بعد آموزشی-فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و ۵۰ کد بازشناسی شدند. یافته‌ها از این دیدگاه نظری حمایت می‌کند که جهانی شدن، بر باورهای سنتی، مسائل اجتماعی و سیاسی، تبدلات فرهنگی، همگن‌سازی فرهنگی، هویت ملی، کنشگری دیجیتال، فرصت‌های آموزشی، میزان آگاهی آن‌ها تأثیر داشته است. درواقع، بر طبق نتایج، پدیده جهانی شدن نیرویی است که به زنان کمک کرده تا از آسیب‌ها در حوزه حقوق سیاسی و اجتماعی مصون بمانند. با این حال، ورود مدل‌های جدید فرهنگی در بین ایران، باید آگاهانه و کنترل شده باشد و موجبات فراموشی و از بین رفتن کامل فرهنگ و ارزش‌های ایرانی همچون پوشش، اخلاق و آداب و رسوم نگردد. نتایج بینش عمیقی در مورد اینکه چگونه جهانی شدن بر دیدگاه زنان در مسائل فرهنگ سیاسی تأثیر می‌گذارد، ارائه داد.

واژه‌های کلیدی: جهانی شدن، فرهنگ سیاسی، زنان، تحلیل جامعه‌شناختی.

استناد: رحیمی، عارف. قانیدی، محمد رضا. قاسمی شیخ نشین، ارسلان. (۱۴۰۳). تحلیل جامعه شناختی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ

سیاسی از منظر زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲). فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷، شیراز، صص ۵۱-۶۸.

^۱. نویسنده مسئول: محمد رضا قانیدی، پست الکترونیکی: ghaedi1352@gmail.com. تلفن: ۰۹۱۲۹۵۷۸۴۵۶.

مقدمه

جهانی شدن را می توان به عنوان پیوستگی متقابل جهانی فزاینده توصیف کرد. ارتباط بین نقاط مختلف جهان در حال افزایش است. این ارتباطات در درجه اول تبدیلی از ویژگی های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، تکنولوژیکی است که بین جوامع، زمانی که با یکدیگر در تماس هستند، صورت می گیرد. اگرچه این تبادل برای زمان های بسیار قدیم در جریان است، این فرآیند برای اولین بار در نیمه دوم قرن بیستم به عنوان جهانی شدن نامیده شد، درحالی که بیشتر ادبیات در اواخر دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ ظاهر شد. جهانی شدن به عنوان ایده ای از مدرنیزاسیون در نوشته های مارکس و سنت سیمون نیز مورد اشاره قرار گرفته است. امروزه، رایج ترین تعریف جهانی شدن به ادغام کشورهای مختلف با اقتصاد جهانی اشاره دارد. این امر منجر به حرکت آزاد سرمایه، محصولات و اطلاعات می شود که نه تنها بر اقتصاد، بلکه بر جنبه های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی نیز تأثیر می گذارد. بنابراین، رشته های مختلف مانند اقتصاد، تاریخ، علوم سیاسی، جامعه شناسی مفهوم جهانی شدن را به طور متفاوتی تعریف و تشریح می کنند. جنبه سیاسی جهانی شدن اهمیت خاص خود را دارد، زیرا بر نظام دولت-ملت تأثیر می گذارد و از زمان معاهده وستفاليا در سال ۱۶۴۸ مطرح شده است. در نتیجه جهانی شدن، مرزهای دولت ها به دلیل ورود فناوری اطلاعات از بین رفته است. شبکه های تلویزیونی «پرده آهنین» را از بین برده است. جهانی سازی سیاسی «ممکن است نظم جهانی صلح آمیزتری ایجاد کند و با محدود کردن ظرفیت و خودمختاری دولت ها، تمایلات به درگیری های خشونت آمیز را محدود کند. به عبارت دیگر، جهانی شدن به فرآیندهایی اطلاق می شود که در آن روابط اجتماعی به کیفیت های نسبتاً بی فاصله و بدون مرزی نیاز دارد، به طوری که زندگی انسان ها در معرض خطر قرار می گیرد. در دو دهه گذشته، جهانی شدن تأثیر شگرفی بر زندگی زنان در کشورهای در حال توسعه ایجاد کرده است. پدیده جهانی شدن، چشم انداز اقتصادی-اجتماعی ملت ها را در سراسر جهان دگرگون کرده است. وحدت اقتصادی، جریان بی وقفه اطلاعات و تبادل افکار فرصت های جدیدی را برای تسریع توسعه اقتصادی و در نتیجه مشارکت زنان در نیروی کار ایجاد کرده است. این امر ممکن است به توانمندسازی اقتصادی زنان و به حداقل رساندن هزینه های اقتصادی مربوط به استفاده ناکافی از توانایی ها و نیروی کار زنان نسبت داده شود (Husain et al, 2024: 3).

در این پژوهش استدلال می شود که فرهنگ های زنان «دستگاه های ابزار» فرهنگی نوپایی هستند، ساختارهایی بسیج کننده که از آگاهی زنان نسبت به موقعیت زیردست شان و ارزش ها و روابط منحصربه فردی که از تبعیت آن ها ناشی می شود، پدید می آیند که پتانسیل تغییر فرهنگ های تحت سلطه مردان را دارند. فرهنگ ها و هویت های جمعی زنان بررسی می شود. سپس از دیدگاه های غالب تغییرات فرهنگی در مطالعات جهانی شدن (تفاوت گرایی فرهنگی، همگرایی فرهنگی و دورگه سازی فرهنگی) استفاده می شود تا متوجه شویم چگونه فرهنگ های زنان در تماس با گروه های مسلط به پیامدهای مختلفی کمک می کنند. از این طریق می توان مسیرهای تحقیقاتی آینده را برای پرداختن به فرهنگ زنان و جهانی شدن تعیین نمود. به ویژه فرهنگ سیاسی زنان بر اساس طبقه، موقعیت، نژاد، قومیت و ملیت زنان متفاوت است. درک فرهنگ هر گروهی مستلزم توجه به زمینه هایی است که در آن تولید می شود، بنابراین نگاه خود را به جامعه ایران معطوف می کنیم که فرهنگ ها و ارزش های خاص خود را دارد. ارزش ها و احساسات فرهنگی که زنان در محدوده زندگی خود دریافت کرده اند، باعث ایجاد فرهنگ های منحصربه فرد زنان می شود. بنابراین، بررسی تأثیرات جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی از منظر زنان، امری ضروری است. جهانی شدن روندی است اجتناب ناپذیر و تأثیر آن بر فرهنگ سیاسی زنان در ایران به نوع عملکرد مسئولان و سیاست گذاران بستگی دارد. چنانچه سیاست گذاران شرایط جدید را درک ننموده و تمهیدات لازم را برای برخورد فعالانه با موج جهانی شدن اتخاذ ننمایند، این روند تهدیدی برای فرهنگ زنان خواهد بود و به تضعیف آن منجر خواهد شد. چراکه تأثیرات جهانی شدن شامل هویت، پوشش و اخلاق بر زنان و فرهنگ زندگی آنان است.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

در این بخش، مهم ترین پژوهش های مرتبط اشاره شده است:

قربانی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود با عنوان «فرهنگ سیاسی ایران و تحقق حقوق شهروندی»، در پی پاسخ به این پرسش اصلی بوده است که مهم ترین موانع فرهنگ سیاسی ایرانیان در تحقق حقوق شهروندی کدام اند. در این پژوهش، نتیجه گرفته شد که نوع نگرش ایرانیان چه در سطح حاکمان و چه در سطح شهروندان به قدرت و متفرعات آن، از عوامل اصلی عدم تحقق حقوق شهروندی در ایران می باشد. هدف این بود که با مطالعه و بررسی موشکافانه فرهنگ سیاسی در جامعه ایران، زمینه های تأثیر و موانع آن در تحقق حقوق شهروندی مشخص گردد تا با شناخت دقیق فرهنگ سیاسی، اجرای حقوق شهروندی با چالش مواجه نشود و فرهنگ سیاسی دموکراتیک

که عاملی مؤثر در تحقق آن می‌باشد، نهاده شده شود. روش تحقیق حاضر، ترکیبی از روش‌های توصیفی و تحلیلی با رویکرد جامعه‌شناسانه بود.

میرلوحی و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «مطالعه عوامل مؤثر بر فرهنگ سیاسی شهروندان: فرا تحلیل پژوهش‌های بازه زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۰»، به دنبال تعیین عوامل مؤثر بر فرهنگ سیاسی شهروندان در بازه زمانی ۱۳۸۰ الی ۱۴۰۰ بوده است. نتایج نشان می‌دهد که از بین گروه‌های قومی، قوم ترک با مقدار (۰,۲۳)، فارس (۰,۲۱)، ترکمن (۰,۲۰) و قوم کرد (۰,۱۸) بر فرهنگ سیاسی به عنوان متغیرهای میانجی تأثیر داشته و اثر کلی آن‌ها برابر با ۰,۱۸ درصد است. از بین نوع جامعه‌ی آماری، اساتید دانشگاه با مقدار ۰,۳۴ و دانشجویان با مقدار ۰,۲۹ و نخبگان علمی با مقدار ۰,۲۶ درصد بیشترین تأثیر را به عنوان متغیر میانجی بر فرهنگ سیاسی داشته اند.

فاطمی نیا (۱۳۹۸) در مقاله با عنوان «صد سال فرهنگ سیاسی در ایران: فراتحلیل آثار پژوهشی مرتبط با دروه مشروطه تا انقلاب اسلامی»، نشان می‌دهد که اکثر این پژوهش‌ها بر اساس نگاه پوزیتیویستی و در چارچوب نظریه آلموند و وربا انجام شده است. پژوهش‌های مرتبط با فرهنگ سیاسی در ایران در این دوره زمانی نشان می‌دهند که فرهنگ سیاسی ایرانیان طی صد سال گذشته از پایداری نسبی برخوردار بوده؛ به فرهنگ سیاسی در معنای منش ملی نگریسته شده؛ فرهنگ سیاسی مانعی بر سر راه توسعه سیاسی دیده شده و البته این پژوهش‌ها از نوعی برساخت‌گرایی مستشرقانه نیز رنج می‌برند.

نوآوری تحقیق از نظر جنبه نوآوری باید اذعان نمود که در پژوهش حاضر کوشش شده است برخی کاستی‌های موجود در تحلیل‌های پیشین برطرف گردد. زیرا برخی کارها صرفاً تحول محور بودند ضمن آن که بسیاری نیز تک بعدی به موضوع نگریسته اند، اما پژوهش حاضر به جهت رویکرد نوینی که مدنظر دارد درصدد است تا به درک وسیع تر و جامع تری از بررسی تحلیل جامعه شناختی روند جهانی شدن و فرهنگ سیاسی ایران (۱۳۹۲-۱۴۰۲) بپردازد.

فرهنگ سیاسی

فرهنگ سیاسی که عامل اساسی در تعیین ماهیت ساختار سیاسی و رفتار سیاسی است، خود نیز تحت تأثیر ساختار سیاسی و عوامل اجتماعی، اقتصادی و تاریخی جامعه شکل می‌گیرد. از این رو می‌بایست نوع فرهنگ سیاسی هر جامعه و ویژگی‌های آن در ارتباط با اجزا و بخش‌های دیگر جامعه مطالعه و بررسی شود. بر این اساس می‌توان گفت شناخت الگوی فرهنگ سیاسی، ویژگی‌ها و عوامل مؤثر بر آن روشنگر ماهیت بسیاری از تحولات سیاسی و رفتارهای سیاسی کنشگران است. (گل محمدی، ۱۳۹۴: ۱۳۱).

جهانی شدن

جهانی شدن فرایندی است که در پی برخی تحولات جهانی و پیشرفت‌های علمی و فنی در حوزه ارتباطات و رسانه‌ها و تسهیل و تشدید روابط و تعاملات بین ملت‌ها در زمینه‌های گوناگون ظهور و بروز پیدا کرده است. (ساداتی نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۷۲).

دیدگاه‌های نظری مختلفی برای بررسی تعاملات بین جهانی شدن و فرهنگ سیاسی ایجاد شده است. این دیدگاه‌ها در سه سناریو مختلف گروه بندی شده و در بخش بعدی ارائه شده است:

سناریوی ناهمگن سازی (تمایز فرهنگی)

در حالی که برخی از محققان (Appadurai, 1996; Featherstone, 1995) اذعان دارند که جهانی شدن بیشتر از فرهنگ‌های غربی سرچشمه می‌گیرد، با این حال، این ایده را رد می‌کنند که این پدیده یکسان‌سازی فرهنگ‌های جهانی ناشی از مبادلات یک طرفه میان فرهنگ‌های غربی است. ناهمگن سازی در سطح محلی به وضعیتی اشاره دارد که در آن شیوه‌های یک حوزه زندگی در یک محیط یا منطقه خاص در طی یک دوره زمانی متنوع تر می‌شوند. ناهمگن سازی در سطح فرامحلی یا جهانی به وضعیتی اشاره دارد که در آن شیوه‌های یک حوزه زندگی در حداقل دو منطقه در طی یک دوره زمانی متمایز تر می‌شوند. به طور خلاصه، ناهمگن‌سازی، که به عنوان تمایز نیز شناخته می‌شود، اساساً به موانعی مربوط می‌شود که از جریان‌هایی که در شبیه‌سازی فرهنگ‌ها کمک می‌کنند، جلوگیری می‌کند (Ritzer, 2010: 76).

ناهمگن سازی بیانگر فرآیندی است که به دلیل تشدید جریان‌ها در فرهنگ‌ها به دنیای درونی تری منجر می‌شود. از این رو، فرهنگ‌های محلی به دلیل تأثیر عوامل و نیروهای جهانی، دگرگونی و اختراع مداوم را تجربه می‌کنند. توجه به این نکته حائز اهمیت است که بر اساس این دیدگاه، فرهنگ‌ها از جریان‌های جهانی و به طور کلی جهانی شدن بی تأثیر نمی‌مانند، اما هسته واقعی فرهنگ دست نخورده و بدون تأثیر باقی می‌ماند، همانطور که همیشه بوده است (Ritzer, 2010: 77)، فقط سطوح محیطی به طور مستقیم تحت تأثیر قرار می‌گیرند. ایده همگرایی که جهانی شدن به نفع همگن سازی جهان است، جریان جهانی کالاها، ایده‌ها و افراد را دست کم می‌گیرد. در این راستا، رابرتسون^۱ (۲۰۰۱) که از تمرکز بر فرآیندهای ناشی از ایالات متحده و تأثیر همگن کننده آن بر جهان انتقاد می‌کند، از مفهوم ناهمگونی با تمرکز بر تنوع، جریان‌های جهانی چند جهته و وجود فرآیندهای جهانی که مستقل و حاکمیتی نسبت به سایر دولت-ملت‌ها هستند، صحبت می‌کند. این جریان‌ها فرهنگ‌های محلی را از بین نمی‌برند، فقط برخی از ویژگی‌های آن‌ها را تغییر و برخی دیگر را تقویت می‌کنند. در همین راستا، ویلی^۲ (۲۰۰۴) معتقد است که فرهنگ‌های ملی، که سازه‌های سیال هستند، بخشی از یک حوزه فرهنگ ناهمگون فراملی شده‌اند.

گروه‌های فرهنگی مختلف به دلیل تفاوت در خواسته‌هایی که محیطشان در تلاش برای انطباق با نیازهای دومی ضروری است، به موجودیت‌های ناهمگون تبدیل می‌شوند. در نتیجه در طی یک دوره زمانی، این گروه‌ها به دلیل شرایط و فشارهای محیطی متنوع و بسیار متفاوت می‌شوند

سناریوی همگن سازی (ارتباط متقابل و همگرایی فرهنگی)

آیا مبادلات بین‌المللی و جریان کالاها، خدمات، سرمایه‌ها، انتقال فناوری و جابجایی‌های انسانی فرهنگ جهانی استانداردتر و منحصربه‌فردی را ایجاد می‌کنند؟ آیا فرهنگ‌پذیری که از تماس‌های طولانی و غنی بین جوامع با فرهنگ‌های مختلف ناشی می‌شود، منجر به یک فرهنگ جهانی می‌شود؟ به نظر می‌رسد دیدگاه همگن سازی به طور مثبت به این سؤالات پاسخ می‌دهد زیرا افزایش ارتباط متقابل بین کشورها و فرهنگ‌ها به شکل گیری جهانی همگن تر با اتخاذ مدل اروپایی-آمریکایی غربی سازمان اجتماعی و سبک زندگی کمک می‌کند (Liebes, 2003: 222). در این دیدگاه، موانعی که مانع از جریان‌هایی می‌شوند که به یکسان جلوه دادن فرهنگ‌ها کمک می‌کنند، ضعیف و جریان‌های جهانی قوی هستند (Ritzer, 2010: 93). در شکل شدید خود، همگن سازی، که به عنوان همگرایی نیز شناخته می‌شود، این امکان را افزایش می‌دهد که فرهنگ‌های محلی می‌توانند توسط سایر فرهنگ‌های قدرتمندتر یا حتی یک فرهنگ جهانی شکل بگیرند (Ritzer, 2010: 94). این دیدگاه در چندین مفهوم و مدل مانند فرهنگ جهانی، آمریکایی‌سازی و مهم‌تر از آن نظریه مک‌دونالدیزاسیون منعکس شده است.

ججا (۲۰۱۰) تأکید می‌کند که جهان در حال حاضر به جای جهانی شدن در حال تجربه آمریکایی شدن است و اولی به گسترش جهانی سلطه و فرهنگ تأثیرگذار آمریکا از طریق رشد شدید ارتباطات جمعی و نفوذ شرکت‌های آمریکایی در سایر کشورها اشاره دارد. در حقیقت، به نظر می‌رسد که هژمونی آمریکا با تسلط بر اینترنت منعکس شده است. در دومی، رسانه‌ها در انحصار آمریکایی‌ها وجود دارد که در فیلم‌ها، موسیقی، و ایستگاه‌های ماهواره‌ای و تلویزیونی در سراسر جهان دیده می‌شود. به عنوان مثال، باید تأکید کرد که تصور آمریکایی از فرهنگ، باز و به دور از تصور علمی چندین کشور اروپایی است. بعلاوه، به نظر نمی‌رسد که سبک زندگی آمریکایی نخبه گرایانه باشد و هدفش اشاعه محصولات فرهنگی به توده‌هاست که فرصت‌های اقتصادی را افزایش می‌دهد. این مدل مورد نظر سایر جمعیت‌ها، توسعه یافته و در حال توسعه است. با این وجود، مستند شده که تنها کشورهایی که ارزش‌های مشابهی با ارزش‌های ایالات متحده دارند، تمایل بیشتری به پذیرش محصولاتی دارند که منعکس‌کننده فرهنگ آمریکایی هستند و آن‌ها را متعلق به خود می‌دانند. برعکس، فرهنگ‌هایی که ارزش‌های متفاوتی نسبت به فرهنگ ایالات متحده دارند، احتمال کمتری دارد که از محصولات معمولی فرهنگ آمریکایی استقبال کنند (Craig et al, 2009: 96). بنابراین، به نظر می‌رسد که پدیده آمریکایی‌سازی با تمایل فرهنگ‌های محلی به استقبال از مصنوعات منعکس‌کننده فرهنگ آمریکایی، به جای دسترسی ساده به این مصنوعات، مشروط است.

1 Robertson

2 Wiley

سناریوی هیبریداسیون (تفاوت‌های فرهنگی)

نیازی به ذکر نیست که آگاهی فزاینده از تفاوت‌های فرهنگی و جهانی شدن به هم وابسته هستند زیرا آگاهی تابعی از جهانی شدن می‌شود (Pieterse, 1996: 1391). در واقع، با ظهور تحرک بین‌المللی نیروی کار، ارتباطات بین‌فرهنگی، مهاجرت، تجارت بین‌المللی، گردشگری و سرمایه‌گذاری‌های جهانی، آگاهی از تفاوت‌های فرهنگی در شرایط کنونی جهانی امری اجتناب‌ناپذیر و ضروری است. فرآیند ادغام فراملی و اختلاط یا ترکیب فرهنگی مدل دیگری است که بر تعاملات بین جهانی شدن و فرهنگ تأثیر می‌گذارد. بر اساس دیدگاه هیبریداسیون، جریان‌های بیرونی و درونی برای ایجاد یک ترکیب فرهنگی منحصر به فرد که اجزای این دو را در بر می‌گیرد، تعامل دارند (Ritzer, 2010: 117). موانعی برای جریان‌های خارجی وجود دارد. با این حال، اگرچه آن‌ها به اندازه کافی قدرتمند هستند تا از فرهنگ‌های محلی در برابر غلبه بر مبادلات خارجی محافظت کنند، اما به اندازه کافی قدرتمند نیستند که به طور کامل جریان‌های خارجی را مسدود کنند. تز اصلی هیبریداسیون فرهنگی، فرآیند پیوسته اختلاط فرهنگ‌هاست.

تز هیبریداسیون ممکن است ناهمواری در فرآیند اختلاط را پنهان کند و باید بین انواع و سبک‌های مختلف اختلاط تمایز قائل شد، زیرا ممکن است دومی فرآیندهای ارزیابی متفاوتی را در محیط‌های فرهنگی متنوع انجام دهد. به نظر می‌رسد که فقط عناصر سطحی یک فرهنگ هستند که در واقع با هم مخلوط می‌شوند. برعکس، جنبه‌های عمیق و ذاتی یک فرهنگ در معرض آمیختگی نیستند. در واقع، تنها عناصر حاشیه‌ای فرهنگ از طریق اصول بیرونی و حاشیه‌ای مانند آشپزی، سبک‌های مد، عادات خرید، صنایع دستی، هنرها و سرگرمی‌ها از مرزها و فرهنگ‌های ملی عبور می‌کنند. در همین حال، مفروضات، ارزش‌ها و باورهای ریشه‌دار عمیق در مجاورت بافت فرهنگی اصلی خود باقی می‌مانند.

رویکرد نظری «سقف شیشه‌ای» معتقد است که زنان موانع بیشتری را عمدتاً برای نزدیک شدن به نقش‌های رهبری بالا پیدا می‌کنند. نظریه پردازان سیاست حضور بر این موضوع تمرکز کرده اند که چرا ما به زنان بیشتری نیاز داریم که به مناصب سیاسی برگزیده شوند، با این فرضیه که آنها دارای ویژگی‌های شخصیتی هستند و ارزش‌هایی متفاوت از همکاران مرد خود دارند (Stevens, 2007: Phillips, 1998).

مطالعات متعددی از دیدگاه‌های نظری مختلف تلاش کرده‌اند تا بفهمند چه عواملی باعث ارتقا یا تضعیف وضعیت اجتماعی و سیاسی زنان می‌شود (Stevens, 2007: 56). حامیان رویکرد ساختاری معتقدند که حضور ناکافی زنان در سیاست ممکن است به موقعیت اجتماعی پایین‌تر گذشته، سطوح پایین‌تر تحصیلات، کنترل کمتر سرمایه‌های مالی و موقعیت‌های کاری کمتر مربوط باشد (Stokes, 2005: 8). رویکرد نهادی بر نقش قوانین احزاب و قوانین انتخاباتی و دسترسی به بودجه برای مبارزات انتخاباتی، در ممانعت یا حمایت از مشارکت سیاسی زنان تمرکز دارد (Stevens, 2007: 57). رویکرد دروازه بان نشان می‌دهد که مردان به طور سیستماتیک همه مناصب سیاسی مرتبط را کنترل می‌کنند. و به معنای واقعی کلمه دروازه‌ها را به روی زنان بسته نگه می‌دارد (Phillips, 1998: 26). از طرف دیگر، نظریه‌های متعادل‌سازی خانواده و کار ادعا می‌کنند که انتخاب شدن و ماندن در مناصب عالی سیاسی برای زنان دشوارتر است زیرا مسئولیت‌های خانوادگی آن‌ها فرصت‌های شغلی آنها را محدود می‌کند (Stokes, 2005: 9).

نظریه‌های تفاوت‌های جنسیتی معتقدند که بسیاری از عوامل فرهنگی و شخصی، مانند توانمندسازی سیاسی، بر تجربیات سیاسی زنان تأثیر می‌گذارند (Matland & Montgomery, 2003: 78). نظریه پردازانی که اصطلاح تفاوت‌های جنسیتی را به کار می‌برند تأکید می‌کنند که این تفاوت‌ها از انتظارات اجتماعی اکتسابی از معنای مردانه و زنانه ایجاد می‌شود و اینکه بازنمایی سیاسی کمتر از زنان به ویژگی‌هایی مربوط می‌شود که معمولاً برای مردان و زنان مرتبط است (Stevens, 2007: 62). نظریه پردازان رسانه‌های جمعی و شخصی سازی سیاسی اهمیت مبارزات انتخاباتی موفقیت آمیز برای انتخاب شدن در مناصب سیاسی را برجسته می‌کنند. با شخصی‌تر شدن سیاست، ویژگی‌های فردی سیاستمداران (مثلاً ارزش‌ها، ویژگی‌های شخصیتی و ظاهرشان) تأثیر بیشتری نسبت به گذشته دارد و نقش رسانه‌های جمعی در جلب توجه به ویژگی‌های شخصی اساسی‌تر شده است (Caprara & Vecchione, 2017: 56).

در مورد مشارکت سیاسی زنان دو دیدگاه کلی وجود دارد: دیدگاه نخست که دیدگاهی کلان است موضوع مشارکت زنان را یک واقعیت اجتماعی در سطح کلان و در ارتباط با دیگر واقعیت‌ها اعم از ساختارها، کارکردها و شرایط هنجاری بررسی می‌کند. دیدگاه دوم به دو دسته عوامل توجه دارد: یکی از دیدگاه‌ها به عوامل زیستی-روانی مانند انگیزه، احساس و تمایلات درونی و دیگری عوامل ذهنی مانند باورها، ارزش‌ها و گرایش‌های انسان توجه دارد (عبداللهی، ۱۳۸۷: ۸۲).

در تقسیم‌بندی دیگر، نظریه‌های مشارکت سیاسی زنان به پنج‌دسته تقسیم می‌شوند: نظریه اختلافات فیزیولوژیکی؛ نظریه اجتماعی شدن متفاوت؛ نظریات روان‌شناسانه؛ نظریه مردسالاری و نظریه مارکسیستی (پناهی، ۱۳۸۶: ۱۲۶). لیبرالیست‌ها و مارکسیست‌ها در مورد نگاه به مشارکت زنان دیدگاه متفاوتی دارند. در نگرش لیبرالیستی زنان باید خودشان را با واقعیات زندگی سیاسی سازش دهند و ویژگی‌های مردانه لازم را کسب کنند، اما در نظریات سوسیالیستی و فمینیستی باوجود پذیرش ناهمخوانی طبع زنان با واقعیت قدرت به‌معنای رایج در جوامع صنعتی، تأکید می‌شود که راه‌حل نه تغییر در خصلت زنان، بلکه تغییر در ساخت قدرت و مالکیت است (بشیری، ۱۳۷۸: ۵۷).

روش تحقیق

در این پژوهش از رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی تفسیری استفاده شده و جامعه آماری آن را زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال در طی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۲ تشکیل دادند. با استفاده از روش تحلیل مضمون به تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شده است.

بحث و ارائه یافته‌ها

پس از بحث در مورد ادبیات پژوهش و بیان روش انجام تحقیق و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها؛ اکنون در این بخش، به تجزیه و تحلیل مصاحبه‌های انجام شده با نمونه پژوهش پرداخته شده است. بخش حاضر با عنوان یافته‌های پژوهش (تجزیه و تحلیل داده‌ها)، به تجزیه و تحلیل کیفی مصاحبه‌ها در جهت رسیدن به نتایج، و پاسخ به سؤالات پژوهش انجام گرفت. این فصل، یکی از مهم‌ترین بخش‌های انجام هر فعالیت پژوهشی است. چراکه انجام درست این فصل می‌تواند به نتیجه‌گیری و تعمیم مطلوب نتایج کسب‌شده منجر گردد. درحالی‌که اگر نتایج به‌درستی گزارش نگردد و نتیجه‌گیری غلط به دست آید، تعمیم نادرستی صورت می‌گیرد. در این چارچوب، بخش مذکور به تجزیه و تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده از مصاحبه با شرکت‌کنندگان (زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال) اختصاص یافت، و با استفاده از روش کدگذاری، نظرات آن‌ها تفسیر گردید. در این پژوهش، هدف اصلی تحلیل جامعه‌شناختی روند جهانی شدن و فرهنگ سیاسی در ایران با تأکید بر زنان (۱۳۹۲-۱۴۰۲) است. ابتدا و پیش از هر اقدامی، جدول مشخصات مرتبط با کدهای شناسه ارائه شده است. هدف از انجام این کار، ارائه تعریف مطلوب از ابعاد تحلیل کیفی است.

جدول شماره (۱): مشخصات کدهای شناسه

W1- Wn	P1-Pn
در این پژوهش، منظور از W، فرد مصاحبه‌شونده یا همان زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال می‌باشند که از نفر اول تا نفرات آخر را شامل شدند.	در این پژوهش، منظور از P، مخفف کلمه پوینت به معنی نکته یا نکات کلیدی است که از مصاحبه با زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال استخراج شده است.

در این بخش، ابتدا مصاحبه‌ها تعبیر و تفسیر شده‌اند. به این معنا که، نکته‌های کلیدی و کدهای باز و سپس، مؤلفه‌ها و مقوله‌ها و سرانجام، ابعاد حاصل از مصاحبه‌ها استخراج شدند. در بخش مربوط به استخراج نکته‌های کلیدی، ابتدا مصاحبه‌های مربوط به هریک از مصاحبه‌شوندگان، جداسازی و کدهای باز مربوط به هر یک از آن‌ها استخراج شد تا مشخص شود که هریک از آن‌ها، با توجه به شرایط خود و تجاربی که در بازه زمانی مورد مطالعه داشته‌اند، چه پاسخی به مسئله پژوهش داده است. سپس، داده‌های به‌دست‌آمده، تجزیه‌شده و مقوله‌ها و زیر مقوله‌ها شکل گرفتند. در ادامه و در قالب جدول شماره (۲-۴)، مقوله‌های اصلی و منابع داده‌ها ارائه شده است.

بررسی سؤال اول پژوهش

سؤال اول پژوهش این بود که از منظر زنان ایرانی در طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، کدهای باز و نکات کلیدی حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲) شامل چه مواردی می‌شوند؟ در پاسخ به این سؤال پژوهش، تلاش شد تا در چارچوب کدگذاری به تعبیر و تفسیر مصاحبه‌ها پرداخته شود. بدین‌صورت که ابتدا، نکات کلیدی و کدهای باز مصاحبه‌ها؛ سپس مؤلفه‌ها

و مقوله‌ها و در نهایت ابعاد و مضامین حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی‌شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲) بررسی شدند. مسئله نخست این بود از منظر زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال، کدهای باز و نکات کلیدی حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی‌شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲) چه مواردی هستند؟

جدول (۲): نکات کلیدی و کدهای باز حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی‌شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲)

کد باز	کد شناسه
افزایش آگاهی	T1-P1
ساختارشکنی	T1-P2
تعارضات داخلی	T1-P3
منزلت اجتماعی	T1-P4
توانمندسازی	T2-P1
فرصت‌های اقتصادی	T2-P2
مشارکت اجتماعی	T2-P3
مطالبه‌گری جنسیتی	T2-P4
سازماندهی سیاسی	T3-P1
فعالیت اجتماعی	T3-P2
فرصت‌های آموزشی	T3-P3
فرصت‌های سیاسی	T3-P4
غلبه فرهنگ جدید	T4-P1
آشنایی با تحولات جهانی	T4-P2
فرصت‌های اقتصادی	T4-P3
برابری جنسیتی	T4-P4
اولویت الگوهای جهانی	T5-P1
احقاق حقوق مدنی	T5-P2
غلبه بر مردسالاری	T5-P3
فروپاشی ارزش‌های سنتی	T5-P4
آگاهی‌های سیاسی	T5-P5
شبکه‌سازی اجتماعی	T5-P6
افزایش فعالیت‌های سیاسی	T6-P1
تسهیل ارتباطات	T6-P2
فرصت‌های آموزشی	T6-P3
آشنایی با حقوق زنان	T6-P4
الگوی زندگی غربی	T6-P5
فرهنگ ترکیبی	T7-P1
شکل‌گیری تنش‌های اجتماعی	T7-P2
استقلال مالی	T8-P1
دریافت حقوق به موقع	T8-P2
فراهم شدن فرصت‌های شغلی	T8-P3
آشنایی با آزادی‌های شخصی	T8-P4
پذیرش هنجارهای جهانی	T9-P1
ایجاد حس همبستگی اجتماعی	T9-P2
انتخاب شغل و درآمدزایی	T9-P3
تاکید بر تعهدات بین‌المللی حقوق زنان	T9-P4
فروپاشی ارزش‌های سنتی	T9-P5
اشتراک‌گذاری اطلاعات	T10-P1
ثبات اقتصادی و مالی	T10-P2
افزایش فعالیت‌های سیاسی	T10-P3
کسب درآمد و حقوق	T10-P4
تعارضات هویتی	T10-P5
کسب تجربه‌های آموزنده	T10-P6
به چالش کشیدن ارزش‌های مذهبی	T11-P1
شکل‌گیری گروه‌های فعال سیاسی	T11-P2

در ادامه و در قالب جدول شماره (۳)، مقوله‌های اصلی و منابع داده‌ها ارائه شده است.

جدول شماره (۳): مقوله‌ها و زیر مقوله‌های استخراج شده از مصاحبه‌ها

مقوله‌های اصلی	منابع داده‌ها (اطلاعرسان‌ها)
افزایش آگاهی	۸ و ۴ و ۱
به چالش کشیدن هنجارهای سنتی	۱ و ۴ و ۵ و ۵ و ۷ و ۹ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲
فرصت‌های آموزشی	۳ و ۶
امنیت اقتصادی	۲، ۸، ۸، ۹، ۱۰ و ۱۰
فشار برای اصلاحات قانونی	۱، ۴ و ۱۲
تبادل فرهنگی	۷ و ۹
تغییرات در مشارکت سیاسی	۳، ۳، ۵، ۶، ۸، ۱۰ و ۱۱
کنشگری اجتماعی	۲، ۲، ۳ و ۵
اشتراک گذاری اطلاعات	۵، ۶، ۹ و ۱۰
برابری جنسیتی	۲، ۴، ۵ و ۶
کشف استعدادهای نهفته	۱، ۱۰، ۱۰، ۱۱ و ۱۲

پس از بررسی و گزارش کدهای باز و نکات کلیدی حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲)، در مرحله بعدی تلاش شد که از منظر زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال، مؤلفه‌ها و مقوله‌های حاصل از شناسایی این تأثیرات بررسی و گزارش شود. از این رو، جدول بعدی با توجه به نکات کلیدی استخراج شده از مصاحبه با زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال شرکت کننده در این پژوهش، به مؤلفه‌های حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲) اختصاص دارد.

جدول (۴): مؤلفه‌های حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲)

مؤلفه	کدهای باز	کدهای شناسه
افزایش آگاهی	افزایش آگاهی آشنایی با تحولات جهانی فراهم شدن فرصت‌های شغلی	T1 P1 T4 P2 T8 P3
به چالش کشیدن هنجارهای سنتی	ساختارشکنی غلبه فرهنگ جدید اولویت الگوهای جهانی فروپاشی ارزش‌های سنتی الگوی زندگی غربی شکل گیری تنش‌های اجتماعی	T1 P2 T4 P1 T5 P1 T5 P4 T6 P5 T7 P2 T9 P1 T9 P5

T10 P5 T11 P1 T12 P2	پذیرش هنجارهای جهانی فروپاشی ارزش‌های سنتی تعارضات هویتی به چالش کشیدن ارزش‌های مذهبی تغییر باورهای عمومی	
T3 P3 T6 P3	فرصت‌های آموزشی فرصت‌های فرهنگی و آموزشی	فرصت‌های آموزشی
T2 P2 T8 P1 T8 P2 T9 P3 T10 P2 T10 P4	فرصت‌های اقتصادی استقلال مالی دریافت حقوق به موقع انتخاب شغل و درآمدزایی ثبات اقتصادی و مالی کسب درآمد و حقوق	امنیت اقتصادی
T1 P3 T4 P3 T12 P1	تعارضات داخلی فرصت‌های اقتصادی شکل‌گیری چارچوب‌های حقوق بشری	فشار برای اصلاحات قانونی
T7 P1 T9 P4	فرهنگ ترکیبی تاکید بر تعهدات بین‌المللی حقوق زنان	تبادل فرهنگی
T3 P1 T3 P4 T5 P5 T6 P1 T8 P4 T10 P3 T11 P2	سازماندهی سیاسی فرصت‌های سیاسی آگاهی‌های سیاسی افزایش فعالیت‌های سیاسی آشنایی با آزادی‌های شخصی افزایش فعالیت‌های سیاسی شکل‌گیری گروه‌های فعال سیاسی	تغییرات در مشارکت سیاسی
T2 P1 T2 P3 T3 P2 T5 P2	توانمندسازی مشارکت اجتماعی فعالیت اجتماعی احقاق حقوق مدنی	کنشگری اجتماعی
T5 P6 T6 P2 T9 P2 T10 P1	شبکه‌سازی اجتماعی تسهیل ارتباطات ایجاد حس همبستگی اجتماعی اشتراک‌گذاری مباحث مورد علاقه در فضای مجازی	اشتراک‌گذاری اطلاعات
T2 P4 T4 P4 T5 P3 T6 P4	مطالبه‌گری جنسیتی برابری جنسیتی غلبه بر مردسالاری آشنایی با حقوق زنان	برابری جنسیتی
T1 P4 T10 P6 T10 P4 T11 P3 T12 P3	منزلت اجتماعی کسب تجربه‌های آموزنده شناسایی استعدادهای فردی کشف استعدادهای نهفته و تخصصی منزلت‌خواهی	کشف استعدادهای نهفته

پس از بررسی و استخراج مولفه‌های حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۳۹۲-۱۴۰۲)، در مرحله بعدی تلاش گردید که ابعاد حاصل از شناسایی این تأثیرات ارائه گردد. از این رو، جدول بعدی با توجه به نکات کلیدی و مولفه‌های استخراج شده از مصاحبه با زنان شاغل بین بیست تا پنجاه سال شرکت‌کننده در این پژوهش، به ابعاد حاصل از شناسایی تأثیرات روند

جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲) اختصاص دارد. ابعاد حاصل از این پژوهش، می تواند به درک وضعیت تأثیرگذاری پدیده جهانی شدن بر حوزه های مختلف زندگی زنان در دوره مورد مطالعه کمک نماید.

جدول (۴): ابعاد حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲)

ابعاد	مقوله های حاصل از تجزیه و تحلیل مصاحبه ها
آموزشی و فرهنگی	آموزش در ساعت های اداری
	زمینه سازی برای رشد و ترقی
	کارگاه های آموزشی مجازی
	مشارکت در تصمیم گیری ها و ارزیابی های آموزشی
	فرایند بین المللی شدن آموزش
	کیفیت آموزشی و بهبود فرایندهای تدریس
	آزادی عمل در آموزش
	تجهیز و تربیت نیروی کار ماهر و آموزش دیده
	ایجاد توانمندی در بین زنان
	توسعه و بهبود وضعیت اجتماعی
اجتماعی	فراهم نمودن امکان استفاده از دست آوردها
	شکل گیری جنبش های اجتماعی و سرعت تعاملات
	فرو ریختن مرزها و فراتر رفتن از آن
	ایجاد و تکثیر شبکه های اجتماعی
	افزایش شمار پیوندها و ارتباطات متقابل
	تغییر در هویت و نظام های اجتماعی
	کم رنگ شدن مرزهای ملی و فرو ریختن باورها و تصورات سنتی
	جهانی شدن الگوهای زندگی و مسایل مشترک جهانی
	تعادل های درونی و گونه گونه ای جنبش های اجتماعی
اقتصادی	گسترش تعاملات سازنده و مؤثر با کشورهای جهان
	گرایش نسبت به جامعه جهانی و افزایش آگاهی درباره حقوق اقتصادی
	شکل گیری مشاغل اینترنتی
	شکوفای شدن زنان در حوزه های مبادله ای
	ورود انبوه زنان به بازار کار و مزایای اقتصادی
	افزایش تعداد و حجم فعالیت های شرکت های چند ملیتی
	نیازهای جدید جهت سیاستگذاری اقتصادی دولت
	قابلیت انطباق پذیری با شرایط اقتصادی
	شناسایی استراتژی ها و منابع برای مقابله با موقعیت های چالش برانگیز
سیاسی	گسترش ارتباطات از نوع فراملی
	افزایش دامنه آگاهی
	همگرایی و وحدت رویه در حوزه های سیاسی
	تشدید روابط اجتماعی و همزیستی با سایر مناطق جهان
	ایجاد ظرفیت های مناسب سیاسی
	ایجاد برنامه های توانمندسازی
	در هم شکستن اقتدار سیاسی و حاکم شدن سلطه طلبی جهانی
	رهایی امر اجتماعی از سیطره دولت
	کنش ورزی های سیاسی همچون جنبش های زنان
	دستیابی به قابلیت های جهانی برای مسائل حقوق بشری
	تغییرات در باورها نسبت به مشارکت سیاسی
	مشارکت در تصمیم گیری ها از طریق کنشگری سیاسی
	شناسایی استراتژی های جهانی مرتبط با اقتصاد

در ادامه، نمودار مربوط به ابعاد و مقوله‌های مربوط به شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲) ارائه شده است:

نمودار (۱): ابعاد و مقوله‌های مربوط به شناسایی تأثیرات روند جهانی شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲)

بحث و نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

مشخص گردید که جهانی‌شدن اثرات مثبت و منفی بر فرهنگ سیاسی زنان دارد. از یک طرف، ظهور یک رژیم جهانی برابری جنسیتی را تشویق می‌کند که بر الگوی نمایندگی سیاسی زنان در جمهوری اسلامی ایران تأثیر می‌گذارد. از سوی دیگر، ایدئولوژی نئولیبرالیسم را ترویج می‌کند که «ذاتاً مخالف مداخله‌گرایی در سیاست است» و همچنین شیوه‌های لیبرال دموکراتیک را ترویج می‌کند که مخالف سیاست‌های مثبت برای زنان، شامل سهمیه‌بندی جنسیتی است. نتیجه گرفته می‌شود که تأثیر متناقض جهانی‌سازی باعث پیشرفت‌هایی شده است. چراکه اتخاذ تأثیرات جهانی‌شدن به فرصت‌های جنسیتی برابر و سیاست‌های رفاه اجتماعی کمک کرده است. توجه به این نکته مهم است که این اثرات در همه زنان ایرانی یکسان نیست. عواملی مانند طبقه اجتماعی، سطح تحصیلات، محل سکونت شهری یا روستایی و باورهای شخصی به‌طور قابل‌توجهی بر چگونگی تجربه و واکنش زنان به تأثیرات جهانی‌شدن بر فرهنگ سیاسی تأثیر دارند. علاوه بر این، بسیار مهم است به یاد داشته باشیم که در طول دوره موردبررسی، ایران تحت تحریم‌های بین‌المللی و کنترل دولت بر جریان اطلاعات باقی ماند که برخی از اثرات جهانی‌شدن را تعدیل کرد. در نهایت، این نتیجه حاصل شد که بین جهانی‌شدن و تأثیرات آن بر فرهنگ سیاسی زنان رابطه معناداری وجود دارد، و نحوه عملکرد جهانی‌شدن با تأثیرات مثبت و منفی بر فرهنگ سیاسی زنان همراه بوده است. در واقع، بر طبق نتایج حاصل شده در این پژوهش، پدیده جهانی‌شدن نیرویی است که به زنان کمک کرده است تا از آسیب‌ها در حوزه حقوق سیاسی و اجتماعی مصون بمانند. با این حال، ورود مدل‌های جدید فرهنگی به ایران و در بین زنان، باید آگاهانه و کنترل شده باشد و موجبات فراموشی و از بین رفتن کامل فرهنگ و ارزش‌های ایرانی همچون پوشش، اخلاق و آداب و رسوم نگردد.

نتایج حاصل از شناسایی تأثیرات روند جهانی‌شدن بر فرهنگ سیاسی در زنان ایرانی (۱۴۰۲-۱۳۹۲) حاکی از آن است که مجموعه‌ای مؤلفه‌ها در قالب ابعاد آموزشی (فرهنگی)، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌توانند نشان‌دهنده تأثیرات جهانی‌شدن باشند. مقوله‌های مرتبط با این ابعاد در حوزه فرهنگی را می‌توان شامل آموزش در ساعت‌های اداری؛ زمینه‌سازی برای رشد و ترقی؛ کارگاه‌های آموزشی مجازی؛ مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و ارزیابی‌های آموزشی؛ فرایند بین‌المللی شدن آموزی؛ کیفیت آموزشی و بهبود فرایندهای تدریس؛ آزادی عمل در آموزش؛ تجهیز و تربیت نیروی کار ماهر و آموزش دیده دانست. مقوله‌های حوزه فرهنگی را می‌توان شامل ایجاد توانمندی در بین

زنان؛ توسعه و بهبود وضعیت اجتماعی؛ فراهم نمودن امکان استفاده از دست آوردها؛ شکل گیری جنبش‌های اجتماعی و سرعت تعاملات؛ فرو ریختن مرزها و فراتر رفتن از آن؛ ایجاد و تکثیر شبکه‌های اجتماعی؛ افزایش شمار پیوندها و ارتباطات متقابل؛ تغییر در هویت و نظام‌های اجتماعی؛ کم رنگ شدن مرزهای ملی و فروریختن باورها و تصورات سنتی؛ جهانی‌شدن الگوهای زندگی و مسایل مشترک جهانی؛ تعادل‌های درونی و گونه گونی جنبش‌های اجتماعی دانست. مقوله‌های حوزه اقتصادی را می‌توان شامل گسترش تعاملات سازنده و مؤثر با کشورهای جهان؛ گرایش نسبت به جامعه جهانی و افزایش آگاهی درباره حقوق اقتصادی؛ شکل گیری مشاغل اینترنتی؛ شکوفا شدن زنان در حوزه‌های مبادله‌ای؛ ورود انبوه زنان به بازار کار و مزایای اقتصادی؛ افزایش تعداد و حجم فعالیت‌های شرکت‌های چند ملیتی؛ نیازهای جدید جهت سیاستگذاری اقتصادی دولت؛ قابلیت انطباق پذیری با شرایط اقتصادی؛ و شناسایی استراتژی‌ها و منابع برای مقابله با موقعیت‌های چالش‌برانگیز دانست. مقوله‌های حوزه سیاسی را می‌توان شامل گسترش ارتباطات از نوع فراملی؛ افزایش دامنه آگاهی؛ همگرایی و وحدت رویه در حوزه‌های سیاسی؛ تشدید روابط اجتماعی و همزیستی با سایر مناطق جهان؛ ایجاد ظرفیت‌های مناسب سیاسی؛ ایجاد برنامه‌های توانمندسازی؛ در هم شکستن اقتدار سیاسی و حاکم شدن سلطه طلبی جهانی؛ رهایی امر اجتماعی از سیطره دولت؛ کنش ورزشی‌های سیاسی همچون جنبش‌های زنان؛ دستیابی به قابلیت‌های جهانی برای مسائل حقوق بشری؛ تغییرات در باورها نسبت به مشارکت سیاسی؛ مشارکت در تصمیم گیری‌ها از طریق کنشگری سیاسی؛ و شناسایی استراتژی‌های جهانی مرتبط با اقتصاد دانست. به طور خاص، یافته‌های این پژوهش از این دیدگاه نظری حمایت می‌کند که جهانی شدن و هر یک از مولفه‌های آن با شرایطی مرتبط هستند که مشارکت زنان را در نیروی کار فعال اقتصادی افزایش داده است. با این وجود، یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که جهانی شدن و با کاهش شانس نسبی زنان برای دستیابی به مشاغل پردرآمد و با موقعیت بالا همراه است. در حوزه‌های فرهنگی، باورهای سنتی، مسائل اجتماعی و سیاسی همچون مشارکت در انتخابات، تبادلات فرهنگی، همگن سازی فرهنگی، هویت ملی، کنشگری دیجیتال، فرصت‌های آموزشی، افزایش میزان آگاهی آن‌ها و غیره نیز؛ جهانی شدن بر زنان مورد مطالعه در بازه زمانی مورد نظر تأثیرات مثبت و منفی فراوانی داشته است

منابع

۱. بشیریه، حسین. (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی سیاسی. تهران: نشر نی.
۲. دشتی، فرزانه و محمدرحیم عیوضی (۱۳۹۷)، عوامل مؤثر در ارتقاء همگرایی اقوام ایرانی در عصر جهانی شدن، پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال هشتم، doi.org/10.22084/rjir.2018.15222.22868
۳. ساداتی نژاد، سیدمهدی؛ علایی اورگانی، جواد (۱۳۹۷)، «اسلام و جهانی شدن، ترابط یا تب(این بررسی دینی پدیده جهانی شدن بر اساس رهیافت گفتمان»، سیاست- مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۸(۲)، ۳۹۷-۳۹۲. doi: 10.22059/jpq.2018.222480.1006978
4. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
5. Caprara, G.V., & Vecchione, M. (2017). *Personalizing Politics and Realizing Democracy*. New York: Oxford University Press.
6. Castells, M. (2009). *Comunicación y poder*. Madrid: Alianza Editorial.
7. Chan, C. S. (2011). Divorcing localization from the divergence paradigm: Localization of Chinese life insurance practice and its implications, *International Sociology*, 26 (3): 346-363.
8. Chowdhury, S. M. (2019). Reserved Seats for Women in the Parliament of Bangladesh—A Critical Analysis of Meaningful Representation.
9. Cullen, M. M., & Brennan, N. M. (2021). Grounded Theory: Description, Divergences and Application. *Accounting, Finance & Governance Review*, 27 (21), 1-19.
10. Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity*, Sage Publications, London.
11. Francescato, D., & Mebane, M. (2018). How Italian Female Local and National Politicians Perceive and Cope with Obstacles in a Gatekeeping Political Culture. *Elections*, 25 (8): 27-46.

12. Francescato, D., & Mebane, M. (2018). How Italian Female Local and National Politicians Perceive and Cope with Obstacles in a Gatekeeping Political Culture. *Elections*, 25 (8): 27-46.
13. Phillips, A. (1998). *Feminism and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
14. Pieterse, J. N. (1996). Globalisation and Culture: Three Paradigms, *Economic and Political Weekly*, 31 (23): 1389-1393.
15. Ritzer, G. (2010). *Globalization: A Basic Text*, Wiley-Blackwell, West Sussex, UK .
16. Stevens, A. (2007). *Women Power and Politics*. London: Palgrave Macmillan. Sustainable Development Goals Report. (2018). Retrieved from <https://unstats.un.org/sdgs/files/report/2018/thesustainabledevelopmentgoalsreport2018-en.pdf>.

Research Paper

Meta-analysis Social and Cultural Empowerment of Women in Iran in the

Mahsa Tizchang*: PH. D, Sociology of Iran' Social Issues, women's social issues department, ACECR (Al-zahra university), Tehran, Iran.

Zahra Naghizadeh: Assistant professor, women's social issues department, ACECR (Al-zahra university), Tehran, Iran.

Haydeh Mahdavi: Master of Sociology, women's social issues department, ACECR (Al-zahra university), Tehran, Iran.

Reihaneh Shahvali: PH. D, Sociology of Iran' Social Issues, women's social issues department, ACECR (Al-zahra university), Tehran, Iran.

Received: 2024/09/16 PP 69-88 Accepted: 2024/11/02

Abstract

Empowering women is one of the most important challenges facing societies (developed and developing). Because empowering women is the introduction and background of any sustainable development in the contemporary world and sustainable development is inevitable in improving the social, cultural, political and economic status of women. In our country, women's empowerment is among macro and executive policies that researchers and planners pay attention to. Following this, in the last few decades, numerous studies in different fields have tried to evaluate and investigate the issue of women's empowerment in the society. The aim of the current research is to meta-analyze the studies conducted in the field of women's Social and cultural empowerment to provide a comprehensive picture of the findings and characteristics of the obtained studies. Qualitative meta-analysis method provides the possibility of evaluating and reviewing studies in two parts, formal and structural characteristics as well as content findings. A total of ۱۰۶ reviewed studies included various articles and theses that shared the two keywords of Social and cultural empowerment and women. A range of virtual databases such as Normagz and humanities database to the libraries of prestigious universities of the country have been the source of data collection. The results show that since the mid-1990s, we have been faced with a considerable number of studies in this field. The methods used are mostly quantitative and based on large-scale questionnaires. The results of the descriptive findings show that results of descriptive findings show that studies in five main areas; Social capital, communication technology, tourism, women under damage and development and citizenship have been investigated.

Keywords: Women, Empowerment, Social, Cultural, Agency

Citation: Tizchang, M., Naghizadeh, Z., Mahdavi, H., Shahvali, R., (2024) **meta-analysis Social and Cultural Empowerment of Women in Iran in the Past Two Decades.** *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 7, Shiraz, PP 69-88.

* **Corresponding author:** Mahsa Tizchang **Email:** mahsa.tizchang@yahoo.com **Tell:** 09183563978

* Corresponding author: Mahsa Tizchang
Address: ACECR (Al-zahra university), Tehran, Iran.
Tell: 09183563978
Email: mahsa.tizchang@yahoo.com

Extended Abstract

Introduction

Empowering women is one of the most important challenges facing societies (developed and developing). Because empowering women is the introduction and background of any sustainable development in the contemporary world and sustainable development is inevitable in improving the social, cultural, political and economic status of women. In our country, women's empowerment is among macro and executive policies that researchers and planners pay attention to. Following this, in the last few decades, numerous studies in different fields have tried to evaluate and investigate the issue of women's empowerment in the society. In the simplest perspective, empowerment is a process through which individuals, groups, and communities become aware of their current life situation and engage in appropriate, conscious, and organized planning to change these conditions to desirable ones. This capability has both tangible and intangible aspects, as the capability of women is a social phenomenon and social phenomena are not single-causal. The empowerment of women depends on multiple internal and external factors. The participation of women in the sphere of development (social, cultural, and economic) is an inevitable necessity that will bring about growth and development for both women and society. The needs of women and men are different due to their role differences, and it is expected that this difference in the strategic needs of the two genders be taken into account in policies. Therefore, the study questions of the present research can be summarized as follows:

The most important visual and structural characteristics of studies in the field of social and cultural empowerment of women in Iran are which?

The most important recurring and influential indicators in the field of social and cultural empowerment of women are which ones?

The most important operational findings of these studies can be formulated and aggregated in what manner?

Methodology

The aim of the current research is to meta-analyze the studies conducted in the field of

women's Social and cultural empowerment to provide a comprehensive picture of the findings and characteristics of the obtained studies. Qualitative meta-analysis method provides the possibility of evaluating and reviewing studies in two parts, formal and structural characteristics as well as content findings. A total of ۱۰۶ reviewed studies included various articles and theses that shared the two keywords of Social and cultural empowerment and women. A range of virtual databases such as Normagz and humanities database to the libraries of prestigious universities of the country have been the source of data collection.

Results and discussion

What emerges from the analysis of articles is the absence of a comprehensive program that encompasses the needs of women in the empowerment policies. It appears that addressing the challenges in this field and empowering women can significantly contribute to improving the social and cultural conditions of the country. The examination of indicators of women's status in Iran demonstrates that despite all the progress made, especially in the areas of social, cultural, health, and education, the manifestation of these changes at tangible and operational levels, and in other words, in the path of the country's development, has not been as significant as it should be. The visual and structural components examined in this study included: the year of publication of the studies, the academic field of the researchers, the province under study, the method used, the data analysis technique, the dimensions under study, the urban/rural classification of the study population, and the type of study in the investigated studies, which were examined in detail.

Conclusion

The results show that since the mid-1990s, we have been faced with a considerable number of studies in this field. The methods used are mostly quantitative and based on large-scale questionnaires. The results of the descriptive findings show that results of descriptive findings show that studies in five main areas; Social capital, communication technology,

tourism, women under damage and development and citizenship have been One of the focal groups of women examined in the reviewed articles is women who are vulnerable or exposed to harm and hold a considerable position Furthermore, empowering components such as informational empowermentnd also, subsets of social-cultural empowerment such as access to social and cultural resources and their relationship with increased agency and effective role of women in the family and relationships with others such as spouse and children are among the latest areas of study in the country.

References

1. Fathi Vajargah, Kourosh (2002). Citizenship Education Curriculum: A Hidden Priority for the Education System in Iran. *Journal of Humanities Research*, Volume 14, Issue 2. [In Persian]
2. Qodsiyan, Hossein; Malamhamed; Majid and Shahhosseini, Zahra (2015). Investigating the impact of technical and vocational training on women's empowerment. *Journal of Skill Development*. Volume 3, Issue 11. [In Persian]
3. Ganbari, Youssef and Ansari, Rahimeh (2015). Identification and formulation of social and economic factors affecting the empowerment of rural women (case study: Rostam County). *Journal of Rural Research and Planning*, Vol. 4, No. 3. [In Persian]
4. Tabrizi, Gholamreza; Salehi, Keyvan; Keshavarzafshar, Hossein; and Madani, Yaser (2021). Phenomenology of women's self-perception in the context of household headship in both private and public spheres. *Journal of Contemporary Sociological Research*, Vol. 10, No. 19. [In Persian]
5. Ketabi, Mahmoud; Yazdakhasti, Behjat and Farrokhirastabi, Zahra (2003). Empowering women for participation in development. *Journal of Women's Studies*, Issue 7. [In Persian]
6. Shadi Talab, Zhaleh; Vahabi, Masoumeh; Varmazyar, Hassan. (2005). Income poverty as only one aspect of female-headed household poverty, *Social Welfare Quarterly*. [In Persian]
7. Shakouri, Ali (2008). Supportive Policies and Empowerment of Women (Self-Sufficiency Programs of the Relief Committee for Female Heads of Household). *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University*, No. 61. [In Persian]
8. Shayani, Maliheh and Zare, Hanan (2019). A comprehensive analysis of studies on female-headed households in Iran. *Journal of Sociological Studies (formerly Social Sciences Journal)*, Vol. 26, No. 2 . [In Persian]
9. Bidhendi, Leila; Noddeh, Mohammad Eskandari; and Khani, Fazileh (2012), examines the capabilities of information and communication technology in empowering rural women .The central district of Lahijan County, Volume 15 Number 3. [In Persian]
10. Ghalehpour, Arian and Rahimian, Ashraf (2008). The relationship between economic, cultural, and educational factors with female-headed households. *Journal of Social Welfare*, Volume 11, Number 40. [In Persian]
11. Kiyai, Houri; Parsi, Hamidreza and Farhangi, Ali Akbar (2017). Analysis of the impact of written media (electronic and print) on the empowerment of working women. *Journal of Social Studies and Research in Iran*, Vol. 6, No. 4. [In Persian]
12. Cheston, S., & Kuhn, L. (2002). Empowering women through microfinance. *Draft, Opportunity International*, 64, 1-64.
13. Danish Institute of International Studies», [On line] Available on: <http://www.neuchatelinitiative.net/engl>

investigated.

- ish/FarmerEmpowermentexperienceslessonslearnedandwaysf.DOC.
14. Pereka, A. K. (1998). The role of women in rural development in Tanzania. In Second Pan Commonwealth Veterinary Conference on Animal Health and Production in Rural Areas, The Essential Role of Women at all Levels (Vol. 1, pp. 115-121).
 15. Malhotra, A., Schuler, S.R. and Boender, C. (2002) Measuring Women's Empowerment as a Variable in International Development. The World Bank, Washington DC.
 16. Terry, G., (2009), No climate justice without gender justice: an overview of the issues, Gender and Development, 17 (1).
 17. Emdal, E. (2016). The way out of gendered poverty? Economic empowerment of young ugandan mothers through NGO support (Doctoral dissertation).
 18. Malinga, B. (2016). Women's empowerment and gender mainstreaming in post-apartheid South Africa: an analysis of governmental policy frameworks and practices (Doctoral dissertation).
 19. Guérin, I., Gilardone, M., & Palier, J. (2014). The weight of institutions on women's capabilities: how far can microfinance help? (No. halshs-01171758).
 20. Trommlerová, S, Klasen, S, Lessmann, O. (2014) . Determinants of Empowerment in a Capability Based Poverty Approach: Evidence from The Gambia.
 21. Mayauxo, L.(2005). Gender Equality, Equality & Wommen Empowerment , Principles, Definitions & Farmework in Microfinance Handbook, CERML, Brussels.
 22. Rocha, E .(1997). A Ladder of Empowerment. Journal of Planning Education and Research. Vol. 17.

فصلنامه جامعه و سیاست

دوره ۲، شماره ۷، ۱۴۰۳

Journal Homepage: <https://sanad.iau.ir/journal/jsp>

شاپای الکترونیکی: ۱۲۳۶-۲۹۸۱

مقاله پژوهشی

فرا تحلیل توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان ایران در دو دهه اخیر

مهسا تیزچنگ^۱: دکتری مسائل اجتماعی ایران، گروه پژوهشی مسائل اجتماعی زنان، جهاد دانشگاهی واحد الزهرا (س)، تهران، ایران.
زهرا نقی زاده: استادیار، گروه پژوهشی مسائل اجتماعی زنان، جهاد دانشگاهی واحد الزهرا (س)، تهران، ایران.
هایده مهدوی: کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، گروه پژوهشی مسائل اجتماعی زنان، جهاد دانشگاهی واحد الزهرا (س)، تهران، ایران.
ریحانه شاه‌ولی: دکتری مسائل اجتماعی ایران، گروه پژوهشی مسائل اجتماعی زنان، جهاد دانشگاهی واحد الزهرا (س)، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۶ | صص: ۶۹-۸۸ | پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۱۲

چکیده

توانمندسازی زنان یکی از مهمترین چالش‌های پیش‌رو جوامع (توسعه‌یافته و در حال توسعه) می‌باشد، زیرا توانمندسازی زنان مقدمه و پیش‌زمینه هر توسعه پایداری در دنیای معاصر می‌باشد و توسعه پایدار در تعالی موقعیت اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی زنان امری اجتناب‌ناپذیر است. در کشور ما نیز توانمندسازی زنان در زمره سیاست‌های کلان و اجرایی مورد توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان قرار دارد. پیرو این امر در چند دهه اخیر مطالعات متعددی در حوزه‌های مختلف سعی داشته‌اند مسئله توانمندسازی زنان در جامعه را مورد ارزیابی و بررسی قرار دهند. هدف پژوهش حاضر نیز فراتحلیل مطالعات صورت‌گرفته در حوزه توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان است تا تصویری جامع از یافته‌ها و مشخصات مطالعات به دست آمده ارائه کند. انتخاب روش فراتحلیل کیفی از این جهت است که امکان ارزیابی و مرور مطالعات را در دو بخش مشخصات صوری و ساختاری و نیز یافته‌های محتوایی فراهم می‌کند. مجموع مطالعات بررسی شده ۱۰۶ مورد شامل انواع مقالات و پایان‌نامه‌ها بوده‌اند که دو کلیدواژه توانمندسازی اجتماعی_فرهنگی و زنان را در اشتراک داشته‌اند. طیفی از پایگاه‌های داده‌ای مجازی مانند نورمگز و پایگاه علوم انسانی تا کتابخانه‌های دانشگاه‌های معتبر کشور منبع جمع‌آوری داده‌ها بوده‌اند. نتایج مطالعات ساختاری نشان می‌دهد از نیمه دهه ۹۰ شمسی بدین سو با فراوانی قابل ملاحظه‌ای از مطالعات این حوزه مواجه بوده‌ایم که با پراکندگی رشته‌ای همراه بوده است و رشته‌های حوزه علوم اجتماعی به همراه کشاورزی پیش‌تاز آنها هستند. روش‌های مورد استفاده عمدتاً کمی و مبتنی بر پرسشنامه‌های بزرگ مقیاس هستند. نتایج یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که مطالعات در پنج حوزه اصلی؛ سرمایه اجتماعی، فناوری ارتباطات، گردشگری، زنان تحت آسیب و توسعه و شهروندی، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: زنان، توانمندسازی، اجتماعی، فرهنگی، عاملیت

استناد: تیزچنگ، مهسا. نقی‌زاده، زهرا. مهدوی، هایده. شاه‌ولی، ریحانه. (۱۴۰۳). فراتحلیل توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان ایران در دو دهه

اخیر. فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۷، شیراز، صص ۶۹-۸۸.

^۱. نویسنده مسئول: مهسا تیزچنگ، پست الکترونیکی: Mahsa.tizchang@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۸۳۵۶۳۹۷۸

مقدمه

توانمندسازی زنان یکی از مهمترین چالش‌های پیش‌رو جوامع (توسعه‌یافته و در حال توسعه) می‌باشد، زیرا توانمندسازی زنان مقدمه و پیش‌زمینه هر توسعه‌ی پایداری در دنیای معاصر می‌باشد. این امر خود ضرورت توجه به مسئله توانمندسازی زنان را بیش از پیش مطرح می‌سازد. جوامع معاصر مسئله توانمندسازی زنان را از اساسی‌ترین مسائل می‌دانند. در هر کشوری نیروی انسانی کارآمد از جمله زنان نقش مهمی را در توسعه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می‌تواند ایفا کند. بنابراین در دنیای معاصر دستیابی به توانمندسازی شهروندان بی‌گمان یکی از مهمترین وظایف دولت‌ها محسوب می‌شود. در کشورهای مختلف بخش عظیمی از تحقیقات و منابع مصرف این حقیقت می‌شود که شهروند مطلوب برای جامعه باید دارای چه خصوصیتی باشد و چگونه می‌توان این صفات و ویژگی‌ها را در اقشار مختلف جامعه توسعه داد (فتیحی و واجارگاه، ۱۳۸۱: ۵۸). در ساده‌ترین دیدگاه، توانمندسازی فرآیندی است که در طی آن افراد، گروه‌ها و جوامع از وضعیت موجود زندگی خویش آگاهی یافته و برای تغییر این شرایط به شرایط مطلوب برنامه‌ریزی مناسب، آگاهانه و سازمان یافته انجام می‌دهند (مافی، ۱۳۸۵: ۶۵). در عصر حاضر، با مطرح شدن مفهوم عاملیت انسانی در نظریات مختلف، یکی از شاخص‌های مهم برای سنجش توسعه هر کشور، وضعیت زنان و سطح توانمندسازی این قشر است (قدسیان و همکاران: ۱۳۹۴: ۲۰). ورود زنان به فضای توسعه (اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی) امری اجتناب‌ناپذیر است که هم برای زنان و هم برای جامعه رشد و توسعه را به همراه خواهد آورد؛ نیازهای زنان با مردان به دلیل تفاوت‌های نقشی ایشان متفاوت است و انتظار می‌رود این تفاوت در نیازهای استراتژیک دو جنس در سیاست‌گذاری‌ها نیز لحاظ گردد. در طول تاریخ زنان از لحاظ شرایط اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در سطح پائین‌تری نسبت به مردان قرار داشته‌اند. این تضاد بین زنان و مردان را می‌توان در سطح سواد، تحصیلات، فرصت‌های شغلی، کنترل بر دارایی و مشارکت در صحنه‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مشاهده نمود. بنابراین اهمیت سهم زنان جامعه، نه تنها در فعالیت‌های خانگی بلکه، در فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و حتی تولیدی بیرون از خانوار نیز مهم می‌باشد (قنبری و انصاری، ۱۳۹۴). در بیشتر جوامع زنان قربانیان اصلی در مواردی چون فقر، خشونت، عدم برخورداری از تغذیه و بهداشت مناسب هستند، از این رو توجه به بهبود موقعیت زنان نفع همگانی را در بر دارد. مطالعات در حوزه توانمندسازی زنان بطور گسترده انجام می‌شود. در این مورد مجامع بین‌المللی در مورد این موضوع دست به تحقیقات گسترده‌ای زده‌اند که می‌توان به مطالعات انجام شده توسط سازمان ملل و بانک جهانی اشاره کرد. از طرف دیگر بیشتر کشورها نیز دریافته‌اند که بدون توانمندی زنان توسعه پایدار محقق نخواهد شد. پرورش فرزندان، اداره امور منزل، حفظ محیط زیست، بهره‌وری صحیح از منابع، صرفه‌جویی در انرژی مباحثی هستند که زنان بطور مستقیم با آنان مرتبط هستند، پس توانمند بودن و توانمند ساختن زنان به جامعه در رسیدن به اهداف توسعه کمک خواهد کرد و از طرف دیگر به ترقی و تعالی نیمی از جامعه نیز منجر می‌شود. این توانمندی جنبه‌های عینی و ذهنی بسیار می‌تواند داشته باشد. از آنجائیکه توانمندی زنان یک پدیده اجتماعی است و پدیده‌های اجتماعی تک‌علتی نیستند، توانمند شدن زنان به عوامل درونی و بیرونی متعددی بستگی دارد. از طرفی عواملی درونی چون وضعیت جسمانی، روانی، وضعیت اقتصادی خانواده بر توانمندی فرد نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، همچنین دیگر ساختارهای موجود اجتماعی و فرهنگی در این مورد می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. بررسی‌هایی که در زمینه مشارکت زنان در امور جامعه انجام گرفته نیز حاکی از آن است که عوامل اجتماعی و فرهنگی و انتظارات متفاوت جامعه از زن و مرد، از جمله موانع مهم بر سر راه مشارکت زنان به حساب می‌آیند. درواقع توانمندسازی پیش شرط مهمی برای مشارکت فرهنگی-اجتماعی به شمار آمده است. همچنین برخی محققان معتقدند عدم حضور زنان در عرصه عمومی، نتیجه عدم تخصص آنها به دلیل آموزش ناکافی است و در نتیجه توانمندسازی آموزشی باید اولویت قرار گیرد (تبریزی کاهو و همکاران، ۱۴۰۰).

با وجود تمام مواردی که در بالا ذکر شد، در خط مشی‌های حوزه توانمندسازی زنان برنامه جامعی که در برگیرنده نیاز زنان باشد دیده نمی‌شود. به نظر می‌رسد برطرف کردن چالش‌های این حوزه و توانمندسازی زنان می‌تواند به بهبود شرایط کشور به لحاظ اجتماعی و فرهنگی کمک شایانی کند. این امر موضوع بسیاری از مطالعات پیرامون توانمندسازی زنان در ایران بوده است. در واقع می‌توان گفت با توجه به شرایط فرهنگی و گاه قومی مطالعات مرتبط با توانمندسازی زنان در ایران طی دهه‌های اخیر فراوانی و گستردگی قابل ملاحظه‌ای داشته و خواهد داشت. این گستردگی در وجهی از خود متوجه پرداختن به زوایای گوناگونی چون ارتباط آن با رشد و نیز بهبود وضعیت زنان در گروه‌های آسیب‌پذیر به طور عام‌تر بوده است. کلیدواژه مشارکت و فعالیت اجتماعی و فرهنگی زنان، از کلیدهای مهم پیشرفت و توسعه جوامع بشری است. مشارکت، زوایا و جوانب پنهان و آشکار بسیاری دارد که پرداختن به هرگوشه آن می‌تواند پنجره‌های باز به روی پیشرفتی شگرف باشد. مهم‌تر آنکه، زمینه‌سازی این مشارکت نیازمند تغییرات بنیادی و گاه فرهنگی عمیق در جامعه، قوانین، حکومت‌ها و حتی در

محیط بین الملل است تا با رفع موانع و محدودیت‌ها، شاهد شکوفایی توانایی‌های آنان و مشارکت بیشتر در توسعه و سطوح مختلف اجتماعی باشیم. بررسی شاخص‌های وضعیت زنان در ایران نشان می‌دهد که علی‌رغم تمام پیشرفت‌های حاصل شده خصوصاً در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، سلامت و آموزش بروز این تغییرات در سطوح عینی و اجرایی و به عبارتی در مسیر توسعه کشور آنچنان که باید محسوس نبوده است. آموزش زنان و افزایش سطوح تحصیلی توانسته است به مشارکت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زنان در سطوح گسترده متناسب با سرمایه‌گذاری آموزشی آنان منجر شود.

تصویر شماره ۱: اینفوگراف اجمالی وضعیت تحصیل، اشتغال و سلامت بانوان ایرانی در سال ۱۴۰۰

منبع: ایسنا، فروردین ۱۴۰۱

با این همه در دهه‌های اخیر مطالعات متعددی تلاش داشته‌اند زوایای این تغییرات، نقاط قوت و ضعف آنها را بررسی کنند. یکی از نکات قابل ملاحظه در مطالعات تجربی پیرامون توانمندسازی زنان در ایران، پوشش ابعاد گوناگون توانمندسازی (اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و غیره) است، که در عین حال برخی شاخص‌ها و معیارهای ارزیابی و سنجش را مورد پرسش قرار داده و سعی بر بازتعریف آن مبتنی بر بافت فرهنگی - اجتماعی مناطق و نیز خاص‌بودگی‌های گروه‌های مختلف زنان مورد مطالعه داشته‌اند. همچنین ارائه الگوها و مدل‌های توانمندسازی باتوجه به ویژگی‌های مذکور هدف اصلی برخی از آنها بوده است. هدف پژوهش حاضر ارائه فراتحلیلی جامع از مطالعات صورت گرفته در حوزه توانمندسازی زنان در ابعاد اجتماعی و فرهنگی در میان تمامی گروه‌ها مورد مطالعه است. یکی از گروه‌های زنان مورد توجه در مقالات بررسی شده، زنان آسیب‌دیده یا در معرض آسیب بوده که جایگاه قابل ملاحظه‌ای دارند. همچنین مؤلفه‌های توانمندسازی همچون توانمندسازی اطلاعاتی و نیز زیرمجموعه‌های توانمندسازی اجتماعی-فرهنگی همچون دسترسی به منابع اجتماعی و فرهنگی و ارتباط آن با افزایش عاملیت و نقش موثر زنان در خانواده و ارتباط با دیگرانی چون همسر و فرزند از جدیدترین حوزه‌های مطالعاتی در کشور هستند. لزوم بررسی جامع این مطالعات متعدد و متنوع، از آن روست که ضمن ارائه چشم‌اندازی همه‌جانبه، راه‌حل‌های تازه‌ای را پیش‌رو ما قرار خواهد داد. بر این اساس روش فراتحلیل کیفی که از اطلاعات مطالعات دیگر به مثابه داده استفاده می‌کند؛ در واقع نوعی تحلیل ثانویه است که تلاش دارد نگاهی اجمالی و موشکافانه بر پیشینه مطالعاتی یک حوزه داشته باشد. بدین ترتیب پژوهشگران قادر خواهند بود از یافته‌های چنین فراتحلیلی همچون بانکی اطلاعاتی یا منبعی مروری جهت پژوهش‌های آتی استفاده کنند.

بنابراین پرسش‌های مطالعه حاضر را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

مهم‌ترین مشخصات صوری و ساختاری مطالعات حوزه توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان در ایران کدام است؟

مهم‌ترین شاخص‌های تکرارشونده و یا موثر در حوزه توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان کدام‌ها هستند؟

مهم‌ترین یافته‌های عملیاتی این مطالعات را چگونه می‌توان صورتبندی و تجمیع کرد؟

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

بررسی مطالعات در حوزه توانمندسازی زنان به‌ویژه فراتحلیل‌های مطالعات حوزه توانمندسازی زنان در سال‌های اخیر در پابندی به اصول فراتحلیل کیفی، صرفاً متمرکز بر توصیف ساختاری و مرور محتوایی مولفه‌های دارای فراوانی بوده‌اند. همچنین به لحاظ حوزه، هریک متمرکز بر حوزه‌ای خاص (مانند زنان سرپرست خانوار) بوده‌اند، و اهمیت آموزش در تمامی حوزه‌های مطالعاتی صرف نظر از گروه مورد مطالعه یا جامعه آن مورد تأکید ویژه قرار داشته است. چند فراتحلیل را در ذیل مورد ارزیابی قرار خواهیم داد.

❖ فراتحلیل کیفی مقالات پژوهشی حوزه توانمندسازی زنان روستایی و شهری در ایران؛ کرمانی و همکاران (۱۳۹۷): در این فراتحلیل ۴۲ مقاله این حوزه در بازه زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ از دو پایگاه نورمگز و جهاد دانشگاهی را مورد بررسی قرار داده‌اند. یافته‌های آنان نشان داده است مطالعات این حوزه دو گرایش کلی داشته‌اند: تحلیل نظری به همراه ارائه مدل‌های مداخله‌ای و یا تمرکز تجربی بر افراد حقیقی در گروه هدف و ارزیابی روند توانمندسازی در میان آنان. یافته‌های مطالعات بررسی شده آنان نشان دهنده کلیدی بودن مفهوم «قدرت» و «حق انتخاب» است. در واقع در اینجا تأکید بر صورتی از قدرت است که از طریق ارتقا سطح مهارت و آگاهی‌های زنان، زمینه‌سازی برای ایجاد کسب و کارهای مطلوب برای آنها، مهیا کردن شرایط تحصیل ایشان و سازوکارهایی از این دست حاصل می‌شود.

❖ فراتحلیل مطالعات زنان سرپرست خانوار در ایران؛ شبانی و زارع (۱۳۹۸): ۵۹ مقاله و پایان‌نامه مرتبط با موضوع زنان سرپرست خانوار را بررسی کرده‌اند. نتایج مطالعات در چهار بعد وضعیت اقتصادی، آموزش و مهارت، شبکه‌ها و مناسبات اجتماعی، سلامت و بهداشت روانی نشان می‌دهد که اولین و مهمترین دغدغه زنان مشکلات اقتصادی و مسئله اشتغال است. از دیگر مشکلات مهم این زنان می‌توان به انواع مشکلات جسمانی و روانی، بی‌سوادی و کم‌سوادی و عدم آموزش، اشتغال در مشاغل حاشیه‌ای و غیررسمی و بی‌ثبات و کم‌درآمد و عدم امنیت در تعاملات اجتماعی اشاره کرد.

تعریف مفاهیم:

از توانمندسازی، تعاریف متعددی ارائه شده است. برای تعریف این مفهوم، به گستره‌ای وسیع از مفاهیمی نظیر؛ حق انتخاب، کنترل داشتن و دسترسی به منابع، احساس استقلال و اعتماد به نفس بیشتر و غیره، اشاره شده است (کتابی و همکاران، ۱۳۸۴). در مجموع دیدگاه‌های توانمندسازی زنان را در دو گروه می‌توان طبقه‌بندی کرد. گروه اول توانمندی را در سطح وسیعتری با موضوعات ساختاری مانند حقوق بشر و جامعه دموکراتیک و فرصت‌های برابر مرتبط می‌دانند. گروه دوم آن را به مشارکت در تصمیم‌گیری و دسترسی به منابع تولیدی محدود نموده و عمدتاً نیازهای عملی را مرکز توجه خود قرار می‌دهند. این دیدگاه که فایده آمدن بر بی‌قدرتی زنان را به بهبود وضعیت زنان از طریق ارائه خدمات برای پاسخ به این نیازهای عملی و دسترسی آنان به خدمات بهداشتی، آموزشی و منابع حیاتی منوط می‌دانند؛ مورد انتقاد گروه اول قرار گرفته است. به زعم آنها تنزل دادن موضوع توانمندی زنان به موضوعات خاص و محدود، مغایر با چالش‌های موجود در فرودستی زنان است. حتی اگر در بعدی خاص بهبودی مشاهده شده، به هیچ وجه به معنای توانمندسازی زنان نبوده است. تداوم تبعیض‌ها و نابرابری‌ها مؤید عدم موفقیت این دیدگاه‌هاست. به نظر منتقدین هر نوع رهیافت توانمندسازی زنان بایستی این دغدغه‌ها را مرکز توجه خود قرار دهد (شادی طلب و همکاران، ۱۳۸۴).

به طور عام‌تر، توانمندی را می‌توان حاوی سه عنصر یا مفهوم مشترک در غالب تعاریف و مفاهیم دانست. نخستین عنصر، منابع است که شامل متغیرهایی مانند آموزش و اشتغال می‌باشد. دومین عنصر عاملیت می‌باشد، عاملیت زنان به این موضوع اشاره دارد که زنان را نباید فقط به عنوان دریافت‌کنندگان خدمات در نظر گرفت، بلکه خود زنان باید به عنوان بازیگران اصلی در فرایند تغییر به‌ویژه در تدوین انتخاب‌های مهم زندگی و کنترل بر منابع و تصمیماتی که تأثیر مهمی در زندگی ایشان دارند، در نظر گرفته شوند. این عنصر معرف اهمیت گفتمان از پایین به بالا نسبت به رویکرد از بالا به پایین است. سومین عنصر دستاوردها یا نتایج و پیامدهاست که در اثر فرایند توانمندسازی ایجاد می‌شود. دستاوردها می‌تواند از برآورده شدن نیازهای اساسی تا دستاوردهای پیچیده‌تری مانند خشنود بودن، عزت نفس داشتن، مشارکت در زندگی اجتماعی و سیاسی و غیره را در برگیرد (سن، ۱۳۷۹). با توجه به تعاریف و اجزاء توانمندسازی زنان، اصولاً توانمندسازی یک فرایند محسوب می‌شود، یعنی معرف پیشرفت از یک موقعیت (نابرابری جنسیتی) به موقعیت دیگر (برابری جنسیتی) می‌باشد (مالهاترا، ۲۰۰۲: ۷). این فرایند از سطح فردی (احساس ذهنی و توان عینی برای انجام امور) شروع می‌شود و تا سطوح اجتماعی (توان مشارکت در فعالیت‌های گروهی و جمعی)، سیاسی (کنترل بر تصمیمات سیاسی)، اقتصادی (توان کنترل تصمیم‌گیری‌های اقتصادی) و نهادی (به چالش کشیدن نهادها و ساختارهای نابرابر موجود) را در بر می‌گیرد (شکوری، ۱۳۸۷). توانمندی در سطوح فرهنگی و اجتماعی می‌تواند رخ دهد،

به شکلی که بر مفهومی عام از فرهنگ به مثابه روش زندگی و تقویت سنت‌ها و ظرفیت‌های فرهنگی تاکید دارد و شامل مجموعه فعالیت‌های فردی، گروهی و شبکه‌ای با تسهیل‌گری حرفه‌ای و در چهارچوب روش‌ها، سنت‌ها و مهارت‌های زندگی است که اساساً هدف آن بازیافت ظرفیت‌های فرهنگی و تطبیق با الزامات فرهنگی روز است. تعریف و نظریه الیزابت روچا یکی از بهترین تعاریف در خصوص توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی می‌باشد. وی مدل پنج مرحله‌ای از توانمندسازی را ارائه می‌دهد که از سطح فردی به سطح اجتماعی حرکت می‌کند. مدل وی شامل یک محور اصلی می‌باشد که الف) مرحله حرکت تدریجی از کمتر به بیش‌تر (از توانمندسازی فردی به اجتماعی و ب) تلاش‌های سازمان‌ها برای نوع خاصی از توانمندسازی با اهداف و منابع مناسب می‌باشد (روچا، ۱۹۹۷). مراحل توانمندسازی روچا به شرح ذیل می‌باشد.

- ۱) سطح فردی توانمندسازی
- ۲) توانمندسازی فرد در محیط
- ۳) توانمندسازی واسطه‌ای
- ۴) توانمندسازی اجتماعی و سیاسی
- ۵) توانمندسازی سیاسی

روش تحقیق

مرور نظام‌مند مطالعات حوزه توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان هدف اصلی این مطالعه‌ست؛ و از روش فراتحلیل کیفی استفاده شده است. فراتحلیل با نگاه تراکمی نسبت به نتایج فعالیت‌های پژوهشی سعی دارد تصویری کلی از تحقیقات را در حوزه‌های مختلف ارائه دهد، و به پژوهشگر امکان ترکیب و رسیدن به نتایج جامع‌تری را دهد. در واقع روش فراتحلیل، فرایند ادغام نتایج یکسری بررسی‌های تجربی است که می‌تواند ناهمگونی و همگونی مطالعات را نشان دهد. اندیشمندانی مانند پاتریسون، از روش یادشده با عنوان «فرامطالعه» نیز یاد کرده‌اند که به معنای تحلیل پژوهش‌هایی است که در بازه‌های زمانی گوناگون انجام شده‌اند؛ به این ترتیب که آن را مقایسه و ارزیابی می‌کند و به نوعی، تلفیق و بازنگری در پژوهش‌های انجام شده است.

در این مقاله جامعه مورد مطالعه تمام پژوهش‌ها و مقالاتی هستند که در بازه زمانی سه دهه اخیر در حوزه توانمندسازی زنان در ابعاد اجتماعی و فرهنگی انجام شده است. شیوه‌گزینش مقالات نیز از طریق پایگاه‌های جستجویی چون جهاد دانشگاهی، مرکز منطقه‌ای اطلاع رسانی علوم و فناوری، مگیران، نامتن، سیلیویکا، پرتال جامع علوم انسانی، علم‌نت، مدیر، نورمگز و ایران‌داک (پایان‌نامه‌های دانشگاهی) و کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های تهران، علامه، شهید بهشتی، الزهراء، تربیت مدرس، شیراز، اصفهان، اهواز، فردوسی مشهد و مازندران بوده است. مؤلفه‌های اساسی در نمونه‌گیری برحسب کلیدواژه‌های توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی و زنان در نظر گرفته شده است و جامعه مورد مطالعه (مقیاس شهری، منطقه‌ای یا کشوری) و نوع جمعیت هدف محدودیتی در گزینش مقالات ایجاد نمی‌کند. در فراتحلیل کیفی محتوای مطالعات در دو شکل بررسی می‌شود: نخست به لحاظ خصوصیات صوری-ساختاری مانند حوزه‌های مطالعه، روش به کاررفته، تخصص نویسندگان و غیره و در بخش دوم، ویژگی‌های محتوایی آنها تجمیع می‌گردد تا نقاط قوت و ضعف حوزه مذکور مشخص شود.

در بخش مختصات صوری و ساختاری معیارهای ارائه اطلاعات بر حسب جدول زیر خواهد بود:

جدول شماره ۱: مؤلفه‌های صوری و ساختاری

مؤلفه‌های صوری و ساختاری
سال انتشار مطالعات
رشته تحصیلی پژوهشگران
استان مورد مطالعه
روش مورد استفاده
تکنیک تحلیل داده
ابعاد مورد مطالعه
تفکیک شهری/روستایی جامعه مورد مطالعه
نوع مطالعه

بحث و ارائه یافته‌ها

در این بخش یافته‌های حاصل از فراتحلیل در چند بخش ارائه می‌شود. ابتدا جداول صوری و ساختاری مطالعات بررسی شده ارائه می‌شود؛ سپس جدولی تلخیصی شاخص‌های مطالعات بر اساس میزان اثربخشی و پرکاربرد بودن آنها جمع‌بندی می‌شود. در نهایت یافته‌های مطالعات در چند دسته‌بندی جمع‌بندی و ارائه می‌گردد.

مختصات صوری و ساختاری مطالعات

در این بخش از ارائه یافته‌ها، اطلاعاتی مرتبط با مختصات صوری و ساختاری مطالعات مرور شده را در قالب جداول و نمودار تبیین می‌کنیم. در فراتحلیل، این امکان وجود دارد که نمایی از مختصات مطالعات یک حوزه به دست آید؛ مواردی چون فراوانی سال‌های پرداختن به آن، گروه‌های تحصیلی یا رشته‌های تخصصی درگیر با مسئله، ویژگی‌های جمعیت مورد مطالعه و... دستیابی به چنین اطلاعاتی در کنار یافته‌های مطالعات کمک می‌کند نقاط قوت و ضعف حوزه مورد بررسی از زوایای مختلف قابل ارزیابی باشد. انتخاب مولفه‌های صوری و ساختاری عموماً امری منعطف در فراتحلیل است و قاعده مشخصی ندارد اما برخی ویژگی‌ها چون سال، جمعیت، رشته پژوهشگران جزو موارد ثابت هستند.

سال انتشار مطالعات

جدول شماره ۲: فراوانی مقالات بر حسب سال انتشار

ردیف	سال انتشار	فراوانی	درصد
1	1382	1	00/94
2	1384	1	00/94
3	1387	3	2/83
4	1388	3	2/83
5	1389	1	00/94
6	1390	5	4/71
7	1391	7	6/60
8	1392	12	11/32
9	1393	4	3/77
10	1394	9	8/49
11	1395	9	8/49
12	1396	14	13/20
13	1397	14	13/20
14	1398	10	9/43
15	1399	8	7/54
16	1400	4	3/77
17	1401	1	00/94
18	جمع	106	100

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

همانطور که در جدول فراوانی سال‌های انتشار مقالات نشان داده است، از نیمه دهه 90 با گسترش پژوهش‌های این حوزه رو به رو بوده‌ایم و تا ۱۳۹۹ به طور متوسط هر سال تقریباً 8 مقاله یا پایان‌نامه با موضوع توانمندسازی اقتصادی زنان منتشر شده است. سال‌های 1392 تا ۱۳۹۹ پرتعدادترین پژوهش‌ها را دارا هستند و به نظر می‌رسد که پس از آن روند مطالعات این حوزه وارد شیب کاهشی نامحسوسی شده است. علت اهمیت گرفتن این موضوع از اواسط دهه 90 می‌تواند به دلیل مطرح شدن گسترده آن در حوزه عمومی، سیاست‌گذاری و نیز رسانه باشد. این خود می‌تواند به علت برگزاری همایش‌های مختلف با محوریت توانمندسازی زنان باشد، هرچند ممکن است مقالات منتشر شده به طور مستقیم توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی زنان را به عنوان مسئله محوری خود مورد بررسی قرار نداده‌اند (مسائلی چون مشارکت اجتماعی، فرهنگی، توسعه پایدار و سرمایه اجتماعی موضوعات منفرد آنها بوده است) اما در نهایت با توجه به عنوان همایش، مطرح شده توانمندسازی در گفتمان عمومی را در پی داشته‌اند.

جدول شماره ۳: فراوانی مقالات بر حسب رشته تحصیلی پژوهشگران

ردیف	رشته	فراوانی	درصد
1	پرستایی و مامایی	4	3/77
2	کشاورزی	17	16/03
3	معماری	1	00/94
4	علوم اجتماعی (مطالعات زنان، پژوهشگری اجتماعی)	26	24/52
5	جغرافیا و برنامه ریزی روستایی	8	7/54
6	جامعه شناسی و روانشناسی	1	00/94
7	جامعه شناسی و جغرافیا	1	00/94
8	جغرافیا	4	3/77
9	روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی	3	2/83
10	مدیریت	9	8/49
11	علوم سیاسی	1	00/94
12	مطالعات زنان و اقتصاد	1	00/94
13	کارآفرینی	1	00/94
14	مدیریت آموزشی و فلسفه تعلیم و تربیت	1	00/94
15	شهرسازی، برنامه ریزی شهری و معماری	1	00/94
16	مشاوره	1	00/94
17	مهندسی کامپیوتر	1	00/94
18	روانشناسی	3	2/83
19	روانشناسی، مشاوره و مددکاری اجتماعی	1	00/94
20	جامعه شناسی و مددکاری	1	00/94

00/94	1	مدیریت و شهرسازی	21
00/94	1	اقتصاد و توسعه کشاورزی	22
2/83	3	ارتباطات اجتماعی	23
3/77	4	اقتصاد	24
00/94	1	علوم اجتماعی و توانبخشی	25
00/94	1	علوم انتظامی	26
00/94	1	مدیریت و فناوری اطلاعات	27
5/66	6	جغرافیا و برنامه ریزی شهری	28
2/83	3	اکوتوریسم و گردشگری	29
100	106	جمع	30

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

در خصوص رشته‌هایی که به این موضوع پرداخته‌اند، پراکندگی بسیار قابل ملاحظه و حتی بعضاً دور از انتظار است. به عنوان مثال حوزه علوم اجتماعی (حدود ۲۵ درصد) در تمامی گرایش‌هایش، روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی و جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری (به طور خاص جغرافیای روستایی) بیشترین فراوانی مطالعات را داشته است که البته امری است که خود نشان از توجه و پرداختن قابل توجهی به حوزه اجتماعی و فرهنگی زنان دارد. پس از آن حوزه کشاورزی بیشترین سهم را دارا هستند. حوزه‌هایی چون مدیریت و جغرافیا رتبه‌های بعدی را شامل می‌شوند. این تنوع نکته مثبتی است که نشان می‌دهد توانمندسازی زنان محدود به عرصه مطالعاتی خاصی نشده است.

جدول شماره ۴: فراوانی مقالات بر حسب روش

ردیف	روش	فراوانی	درصد
1	کمی	74	69/81
2	کیفی	20	18/86
3	ترکیبی	12	11/32
4	جمع	106	100

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

در خصوص روش مطالعات همانگونه که پیداست بیشترین فراوانی متعلق به روش‌های کمی است (حدود 70 درصد) و روش‌های کیفی و ترکیبی در مجموع 30 درصد مطالعات را در برمی‌گیرند. غلبه روش‌های کمی در حوزه پژوهش کشور امری انکارناپذیر است خصوصاً در حوزه‌های علوم انسانی و تجربی که هرچند می‌تواند به دلیل مقیاس و گستردگی جمعیت‌های مورد مطالعه مفید واقع شود، اما همانطور که در ادامه و در بخش یافته‌ها به آن خواهیم پرداخت خلاء مطالعات کیفی، وابسته به تجربیات عاملیت‌محور افراد و نیز ورود به عمق بسترهای اجتماعی و فرهنگی زنان در مناطق گوناگون وجود دارد.

جدول شماره ۵: فراوانی مقالات بر حسب تکنیک

ردیف	تکنیک	فراوانی	درصد
1	پرسشنامه	65	61/32

5/66	6	مصاحبه	2
8/49	9	اسنادی	3
8/49	9	آزمایش	4
5/66	5	مورد پژوهی	6
11/32	12	ترکیبی	7
100	106	جمع	8

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

متعاقب غلبه روش‌های کمی می‌توانیم فراوانی تکنیک‌های مطالعه را با بیش از 60 درصد متعلق به پرسشنامه ببینیم، ابزار ترکیبی با ۱۱ درصد رتبه بعدی را دارد و تکنیک‌های متعلق به رویکرد کیفی نیز حدود ۲۰ درصد مطالعات را شامل می‌شوند. فراوانی مطالعات با استفاده از تکنیک‌های ترکیبی نشان می‌دهد بخش قابل توجهی از مطالعات از بیش از یک ابزار بهره جسته‌اند که قابلیت ارزیابی را بهبود می‌بخشد.

جدول شماره ۶: فراوانی مقالات بر حسب جامعه آماری

ردیف	استان	فراوانی	درصد
1	تهران	19	17/92
2	کردستان	3	2/83
3	مازندران	3	2/83
4	کرمانشاه	2	1/88
5	کهگیلویه و بویر احمد	1	00/94
6	زنجان	4	3/77
7	لرستان	4	3/77
8	کرمان	4	3/77
9	مازندران و فارس	1	00/94
10	ایلام	2	1/88
11	خراسان رضوی	7	6/60
12	تهران و البرز	1	00/94
13	اصفهان	4	3/77
14	خراسان جنوبی	1	00/94
15	همدان	2	1/88
16	شیراز	5	4/71
17	آذربایجان شرقی	6	5/66
18	سیستان و بلوچستان	4	3/77

00/94	1	قزوین	19
00/94	1	آذربایجان غربی	20
00/94	1	اهواز	21
3/77	4	اراک	22
3/77	4	گیلان	23
1/88	2	یزد	24
1/88	2	البرز	25
00/94	1	قم	26
00/94	1	گلستان	27
00/94	1	سمنان	28
1/88	2	چهارمحال و بختیاری	29
00/94	1	اردبیل	30
16/03	17	نامشخص	31
100	106	جمع	32

از منظر جامعه هدف مطالعات، تهران بیشترین فراوانی را با ۱۷ درصد به خود اختصاص داده است و پس از استان فارس و خراسان رضوی رتبه‌های بعدی را دارا هستند. پراکندگی مطالعات در میان سایر استان‌ها مثبت به نظر نمی‌رسد. استان‌هایی چون قم، اردبیل، کهگیلویه و بویراحمد، کرمان، قزوین، گلستان و سمنان تنها یک مطالعه را در این مجموعه دارا بوده‌اند و خلاء پژوهشی در میان نیم بیشتری از استان‌ها دیده می‌شود.

جدول شماره ۷: فراوانی مقالات بر حسب جامعه مورد مطالعه شهری و روستایی

ردیف	مکان پژوهش	فراوانی	درصد
1	شهری	47	44/33
2	روستایی	31	29/24
3	شهری و روستایی	18	16/98
4	جمع کل	106	100

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

حوزه شهری و روستایی مطالعات انجام شده نشان می‌دهد اختلاف قابل توجهی بین آنها وجود دارد بصورتی که مطالعات شهری حدوداً ۴۵ درصد مطالعات را به خود اختصاص داده‌اند و مطالعات ترکیبی (جامعه روستایی و شهری) تنها ۱۶ درصد از مطالعات را در بر گرفته‌اند. چنین نسبتی بیانگر آن است که تعادل نسبی میان جامعه هدف از نظر موقعیت جغرافیایی برقرار نیست. در نظر داشتن زنان نواحی روستایی در حوزه توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی نکته‌ای مثبت است، و «دیده شدن» گروه‌هایی که سال‌های متمادی از نظریات توسعه و به تبع آن توانمندسازی اجتماعی و فرهنگی به دور افتاده بوده‌اند، پدیده‌ای مثبت است.

جدول شماره ۸: فراوانی بر حسب نوع مطالعه

ردیف	موضوع	فراوانی	درصد
1	مقاله	62	49/58
2	پایان نامه	44	50/41
3	جمع کل	106	100

منبع: مطالعات نویسندگان، ۱۴۰۳

در خصوص نوع مطالعات، در حدود ۵۹ درصد آنها مقاله (انواع مقاله) بوده‌اند و در حدود ۴۱ درصد را پایان‌نامه‌های دانشگاهی شامل شده است. در خصوص پایان‌نامه‌ها ذکر این نکته می‌تواند مفید باشد که اعم آنها در مقطع کارشناسی ارشد به تحریر درآمده‌اند و جای خالی پرداختن به مسئله توانمندسازی در سطوح عالی‌تر چون دکتری تخصصی مشاهده می‌شود.

یافته‌های توصیفی:

- سرمایه اجتماعی

به طور کلی مسئله سرمایه اجتماعی جزء معقولات پژوهشی رایج در دهه اخیر کشور بوده است و طبیعی است که بروز آن در حوزه توانمندسازی زنان نیز قابل مشاهده باشد. علاوه بر این مسئله سرمایه اجتماعی در اشکالی چون شبکه روابط، اعتماد و مشارکت اجتماعی در بحث توانمندسازی زنان در سراسر جهان حیاتی در نظر گرفته می‌شود. مطالعات صورت گرفته در کشور متوجه سرمایه اجتماعی در مناطق روستایی و شهری تقریباً در حد مشابهی بوده است و همانگونه که در بخش یافته‌ها نشان دادیم، سرمایه اجتماعی زنان در تمامی بسترها و با تمام شیوه‌های سنجش همبستگی قوی و انکارناپذیری با سطح توانمندی آنها داشته است. مولفه اعتماد اجتماعی در تمام سطوحش (خرد و بین فردی تا نهادی) اهمیت وافری برای زنان دارد به‌ویژه زمانی که آنها درگیر پروژه‌های توانمندسازی اقتصادی (خوداشتغالی، تعاونی و کارآفرینی) هستند و همانگونه که گاه توانسته تأثیری مثبت بر پیشرفت زنان داشته باشد، در مواردی به مثابه مانع عمل کرده است اما در مجموع مطالعات، سرمایه اجتماعی با ایجاد همبستگی بین افراد به منزله منبع کنش‌های اجتماعی و با افزایش همکاری در جهت رسیدن به منافع عمومی، تسهیل کنش جمعی و ایجاد مشارکت، انسجام و اعتماد بین زنان به توانمندسازی و بهبود توانمندی‌های آنان در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و در نتیجه به پررنگتر شدن نقش آنها در فرایند توسعه حتی در سطح محلی شده است. از آنجا که هر سه بعد سرمایه اجتماعی تأثیر چشمگیری در سطح توانمندی این افراد دارد می‌توان گفت سرمایه اجتماعی با ایجاد هنجارها و تشکیل شبکه‌هایی که قادر به کنش جمعی‌اند دسترسی به منابع مالی و دارایی‌های اجتماعی و در نتیجه توانایی افراد برای کنترل زندگی خویش را افزایش داده است. در اجتماعاتی که تجربه همکاری و شبکه‌سازی زنان ضعیف‌تر است، همانجایی است که اعتماد نیز پایین‌تر است و بدین ترتیب، این بسترها نیاز به مداخلات بیشتر نهادی دارند تا اجتماعات محلی را تقویت کند. هرچه زنان تحصیلات، سابقه فعالیت جمعی و سن بیشتری دارند، ریسک‌پذیری همکاری با دیگران در آنها پایین‌تر است و بالعکس. این امر نیز مسئله آموزش دختران به فعالیت‌های جمعی در سنین ابتدایی‌تر را یادآوری می‌کند زیرا سرمایه اجتماعی به شکلی تدریجی و انباشتی عمل می‌کند و اثربخشی آن منوط به تناسب با سنین فعالیت زنان خواهد بود. در تمامی جهان نهادهای میانجی مدنی همچون تشکلات خیریه، فعالیت‌های داوطلبانه در سطح محله، شهر و کشور و نیز سازماندهی رویدادهای مناسبی با توجه به پراکندگی سنی و فرهنگی در زمره فعالیت‌هایی است که پیوندهای اجتماعی و همبستگی میان شهروندان را تقویت می‌کند. خلاء چنین مواردی به طور محسوسی احساس می‌شود. مطالعات سرمایه اجتماعی زنان در هر دو محیط شهری و روستایی نشان می‌دهد علی‌رغم مطرح شدن گسترده این مبحث در سال‌های اخیر در حوزه عمومی، سیاستی و رسانه‌ای کشور؛ برنامه‌ریزی و خلق فضا و فرصت برای آن به همین میزان فراهم نبوده است.

- فناوری اطلاعات، ارتباطات و توانمندسازی شغل

بررسی مطالعات انجام شده در حوزه توانمندسازی در زمینه فناوری اطلاعات و ارتباطات نشان می‌دهد، یکی از منابعی که افراد را از فقر می‌رهاند و آنها را توانمند می‌سازد اطلاعات و کسب دانش است. کسب دانش توانمندی و فقدان آن ناتوانی است. ظرفیت‌سازی و

تولید دانش نوین از یک سو و بازیابی و ارتقای دانش سنتی از سوی دیگر از عوامل مهم توسعه جوامع انسانی و محلی هستند. بنابراین، تولید، اشاعه و کاربرد اطلاعات و دانش به شکل قابل جذب و استفاده هدفمند و مؤثر از آن جوهرهایی برای آغاز فرایند تغییر در توانمندسازی زنان است. پیشرفت و توسعه کشورها، تغییر نگرش‌ها و دسترسی بیشتر زنان به آموزش و تحصیلات به توانمند ساختن آنان کمک شایانی کرده است، به نحوی که دسترسی آنان را به فناوری اطلاعات و ارتباطات مسیر نموده است. این دسترسی سبب ارتقاء و توانمندسازی زنان در مرحله رفاه شده است. آگاهی آنان افزایش یافته، و دسترسی به منابع نیز از این دستاوردها می‌باشد. فناوری اطلاعات و ارتباطات به دلیل ماهیت ویژه خود که در آن محدودیت‌های سنی و جنسی اهمیت ندارد می‌تواند نقش ارزنده‌ای در افزایش توانمندی زنان داشته باشد. در حالی که انتظارات از قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات بالاست، اما فناوری‌های یاد شده به تنهایی پاسخگوی تمامی مشکلات فراروی زنان نبوده و نیست، بلکه تنها می‌توانند فرصت‌ها، منابع و کانال‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین را برای توانمندسازی، خوداتکایی و پیشرفت در جوامع انسانی بگشایند. همچنین در مطالعات بررسی شده، رسانه‌های نوشتاری چاپی دارای بیشترین تأثیرگذاری بر دو بعد توانمندسازی اجتماعی، یعنی آگاهی و اعتماد زنان دارند. در این بین، توجه به بعد آموزش از توانمندسازی فرهنگی در محتوای رسانه‌های نوشتاری نیز مشاهده شده است. تأکید بر آموزش‌های رسمی (تحصیلات) و غیررسمی (تجربه)، که با سابقه کار سنجیده می‌شود) حجم و شدت فقر را محدودتر خواهد کرد. در مجموع به نظر می‌رسد در حوزه رسانه‌های چاپی، فرصت‌های متمرکز بر توانمندسازی زنان کمتر از رسانه‌های الکترونیک باشد زیرا اهمیت آنها در افزایش آگاهی زنان کاهش نشان می‌دهد و منبع قابل اعتمادی در جهت انعکاس توانمندی زنان نزد مخاطبان نیز نبوده است. علاوه بر این‌ها، فضای سایبر نیز بر توانمندسازی زنان مؤثر شناخته شده، هرچه به میزان فعالیت‌ها در فضای سایبر افزوده شود بر میزان توانمندی فعالان سایبر زن نیز افزوده می‌شود. زیرا زنان با فعالیت مدنی در فضای سایبر و کسب تجربه در این زمینه عزت نفس‌شان برای انجام فعالیت‌های مختلف افزوده می‌شود و در به فعلیت رساندن ظرفیت‌های بالقوه فضای سایبر برای مشارکت در عرصه‌های گوناگون اجتماع توانا می‌سازد. در حوزه آموزش و تجربه شغلی نقش برجسته مهارت‌های کامپیوتری، به عنوان یک قابلیت مهم و ضروری بازار کار امروز، خود زمینه‌ساز قابلیت‌های دیگری از جمله سهولت در انجام کارها، دسترسی به اینترنت و اطلاع از بازار کار بوده است؛ اما نکته قابل توجه میزان تأثیرگذاری پایین دوره آموزشی در بین متغیرهای توانمندسازی شغلی بوده است. به نظر می‌رسد موانع فردی مانند انگیزه و اعتماد به نفس در کنار موانع فرهنگی-اجتماعی چون عرف‌ها و ارزش‌های جمعی بیش از عوامل ساختاری چون سازماندهی رسمی دوره‌های حرفه‌ای بر توانمندی زنان اثربخش بوده است. افزایش نیازسنجی در راستای برگزاری دوره‌های آموزشی شغلی و حرفه‌ای، ایجاد تعاونی‌های شغلی در میان شغل‌های مرتبط با هدف برگزاری جامع و هماهنگ دوره‌ها، و پیش‌بینی صندوق‌های مالی در راستای تأمین مالی حرفه‌آموزی جزء موارد مؤثر برشمرده شده است.

– حوزه گردشگری

مطالعات حوزه گردشگری فراوانی قابل ملاحظه‌ای در میان مطالعات توانمندسازی زنان به خصوص طی ۲ دهه اخیر پیدا کرده است. هرچند رویکرد غالب در بررسی گردشگری و توانمندسازی زنان عموماً بر جنبه اقتصادی تأکید دارد اما گردشگری در دنیا مفهومی اساساً فرهنگی-اجتماعی است و بعد اقتصادی جزء پیامدها یا دستاوردهای آن در نظر گرفته می‌شود لذا بررسی این مطالعات در پژوهش حاضر لحاظ شد.

توانمندی‌های اقتصادی زنان بیشترین تأثیرپذیری را از توسعه گردشگری داشته، در رتبه دوم توانمندی اجتماعی-فرهنگی زنان بود و در نهایت توانمندی روانشناختی زنان در رتبه سوم قرار می‌گیرد، که نسبت به دو شاخص قبل تأثیرپذیری کمتری داشته و زنان در این شاخص نیاز به برنامه‌ریزی و تمرکز بیشتر برای توانمند شدن دارند. با وجود موانع کارآفرینی، زمینه‌های بالقوه و قابل توجهی مانند جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و قابلیت‌های انسانی برای توسعه کارآفرینی و توانمندسازی زنان در حوزه توریسم وجود دارد. گردشگری یکی از گزینه‌های مناسب جهت تنوع بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و کمک به افزایش درآمد، حفظ غرور فرهنگی، جمع‌گرایی و باور به توان کاهش فقر با استفاده از پتانسیل گردشگری است. توانمندسازی اقتصادی زنان به واسطه فعالیت‌های گردشگری نه تنها به توسعه صنعت گردشگری کمک کرده، بلکه گامی به سوی از بین بردن فقر ذکر شده است. از آنجا که مطالعات نشان داده‌اند زنان بیش از مردان درآمد خود را صرف بهبود معیشت خانواده می‌کنند، می‌توان انتظار داشت این درآمد به بهتر شدن وضع اقتصادی خانواده‌ها کمک کرده باشد. بنابراین فعالیتی منجر به توانمندی افراد می‌شود که به بهبود سطح رفاه کمک نماید، افراد در سطوح مختلف اقتصادی به کار گرفته شوند و دسترسی به منابع مالی آسان می‌گردد. مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی به واسطه درگیری زنان در مشاغل خانگی از جمله دستفروشی، ترشیجات، صنایع دستی، میوه و مرکبات، و حضور زنان در فروشگاه‌های پوشاک و محصولات گردشگری

جزء عوامل تاثیرگذار شناخته شده است. زنان در رابطه با محل زندگی و جاذبه‌های گردشگری حساسیت دارند در نتیجه توانمندسازی فرهنگی و اجتماعی زنان، دارای اهمیت است. علاوه بر این، امروزه بازدید گردشگران از اماکن مقدس مانند زیارتگاه‌ها، مقابر و امامزاده‌ها در چارچوب گردشگری مذهبی یکی از اشتغالزاترین و پردرآمدترین فعالیت‌های اقتصادی به شمار می‌آید و فواید آن به لحاظ اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی برای مردم و دولت هر کشور شایان توجه است. مطالعاتی که نقش گردشگری مذهبی بر توانمندی زنان را بررسی کرده‌اند نشان می‌دهند احتمال درگیر شدن زنان سنتی با سرمایه‌های فرهنگی-اجتماعی کمتر در این حوزه بیش از انواع دیگر گردشگری است. طرح‌های حفاظتی نیز راهی مفید برای درگیر کردن افراد محلی در فعالیت‌های اقتصادی پاک و بدون خطر است که یکی از مهمترین آنها مشارکت مردم محلی و زنان در توسعه اکوتوریسم می‌باشد. گردشگری غذا نیز از مهمترین موضوعات مورد بررسی در حوزه توانمندسازی زنان در حوزه گردشگری می‌باشد. رشد گردشگری غذا توانسته موجب توانمندسازی زنان گردد و نسبت به سال‌های اخیر تأثیرات مثبتی بر زندگی، سطح رفاه، قابلیت‌های اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی و روانشناختی زنان داشته باشد. احیاء صنایع دستی به‌عنوان یکی از پارامترهای مهم توانمندسازی، فرصت‌های شغلی زیادی را به همراه دارد که در این بعد نیاز به آموزش، حمایت نهادها و سازمان‌های دولتی، سیاست تسهیلات بانکی دارد. بحث تامین مالی یکی از موانع مشترک زنان در تمامی حوزه‌های توانمندسازی است اما در بخش گردشگری با توجه به سرمایه‌بر بودن فعالیت‌های آن، اهمیت سیاست‌های اقتصادی حمایتگر بسیار قابل توجه است. یکی از مهم‌ترین فاکتورهای دیگری که در مطالعات این حوزه مورد توجه بوده است، تغییر در هنجارهای جنسیتی خصوصاً از منظر زنان مشارکت‌کننده یا کارآفرین در زمینه بومگردی و گردشگری محلی است. نتایج مطالعات نشان می‌دهد هرچه توانمندی اقتصادی زنان بالاتر باشد، تسلط آنها بر متغیرهای واسط مانند مدیریت مخارج خانواده، تصمیم‌گیری در خصوص منابع اقتصادی خانواده و به تبع آن مداخله در مسائل اجتماعی پیرامون افزایش می‌یابد و این امر ضمن بهبود نگرش‌های جنسیتی سنتی، بر اعتماد به نفس آنان خصوصاً در سنین کمتر اثربخش بوده است. از آنجایی که گردشگری محلی (مذهبی، غذا و اکوتوریسم) بیشترین موضوع مورد مطالعه در این حوزه بود، اهمیت در نظر داشتن بسترهای فرهنگی و اجتماعی زنان بر مولفه‌های توانمندسازی نمود قابل ملاحظه‌ای دارد به طوری که مناطقی که دارای سابقه قابل توجه در توریسم و پذیرش گردشگر هستند، نسبت به مقاصد متاخرتر همبستگی مثبت بیشتری را میان عوامل موثر بر توانمندسازی زنان نشان می‌دهند. در مجموع می‌توان گفت حوزه توریسم یکی از ارزشمندترین زمینه‌ها برای سرمایه‌گذاری در جهت بهبود شرایط زنان و نیز خانواده‌های آنان خصوصاً در مناطق روستایی است که نیاز به مطالعات بیشتری در خصوص پتانسیل‌های هر منطقه دارد. مطالعات انجام شده در این حوزه ضمن آنکه فراوانی قابل ملاحظه‌ای را در یک دهه اخیر نشان می‌دهد که حاکی از نوپدید بودن آن در حوزه پژوهی است؛ خلاء مطالعاتی را نشان می‌دهد که بر جنبه‌های آسیب‌شناسانه ورود سازوکارهای گردشگری به مناطق محلی و با تمرکز بر نقش زنان وارد شوند.

- زنان تحت آسیب

پژوهش‌های حوزه زنان تحت آسیب نشان می‌دهد اگرچه، امروزه زنان، بسیاری از موانع را که بر سر راه ارتقای آنها وجود داشته کنار زده‌اند اما، هنوز شواهد بسیاری وجود دارد که نشانگر فروتری و نادیده انگاشتن حقوق آنها در کشور می‌باشد. در بسیاری از زمینه‌های فرهنگی زنان به خودشان تعلق ندارند بلکه ملک مطلق دیگران محسوب می‌شوند و حتی کنترل بر امنیت، سلامتی و جسم خود ندارند. آسیب‌پذیری و فروتری که دختران و زنان با آن مواجه‌اند، برخاسته از ساخت اجتماعی جنسیت، هویت و نقش‌های مورد انتظار از آنهاست. عمده رویه‌های فرهنگی بر قدرت و کنترل مردان نسبت به زنان مشروعیت می‌بخشد بنابراین زنان را در موضع فروتر تثبیت می‌کند. در پژوهش‌های انجام شده به بررسی رابطه متغیرهای گوناگون در حوزه زنان تحت آسیب عمدتاً در مناطق حاشیه و گروه‌های تحت خشونت آنان پرداخته شده است. در چند پژوهش برای نخستین بار در ایران به رابطه مهمترین متغیرهای اقتصادی با توانمندسازی زنان ساکن در محلات فرودست شهری پرداخته شده است. همه عوامل اقتصادی مورد بررسی با توانمندسازی زنان دارای رابطه هستند و ارتقای عوامل اقتصادی مستقیماً به توانمندسازی زنان منجر می‌شود. این که هر چه امتیاز زنان در توانمندی شغلی بیشتر باشد در فقرزدایی اقتصادی آنها نیز تأثیر بیشتری دارد. از میان عوامل اقتصادی مؤثر بر توانمندسازی زنان، عامل برخورداری از حق مالکیت قانونی (خانه، زمین، ماشین و ...) بیشترین تأثیر را در توانمندسازی زنان دارد. درواقع، زنان از نظر مالکیت اموال و دارایی‌ها در سطح پایینی هستند و برخورداری آنها نیز به افزایش تصمیم‌گیری در حوزه فردی و خانوادگی منجر نمی‌شود. این مسئله به دلیل باورهای جنسیتی موجود در جامعه است که به ضرر زنان عمل می‌کند. همچنین نتایج تحقیقات نشان می‌دهند بین سرمایه اجتماعی جامعه زنان محلّه‌های اسکان غیررسمی که تولید و تداوم آن مسبوق به حضور ایشان در فضای جغرافیایی همسان است و توانمندسازی آنها برای ورود به بازار کار معطف و کارآفرینی مبتنی بر تعاونی مکان-مبنا رابطه معنی‌داری وجود دارد. سرمایه اجتماعی، عنصر

اساسی توانمندسازی زنان محله‌های اسکان غیررسمی در بازار کار منعطف شهری است. با توجه به سیاست‌های پولی و بانکی و اذعان دولت به حمایت از فعالیت‌های خانگی، امکان تأمین مالی و راه‌اندازی تعاونی‌های مکان-مینا وجود دارد. یکی از اقدامات مهم شهرداری برای توانمندسازی زنان آسیب‌دیده و در معرض آسیب تغییر کاربری اراضی و بافت‌های فرسوده جهت ایجاد مراکز فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به نام شهربانو بوده است. محققانی که این مراکز را مورد بررسی قرار داده‌اند معتقدند معماری و مدیریت چنین مرکزی نشان از تغییر کلیشه‌های فرهنگی جنسیتی در جامعه جهت تغییر نگرش سلبی به نگرش ایجابی، گسترش ارتباطات اجتماعی در جهت استحکام هویت، شخصیت و تقویت توانمندیها و در نهایت ایجاد احساس خودارزشمندی بانوان خواهد داشت. بخشی از این مکان‌ها و فضاها ایجاد فرصت‌های شغلی برای بانوان می‌باشد. همچنین یافته‌های پژوهش‌های مرتبط با اشکال خشونت علیه زنان، رابطه معناداری بین میزان تحصیلات و ازدواج در سنین پایین با رفتار خشونت‌آمیز را نشان داده‌اند. یافته‌های کیفی نیز نشان‌دهنده اشکال مختلفی از اعمال خشونت علیه زنان (جر و بحث، دعوا تا خشونت فیزیکی و کتک زدن) هستند که هرچند اهمیت بستر را مورد تأیید قرار می‌دهد اما اهمیت شکل مواجهه و آگاهی زنان بر آن را نشان می‌دهد که در کاهش ابعاد آسیب‌زا، شدت و مدت خشونت اعمال شده موثر واقع خواهد شد. بنابراین مهمترین نکته در توانمندسازی زنان اقدامات چند بعدی و همه جانبه می‌باشد و لازمه آن تلاش فرد قربانی، مدیران و سرپرستان محیط کار، خانواده، رسانه‌ها، زنان شاغل و گروه‌های حمایت از زنان با هم و در کنار یکدیگر می‌باشد، تا علاوه بر به حداقل رساندن آسیب‌های آن، برای کاهش و از بین بردن آزار جنسی نه تنها در محیط کار بلکه اشکال عمومی‌تر آن در فضاهای متعدد شهری و اجتماعی اقدام نمایند.

- توسعه و شهروندی

در حوزه مطالعاتی که مسئله توانمندسازی زنان را در ارتباط با نظریات توسعه و توسعه روستایی و نیز شهروندی بررسی کرده‌اند، وزن تحلیل‌های تئوریک بیش از یافته‌های میدانی بوده است. علاوه بر این، سابقه مطالعاتی این حوزه نشان می‌دهد که پرداختن به ارتباط توانمندسازی زنان و توسعه کشور به طور عام‌تر، قدمت بیشتری نسبت به سایر حوزه‌های توانمندسازی دارد. نکته قابل توجه در این مطالعات تأکید آنها بر اهمیت تحولات نهادی، بنیادین و زمینه‌ای در بهبود شرایط زنان و سپس اثربخشی سیاست‌گذاری‌های توانمندسازی بر آن است. مطالعات دهه ۸۰ به خوبی نشان داده‌اند که تمامی جنبه‌های توانمندسازی باید در کنارهم دیده شود و لذا تلاش برای ورود زنان به فعالیت اقتصادی و اشتغال و یا مشارکت شهروندی بدون تغییر سیاست‌هایی که آنها را در سطوح مدیریتی و نهادی نیز پذیرا باشند، موثر واقع نخواهد شد. این مطالعات همچنین بر اهمیت پرداختن همه‌جانبه به کلیشه‌های زنانگی و تعدیل فرهنگ مردسالار با سرمایه‌گذاری در حوزه‌های آموزش تا رسانه پرداخته‌اند و به نظر می‌رسد می‌توان تحولاتی را در این امر میان مطالعات دهه ۸۰ تا انتهای ۹۰ شمسی شاهد بود که خود بیانگر بهبود مولفه‌های جنسیتی خصوصاً در میان خود زنان است. مفاهیمی چون توانمندسازی پایدار نه موقت، بهبود وضعیت نهادی و مدیریتی مشارکت زنان، سیاست‌های عدالت‌محور و برابری خواه، توانمندسازی عاملیت‌محور، لزوم آموزش‌های عملی و نیز هشدار در خصوص زنانه شدن فقر خصوصاً با توجه به روندهای مهاجرتی در مناطق مهاجر فرست و کم‌برخوردار جزء نقاط قوت مطالعات این حوزه بوده است که هرچند کماکان به مثابه دغدغه‌های کنونی نیز مطرح است اما، نشان می‌دهد پژوهش‌های کمی، کیفی و نیز میدانی و نظری دوشادوش یکدیگر چگونه می‌توانند چشم‌اندازی قابل اطمینان از مسیر مطلوب سیاست‌گذاری ارائه دهند.

نتیجه‌گیری

در ساده‌ترین دیدگاه، توانمندسازی فرآیندی است که طی آن افراد، گروه‌ها و جوامع از وضعیت موجود زندگی خویش آگاهی یافته و برای تغییر این شرایط به شرایط مطلوب برنامه‌ریزی مناسب، آگاهانه و سازمان یافته انجام می‌دهند. این توانمندی جنبه‌های عینی و ذهنی بسیار دارد، از آنجائیکه توانمندی زنان یک پدیده اجتماعی است و پدیده‌های اجتماعی تک علتی نیستند، توانمند شدن زنان به عوامل درونی و بیرونی متعددی بستگی دارد. از طرفی عواملی درونی چون وضعیت جسمانی، روانی، وضعیت اقتصادی خانواده بر توانمندی فرد نقش تعیین‌کننده‌ای دارد، همچنین دیگر ساختارهای موجود اجتماعی و فرهنگی در این مورد می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. مطالعه حاضر بر این اساس روش فراتحلیل کیفی که از اطلاعات مطالعات دیگر به مثابه داده استفاده می‌کند؛ و در واقع نوعی تحلیل ثانویه است تلاش کرده، نگاهی اجمالی و موشکافانه بر پیشینه مطالعاتی این حوزه داشته باشد. بدین ترتیب پژوهشگران قادر خواهند بود از یافته‌های چنین فراتحلیلی همچون بانکی اطلاعاتی یا منبعی مروری جهت پژوهش‌های آتی استفاده کنند.

مولفه‌های صوری و ساختاری مورد بررسی در این پژوهش عبارت بودند از: سال انتشار مطالعات، رشته تحصیلی پژوهشگران، استان مورد مطالعه، روش مورد استفاده، تکنیک تحلیل داده، ابعاد مورد مطالعه، تفکیک شهری/روستایی جامعه مورد مطالعه و نوع مطالعه در مطالعات

مورد بررسی که بصورت تفصیلی مورد بررسی قرار گرفتند. آنچه از تحلیل مقالات برمی‌آید در خط‌مشی‌های حوزه توانمندسازی زنان برنامه‌جامعی که در برگیرنده نیاز زنان باشد دیده نمی‌شود. به نظر می‌رسد برطرف کردن چالش‌های این حوزه و توانمندسازی زنان می‌تواند به بهبود شرایط کشور به لحاظ اجتماعی و فرهنگی کمک شایانی کند. بررسی شاخص‌های وضعیت زنان در ایران نشان می‌دهد که علی‌رغم تمام پیشرفت‌های حاصل شده خصوصاً در حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی، سلامت و آموزش بروز این تغییرات در سطوح عینی و اجرایی و به عبارتی در مسیر توسعه کشور آنچنان که باید محسوس نبوده است. آموزش زنان و افزایش سطوح تحصیلی نتوانسته است به مشارکت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی زنان در سطوح گسترده متناسب با سرمایه‌گذاری آموزشی آنان منجر شود. یکی از گروه‌های زنان مورد توجه در مقالات بررسی شده، زنان آسیب‌دیده یا در معرض آسیب بوده که جایگاه قابل‌ملاحظه‌ای دارند. همچنین مؤلفه‌های توانمندسازی همچون توانمندسازی اطلاعاتی و نیز زیرمجموعه‌های توانمندسازی اجتماعی-فرهنگی همچون دسترسی به منابع اجتماعی و فرهنگی و ارتباط آن با افزایش عاملیت و نقش موثر زنان در خانواده و ارتباط با دیگرانی چون همسر و فرزند از جدیدترین حوزه‌های مطالعاتی در کشور هستند. سعی شد یافته‌های توصیفی نیز در پنج حوزه مورد تحلیل قرار گیرد: الف) مطالعات سرمایه اجتماعی زنان، که این مطالعات در هر دو محیط شهری و روستایی نشان داد علی‌رغم مطرح شدن گسترده این مبحث در سال‌های اخیر در حوزه عمومی، سیاستی و رسانه‌ای کشور؛ برنامه‌ریزی، خلق فضا و فرصت برای آن به همین میزان برای زنان فراهم نبوده است. ب) تاثیر فناوری اطلاعات، ارتباطات بر توانمندی زنان بود، که نشان داد فناوری اطلاعات و ارتباطات به دلیل ماهیت ویژه خود که در آن محدودیت‌های سنی و جنسی اهمیت ندارد می‌تواند نقش ارزنده‌ای در افزایش توانمندی زنان داشته باشد. این فناوری تنها می‌تواند فرصت‌ها، منابع و کانال‌های اطلاعاتی و ارتباطی نوین را برای توانمندسازی، خودتکایی و پیشرفت در گروه‌های اجتماعی چون زنان بگشاید. همچنین در مطالعات بررسی شده، رسانه‌های نوشتاری چاپی دارای بیشترین تأثیرگذاری بر دو بعد توانمندسازی اجتماعی، یعنی آگاهی و اعتماد زنان داشته، در این بین، توجه به بعد آموزش از توانمندسازی فرهنگی در محتوای رسانه‌های نوشتاری نیز مشاهده شده است. ج) حوزه توریسم که یکی از ارزشمندترین زمینه‌ها برای سرمایه‌گذاری در جهت بهبود شرایط زنان و نیز خانواده‌های آنان خصوصاً در مناطق روستایی است؛ مطالعات انجام شده در این حوزه ضمن آنکه فراوانی قابل‌ملاحظه‌ای را در یک دهه اخیر نشان می‌دهد حاکی از نوپدید بودن آن در حوزه پژوهی است. د) زنان تحت آسیب؛ یافته‌های کیفی نیز نشان‌دهنده اشکال مختلفی از اعمال خشونت علیه زنان (جر و بحث، دعوا تا خشونت فیزیکی و کتک زدن) هستند که هرچند اهمیت بستر را مورد تأیید قرار می‌دهد اما اهمیت شکل مواجهه و آگاهی زنان بر آن را نشان می‌دهد که در کاهش ابعاد آسیب‌زا، شدت و مدت خشونت اعمال شده موثر واقع خواهد شد. ذ) توسعه و شهروندی؛ مطالعات نشان می‌دهند هرچه کشوری توسعه‌یافته‌تر باشد شرایط توانمندی برای زنان تسهیل می‌گردد، هرچند کلیشه‌های جنسیتی نیز از اهمیت ویژه برخوردارند.

منابع

۱. تبریزی کاهو، غلامرضا؛ صالحی، کیوان؛ کشاورزافشار، حسین و مدنی، یاسر (۱۴۰۰). پدیدارشناسی ادراک زنان سرپرست خانوار از خود در دو عرصه خصوصی و عمومی، دو فصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، دوره ۱۰، شماره ۱۹.
۲. شادی طلب، ژاله؛ وهابی، معصومه؛ ورمزیار، حسن (۱۳۸۴). فقر درآمدی فقط یک جنبه از فقر زنان سرپرست خانوار، فصلنامه رفاه اجتماعی.
۳. شکوری، علی (۱۳۸۷). سیاست‌های حمایتی و توانمندسازی زنان (برنامه‌های خودکفایی کمیته امداد برای زنان سرپرست خانوار). مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی، شماره ۶۱.
۴. شیانی، ملیحه و زارع، حنان (۱۳۹۸). فراتحلیل مطالعات زنان سرپرست خانوار در ایران. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی (نامه علوم اجتماعی سابق)، دوره ۲۶، شماره ۲.
۵. صیاد بیدهندی، لیلا؛ اسکندری نوده، محمد و خانی، فضیله (۱۳۹۱). بررسی قابلیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در توانمندسازی زنان روستایی مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان لاهیجان، دوره ۱۵ شماره ۳.
۶. فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۱). برنامه‌های درسی تربیت شهروندی: اولویتهای پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران. مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان، دوره ۱۴، شماره ۲.
۷. قدسیان، حسین؛ ملامحمدی؛ مجید و شاه حسینی، زهرا (۱۳۹۴). بررسی تاثیر آموزش‌های فنی و حرفه‌ای بر توانمندسازی زنان. نشریه مهارت آموزی. دوره ۳، شماره ۱۱.
۸. قلی‌پور، آرین و رحیمیان، اشرف (۱۳۸۸). رابطه عوامل اقتصادی، فرهنگی و آموزشی با زنان سرپرست خانوار. نشریه رفاه اجتماعی، دوره ۱، شماره ۴۰.

۹. قنبری، یوسف و انصاری رحیمه (۱۳۹۴). شناسایی و تدوین عوامل اجتماعی و اقتصادی موثر بر توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: شهرستان رستم). نشریه پژوهش و برنامه ریزی روستایی، دوره ۴، شماره ۳.
۱۰. کتابی، محمود؛ یزدخواستی، بهجت و فرخی راستابی، زهرا (۱۳۸۲). توانمندسازی زنان برای مشارکت در توسعه. نشریه پژوهش زنان، شماره ۷.
۱۱. کیایی، حوری؛ پارسی، حمیدرضا و فرهنگی، علی اکبر (۱۳۹۶). تحلیل اثر رسانه‌های نوشتاری (الکترونیکی و چاپی) بر توانمندسازی زنان شاغل. نشریه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره ۶، شماره ۴.
12. Cheston, S., & Kuhn, L. (2002). Empowering women through microfinance. Draft, Opportunity International, 64, 1-64.
13. Danish Institute of International Studies», [On line] Available on: <http://www.neuchatelinitiative.net/english/FarmerEmpowermentexperienceslessonslearnedan> dwaysf. DOC.
14. Pereka, A. K. (1998). The role of women in rural development in Tanzania. In Second Pan Commonwealth Veterinary Conference on Animal Health and Production in Rural Areas, The Essential Role of Women at all Levels (Vol. 1, pp. 115-121).
15. Malhotra, A., Schuler, S.R. and Boender, C. (2002) Measuring Women's Empowerment as a Variable in International Development. The World Bank, Washington DC.
16. Terry, G., (2009), No climate justice without gender justice: an overview of the issues, Gender and Development, 17 (1).
17. Emdal, E. (2016). The way out of gendered poverty? Economic empowerment of young ugandan mothers through NGO support (Doctoral dissertation).
18. Malinga, B. (2016). Women's empowerment and gender mainstreaming in post-apartheid South Africa: an analysis of governmental .policy frameworks and practices (Doctoral dissertation).
19. Guérin, I., Gilardone, M., & Palier, J. (2014). The weight of institutions on women's capabilities: how far can microfinance help? (No. halshs-01171758).
20. Trommlerová, S, Klasen, S, Lessmann, O. (2014) . Determinants of Empowerment in a Capability Based Poverty Approach: Evidence from The Gambia.
21. Mayauxo, L.(2005). Gender Equality, Equality & Wommen Empowerment , Principles, Definitions & Farmework in Microfinance Handbook, CERML, Brussels.
22. Rocha, E. (1997). A Ladder of Empowerment. Journal of Planning Education and Research. Vol. 17.

Research Paper

Social Cohesion in Pervasive Crises: with an emphasis on the Characteristics of Good Governance

Hamidreza Didehban Maher: Department of Political Science and International Relations, ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Garineh Keshishyan Siraki*: Department of Political Science and International Relations, , ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

Reza Simbar: Department of Political Science, Giulan University, Giulan, Iran

Hassan Khodaverdi: Department of Political Science and International Relations, , ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: 2024/05/27 **PP** 89-103 **Accepted:** 2024/07/02

Abstract

In all parts of the world, the most important way to deal with all kinds of natural and unnatural disasters that humanity has faced has been solidarity and unity; of course, this will not appear except in the shadow of wisdom. In proportion to the formation of various communities and the creation of different cultures, and in parallel with the progress of man and his movement towards evolution and transcendence, the model of this harmony has also changed. With the formation of governments in the shadow of the decisions of societies in their present form, several factors have played a fundamental role in creating this unification, and the progressive thought of man has certainly also been influential in this regard. But what has provided reasons for thinking about this issue is how this interconnectedness can be created in times of need and how to prevent its disintegration. Especially in times when the lives of individuals in society are involved in numerous crises. Following the influence of various ideas in the formation of governments and the tireless efforts of thinkers and thinkers to reach a suitable and excellent model of governance, the idea of "good governance" has been considered in recent decades. Good governance, has been faced with various definitions by wise people and, following its evolution, has been introduced with various principles, each of which can play a vital and important role in society. Participation, accountability, transparency, rule of law, etc. are among these principles, and countless materials can be examined in describing each of these principles. However, what was addressed in this context was the issue of forming public consensus or, in a more appropriate term, "social cohesion" as one of the basic principles in good governance, which of course also addressed the role of "wisdom" in good governance.

Keywords: Good Governance, Wisdom, Social Integration, Pervasive Crises, Corona

Citation: Didehban Maher H., Keshishyan Siraki G., Simbar, R. & Khodaverdi, H.(2024). **Social Cohesion in Pervasive Crises: with an emphasis on the Characteristics of Good Governance** *Journal of Society and Politics*, Vol 2, No 7, Shiraz, PP 89-103

*. **Corresponding author:** Garineh Keshishyan Siraki, **Email:** g.keshishyan71@gmail.com, **Tel:** +98 9122405768

Extended Abstract

Introduction

Undoubtedly, one of the challenges that governments face today is how to create social cohesion, especially when society is facing a crisis. Governments have realized the importance of this issue, that with all their power, capabilities, and authority, they cannot overcome problems alone, and that they must also pay attention to the role of wisdom and reason. Therefore, each government, in proportion to its capacities, culture, and the wisdom it uses in governance, and of course, the capabilities it has, tries to devise the appropriate way in this area. Among these, there are governments such as the People's Republic of China, which have been able to achieve social cohesion in times of crisis, such as what we witnessed during the fight against the Corona pandemic, by standing on its eastern social culture and relying on the order of governance and its comprehensive presence in various parts of the lives of its members. On the other hand, in the opposite direction of this idea, there was a thinking based on individualism and a weak presence of the government in the individual lives of individuals in a country like Sweden, where insistence on protecting the rights of each individual in society was the behavioral code of the rulers, which even during the outbreak of the Corona disease and all the dangers it brought with it, did not prevent this delegation of behavior to citizens, and it itself became an exemplary model in Western thinking.

In examining the behavior of the rulers and the wisdom they used regarding creating social cohesion, especially during the Corona crisis and what we witnessed in our own land, there were other indicators. The behavior and decisions of good governance in the Islamic Republic of Iran, which were entirely based on tradition, culture, and religion, led us to witness a kind of adoption of a different method in these days, which in decision-making, on the one hand, had a look at the religious and traditional discussions and concerns of the society, and on the other hand, had a glimpse of the development discussions

in countries that were successful in containing the Corona crisis.

Methodology

The method used in this research will be content and theoretical analysis of the data obtained based on the study of library resources, articles related to the topic in specialized journals and websites, and also examining the behavioral model in the study cases selected in the article to present conclusions.

Results and discussion

Asking the question of how good governance plays a role in creating social cohesion in pervasive crises? As the main question along with other questions and pointing out the role of good governance components in creating social cohesion when facing pervasive crises as the main hypothesis alongside other hypotheses raised, has been able to portray the mental challenges of this research. This research, along with details of other objectives such as a comprehensive explanation of the role of social cohesion in solving pervasive crises in society and addressing governance practices in facing the Corona crisis, comprise the important parts of this article.

Conclusion

By thinking about this issue, a two-way relationship can be established between the increase and growth of people's awareness and the creation of social cohesion in the face of widespread crises such as what the world has seen in the Corona outbreak. That the more the wisdom of governance, the level of people's awareness and their virtue increase, the more their efforts to create comprehensive social cohesion grow. In the experience of the Corona pandemic, governments reached a relatively safe point when the level of people's virtue and awareness also increased to the point where the effort to create cohesion in defeating the Corona crisis was fully institutionalized in the minds of people. In the meantime, the existence of good governance to establish this balance is also clearly evident in order to

realize the most fundamental component of

this theory.

References

1. Abbasi Bijan and Sadeghi Mohammad Hossein (2018), "Correlation of the Competencies of the Supreme Council for Crisis Management and the National Crisis Management Organization with the Components of Good Governance", Quarterly Scientific Research Journal of Administrative Law, Year 5, No. 15, Summer 2018. [In Persian]
2. Ahmad bin Fars bin Zakaria, Mu'jam al-Maqayyis al-Lughah, research by Abdul Salam Muhammad Harwin, vol. 2, Qom, Maktaba al-Ilam al-Islami, 1404 AH. [In Persian]
3. Alikhani, Ali Akbar, (2019), "Wisdom and Political Wisdom in the Quran and Hadith", Quarterly Journal of Transcendental Politics, Volume: 7, Issue: 24, 2019
4. Alizadeh Thani, Mohsen; Alvani, Seyed Mehdi. (2007) "An Analysis of the Quality of Good Governance in Iran". Journal of Management Studies for Improvement and Transformation. Issue 53, pp. 1-24
5. Amiri, Abdolreza, Summer (2012), "Study of the Process and Variables Affecting the Securitization of Social Crises in Iran", Quarterly Scientific Research Journal of Law Enforcement Management Studies (Law Enforcement Management Studies), No. 2 [In Persian]
6. Dehkhoda, Ali Akbar, (1998), Dictionary, under the supervision of Mohammad Moein and Jafar Shahidi, Tehran, University of Tehran [In Persian]
7. Du Verger, Maurice (2017); Political Sociology, translated by Abolfazl Ghazi, Tehran, University of Tehran. [In Persian]
8. Heshmatzadeh and Others (2017), "A Study of Obstacles to Good Governance in Iranian Political Culture", Contemporary Political Essays, Institute for Humanities and Cultural Studies, Year 8, Issue 1, Spring 2017 [In Persian]
9. Hobbes, Thomas, (2010) Leviathan, Hossein Bashirieh, Tehran, Publishing House. [In Persian]
10. Imam Jomezadeh, Seyed Javad, Shahramnia, and Safariani, (2016), "A Model of Good Governance; A Cooperative Society and an Efficient Government in Development Management", Scientific Research Journal of Islamic Azad University (Specialized Quarterly of Political Science of Karaj Azad University), Volume 36 [In Persian]
11. Jafari, Ali Akbar; Foroughi, Nasrin, Fall and Winter (2015), "A Study and Analysis of the Distribution of Cholera and Plague Diseases in Iran and Their Impact on the Spread of Social Crises 1264-1210 AH", Scientific and Research Quarterly Journal of History of Iran after Islam, No. 11 [In Persian]
12. Khazaei, Zahra, Summer (2011), "A Reflection on the Nature of Wisdom", Quarterly Journal of Philosophical Thought, Volume 1, Issue 3, Summer 2011 [In Persian]
13. Lalman, Michel, History of Sociological Thoughts, translated by Abdul Hassan Nik-e-Gohar, Volume 1, (2015) First Edition, Hermes Publishing. [In Persian]
14. Majidpour, Sofi and Masoud, Dey (2004), "Theory of Good Governance as a Development Policy", Monthly Specialized Book of Social Sciences, No. 87, [In Persian]
15. Mark Beaver, (2019), Governance; A very short introduction, Gholamreza Salimi, Davud Karimipour, 2019, Tehran, Tehran National Defense University Press. [In Persian]
16. Meydori, Ahmad and Khairkhahan, Jafar. (2004). "Good Governance, the Foundation of Development". Report of the Economic Survey Office. Research Center of the Islamic Consultative Assembly. 21-40. [In Persian]
17. Miles, M. and Huberman, A. (2002). "Qualitative data analysis: a

- sourcebook of new methods”, Sage
London, Beverly Hills.
18. Mill, Stuart, (2010), Elective Government, Ali Ramin, Second Edition, Ney Publishing House. [In Persian]
 19. Mirza Aghanasab, Iman; Taghavi, Mehdi, (2014) "Social Capital and Good Governance; Case Study: Developing Countries”, Applied Economics Quarterly, Islamic Azad University, Year 4, Summer 2014. [In Persian]
 20. Mohajeri, Abbas Ali, (2007), Cultural Sciences of Political Sciences, Tehran, Daneshyar Publications. [In Persian]
 21. Mohammad Rahimi, Masoumeh; Ashrafi, Ahmad, (2019), "Designing a Model of National Ethnic Integration in Iran", Quarterly Scientific Research Journal of National Studies, No. 82. [In Persian]
 22. Naderi, Mohammad Mehdi, (2011), “Good Governance, Introduction and Brief Critique”, Scientific Journal of Islamic and Management Research, Volume 1. [In Persian]
 23. Plumptre Tim & Graham John. (1999). Governance & Good Governance. Institute on Governance.
 24. Pouladi, Kamal, (2008), History of Political Thought in Iran and Islam, Tehran, Second Edition, Center Publishing [In Persian]
 25. Roshan, Ahmad Reza, (2019), "Corona and Good Governance", Donyaye Eqtesad Newspaper, Newspaper Issue 4882 [In Persian]
 26. Roshe, Gay (2015), Social Changes, translated by Mansour Vosoughi, Tehran, Publishing House. [In Persian]
 27. Saberi, Fatemeh, (2015), “Convergence from a Historical Perspective and a Study of the Roots of This School from the Perspective of Classical Thinkers”, Monthly Journal of Research on Nations, No. 3, p. 14. [In Persian]
 28. Safrian Ruhollah and Seyed Javad Imam Jomezadeh, (2017), “The Model of Good Governance; Social Capital and Comprehensive Development”, Quarterly Journal of Government Studies, Journal of the Faculty of Law and Political Science, Year 3, Issue 12, Winter 2017. [In Persian]
 29. Sameti Morteza et al. (2011), “Analysis of the Impact of Good Governance Indicators on the Human Development Index”, Scientific Research Quarterly, Economic Growth and Development Research, Year 1, Issue 4, Fall 2011. [In Persian]
 30. Sardarnia, Khalilollah (2009), “Internet and Citizens’ Civic Engagement”, Communication Research Quarterly, Spring, Issue 57. [In Persian]
 31. Sardarnia, Khalilollah (2011), An Introduction to Modern Political Sociology, Tehran, Mezan Publishing House. [In Persian]
 32. Seifollahi, Seifollah and Zanjani, Habibollah, (2019), “Study of the Backgrounds and Obstacles to the Formation of Good Governance in Contemporary Iran”, Scientific and Research Journal of Azad University (Shushtar), No. 45. [In Persian]
 33. Shokr, Abdol Ali, (2012), “Wisdom in the Eyes of the Interpreters of the Quran and Philosophers”, Quarterly Journal of Islamic Theology, Ayenah Marafat, Shahid Beheshti University, Summer 2012. . [In Persian]

مقاله پژوهشی

همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر: با تأکید بر شاخصه‌های حکمرانی خوب

حمیدرضا دیده بان ماهر: گروه علوم سیاسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

گارینه کشیشیان سیرکی^۱: گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

رضا سیمبر: گروه علوم سیاسی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران

حسن خداوردی: گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۷ صص ۱۰۳-۸۹ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۲

چکیده

در اقصی نقاط کره خاکی از زمان آغاز حیات انسان تاکنون مهم‌ترین شیوه در مواجهه با انواع بلایای طبیعی و غیرطبیعی که بشر با آن روبرو شده همبستگی و اتحاد بوده است؛ که البته این مهم جز در سایه حکمت و دانش پدیدار نخواهد گشت. به تناسب شکل‌گیری اجتماعات گوناگون و ایجاد فرهنگ‌های متفاوت و به موازات رشد و پیشرفت انسان و حرکت آن به سوی تکامل و تعالی مدل این وفاق نیز تغییراتی داشته است. با تشکیل دولت‌ها در سایه تصمیمات جوامع به شکل امروزی عوامل متعددی در ایجاد این یکدست‌شدن، نقش اساسی داشته است که حتماً اندیشه مترقی انسان نیز در این خصوص تأثیرگذار بوده است. اما آنچه اسباب تفکر در این مهم را فراهم نموده چگونگی بوجود آمدن این بهم پیوستگی در مواقع لزوم و جلوگیری از عدم یکپارچگی آن است. علی‌الخصوص در ایامی که زندگی آحاد جامعه درگیر بحران‌های متعدد می‌شود. در پی تأثیرگذاری اندیشه‌های متعدد در شکل‌گیری حکومت‌ها و تلاش بی‌شائبه اندیشمندان و متفکران در رسیدن به یک مدل مناسب و سرآمد از حکمرانی، اندیشه «حکمرانی خوب»^۲ در دهه‌های اخیر مورد توجه قرار گرفت. حکمرانی خوب با بهره‌گیری مناسب از حکمت با تعاریف گوناگون از سوی صاحبان خرد روبرو شد و در پی سیر تکاملی خود با اصول مختلفی معرفی شد که هرکدام نقش حیاتی و مهم می‌توانند در جامعه ایفاء نمایند. مشارکت، پاسخگویی، شفافیت، حاکمیت قانون و... از جمله این اصولند که در وصف هر یک از این اصول مطالب بیشماری قابل بررسی است. اما آنچه در این مجال به آن پرداخته شد مسأله شکل‌گیری وفاق عمومی یا به تعبیری مناسب «همگرایی اجتماعی»^۳ به عنوان یکی از اصول اساسی در حکمرانی خوب بود که البته در این میان به نقش «حکمت»^۴ در حکمرانی خوب نیز پرداخته شد.

واژه‌های کلیدی: حکمرانی خوب، حکمت، همگرایی اجتماعی، بحران‌های فراگیر، کرونا

استناد: دیده بان ماهر، حمیدرضا؛ کشیشیان سیرکی، گارینه؛ سیمبر، رضا؛ خداوردی، حسن. (۱۴۰۳). همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر: با تأکید

بر شاخصه‌های حکمرانی خوب، فصلنامه جامعه و سیاست، سال ۲، شماره ۶، شیراز، صص ۷۳-۸۷

^۱. نویسنده مسئول: گارینه کشیشیان سیرکی، پست الکترونیکی: g.keshishyan71@gmail.com، تلفن: 09122405768

مقدمه

بدون شک امروزه یکی از چالش‌هایی که حکومت‌ها با آن روبرو هستند عبارت است از موضوع چگونگی ایجاد همگرایی اجتماعی خصوصاً در زمانی که جامعه با یک بحران روبرو می‌شود. دولت‌ها بخوبی به اهمیت این مسأله پی برده‌اند که با تمام توان، امکانات و اقتداری که دارند نمی‌توانند به تنهایی در حل مشکلات فایق آیند، که بایستی به نقش حکمت و خرد نیز توجه داشت. بنابراین هریک از دولت‌ها به تناسب ظرفیت‌ها، فرهنگ و نیز حکمتی که در حکمرانی به کار می‌برند و البته امکاناتی که دارند سعی می‌نمایند راه مناسب را در این مجال تدبیر نمایند.

در این میان هستند دولت‌هایی مانند جمهوری خلق چین که توانسته‌اند با ایستادگی بر فرهنگ شرقی اجتماعی خود و تکیه بر نظم حاکمیتی و حضور همه جانبه در بخش‌های مختلف زندگی افراد جامعه خود، به یک همگرایی اجتماعی در زمان مواجهه با بحران‌ها مانند آنچه که در ایام مبارزه با بیماری همه‌گیر کرونا شاهد بودیم برسند. از طرفی در نقطه مقابل این اندیشه، تفکر مبتنی بر فردگرایی و حضور کم‌رنگ دولت در زندگی فردی افراد در کشوری مانند سوئد قرار گرفته بود که در این سرزمین‌ها نیز پافشاری بر حفظ حقوق تک تک افراد جامعه لوح رفتاری حاکمان بود که حتی در زمان شیوع بیماری کرونا و تمام مخاطراتی که به‌همراه داشت مانع از این تفویض اتخاذ رفتار به شهروندان نشد و خود تبدیل به یک مدل مثال زدنی در تفکر غرب بدل گشت.

در بررسی رفتار حکمرانان و حکمتی که به کار گرفتند در خصوص ایجاد همگرایی اجتماعی بویژه در زمان بحران کرونا و آنچه که در سرزمین خود شاهد بودیم خود دارای شاخص‌های دیگری بود. رفتار و تصمیمات حکمرانی خوب در جمهوری اسلامی ایران که تماماً در بستر سنت، فرهنگ و مذهب حرکت داشت موجب شد تا نوعی اتخاذ شیوه متفاوت در این ایام شاهد باشیم که در تصمیم‌گیری‌ها از یک طرف نگاهی به مباحث و علل‌های دینی و سنتی جامعه داشت و از طرف دیگر نیم نگاهی به مباحث توسعه‌ای در کشورهای موفق در زمینه مهار بحران کرونا داشت.

پیشینه و مبانی نظری تحقیق

با توجه به جدید بودن مسأله مطرح شده در مطالعه موردی این پژوهش یعنی بحران کرونا، لذا پیشینه‌چندانی با محوریت این مهم در جستجو سوابق تحقیق بدست نیامد، البته در رابطه با هریک از متغیرهای پژوهش حاضر، به نوبه خود دست آوردهای مطالعاتی متنوعی انجام شده که به نمونه‌های مرتبط اشاره خواهد شد؛

شایان ذکر است هیچکدام از منابع ذکر شده، نقش حکمرانی خوب و حکمت در آن را در ایجاد همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر به صورت گفتمان خاص سرلوحه کار خود قرار نداده‌اند، البته به چند مورد از پژوهش‌های مرتبط اشاره خواهد شد. در رابطه با مسأله حکمرانی خوب و حکمت در حکمرانی می‌توان به این پیشینه‌های پژوهشی اشاره نمود؛

خزاعی در سال ۱۴۰۰، در مقاله‌ای با عنوان «تأملی در ماهیت حکمت»، به معرفی اجمالی حکمت پرداخته و سعی نموده ابعاد گسترده آن را به خصوص در حوزه‌های مختلف علوم انسانی بیان نماید؛ اما نگاه او بیشتر به جایگاه حکمت در فلسفه بوده است و به اهمیت آن بصورت ویژه در مباحث فلسفی پرداخته و ماهیت، چیستی و چگونگی آن را به تصویر کشیده است که البته نقش آن بصورت خاص در حوزه علوم سیاسی و حکمرانی چندان مورد واکاوی قرار نگرفته است. دوله، سیف الهی و زنجانی، در سال ۱۳۹۸، در مقاله‌ای تحت عنوان «مطالعه زمینه‌ها و موانع شکل‌گیری حکمرانی خوب در ایران معاصر»، با ایراد شرحی کامل از نظریه حکمرانی خوب به معرفی آن پرداخته‌اند. از نظر آنان حکمرانی خوب الگویی تازه در ادبیات توسعه است که از تعامل سه بخش خصوصی، جامعه مدنی و دولت شکل می‌گیرد. داده‌های این پژوهش که در فرآیند بهره‌یابی از روش نظریه بنیادی به دست آمده است نشان می‌دهد که «تمامیت خواهی نظام سیاسی، فرهنگ سیاسی، آگاهی بخشی احزاب سیاسی به صورت مقولات شریایی، تعاملی پیامدی بوده است و بر مبنای یافته‌های این پژوهش؛ عمده‌ترین مشکل و مانع دستیابی به حکمرانی خوب در ایران؛ از جانب نظام‌های سیاسی ایجاد شده است. به نظر نویسندگان این مقاله، نظام‌های سیاسی چه پیش و چه پس از انقلاب همواره، توزیع قدرت را تهدید قلمداد کرده و آزادی فعالیت احزاب و تشکلهای مدنی را محدود کرده‌اند. از نظر آنان عزیمت به سوی توسعه پایدار و رعایت حقوق شهروندمداری و قانون‌مداری، می‌تواند زمینه‌ساز بنیادین دستیابی به حکمرانی خوب در ایران باشد. مقاله مذکور از حیث مسأله حکمرانی خوب و مطالعه موردی در ایران نزدیک به عنوان پژوهش ما می‌باشد، ولی هدف اصلی این مقاله مسأله حکمرانی خوب و نقش آن در همگرایی اجتماعی است.

مارک بیور، در سال ۱۳۹۸، در کتاب «حکمرانی؛ درآمدی بسیار کوتاه»، به بررسی مسأله حکمرانی و انواع آن می‌پردازد. این کتاب معنای واژه‌ی حکمرانی را نیز به صورت دقیق مورد کنکاش قرار می‌دهد. در بخشی از این ترجمه آمده است. «شهرتی که امروزه واژه حکمرانی به دست آورده، بدون شک مرهون تناسب آن با دگرگونی‌های اخیر در جهان است». مسأله اصلی در کتاب معرفی شده بررسی ریشه‌ای حکمرانی خوب البته بدون توجه به میزان نقش مؤلفه‌های آن در بخش‌های مختلف جامعه، مسأله‌ای که در پژوهش پیش رو به آن به تفصیل پرداخته خواهد شد و در ضمن نقش حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی و آن‌هم در بحث بحران‌های فراگیر و با تأکید بر بحران کرونا مورد کنکاش قرار خواهد گرفت. علیخانی در سال ۱۳۹۸ در مقاله‌ای با عنوان «حکمت و حکمت سیاسی در قرآن و حدیث» به تشریح واژه حکمت و البته حکمت سیاسی به ویژه در قرآن و حدیث پرداخته است. او در این مقاله مدعی است حکمت و حکمت سیاسی از مفاهیمی هستند که در دانش و تمدن ایرانی اسلامی ریشه دارند. وی هدف مقاله را، تبیین چیستی حکمت و حکمت سیاسی در قرآن و حدیث نحوی که بتوان کاربرد حکمت سیاسی اسلامی در حوزه‌ی سیاست در جهان کنونی را توضیح داد، عنوان نموده است، بدین منظور ابتدا معنای حکمت و سیاسی بودن آن را توضیح داده و سپس بر مبنای آیات قرآن، آن را تبیین کرده است. پر واضح است این مقاله در حالی که مسأله حکمت و البته حکمت سیاسی را واکاوی نموده است، ولی به نقش آن در حکمرانی و البته اثرگذاری آن در جامعه اشاره‌ای نکرده است.

محمدباقر حشمت زاده و دیگران در سال ۱۳۹۶ طی مقاله‌ای با عنوان «بررسی موانع حکمرانی خوب در فرهنگ سیاسی ایران» به معرفی نظریه حکمرانی خوب پرداخته و معتقدند برخلاف طرح این نظریه در ایران و تطابق عمده شاخص‌های آن با مبانی اعتقادی و حقوقی کشور، کمتر حرکت جدی برای تحقق حکمرانی خوب در ایران صورت گرفته و با وجود ارتباط این موضوع با حوزه سیاست، اجرای آن در بدنه دولت و نظام سیاسی با موانعی روبروست. این مقاله نشان می‌دهد چالش اصلی حکمرانی خوب در ایران، در برخورد آن با فرهنگ سیاسی حاکم بوده به طوری که در مقابل هر شاخص حکمرانی خوب، مؤلفه‌هایی از فرهنگ سیاسی قرار دارد که مانع از تحقق آن شاخص‌ها می‌شوند و برای رفع این موانع، باید به مقوله فرهنگ سیاسی بیش از گذشته توجه کرده و اقداماتی عملی در راستای اصلاح فرهنگ سیاسی با تمرکز بر نقش دولت صورت گیرد. پژوهشگران در پایان این مقاله پیشنهادهایی جهت برطرف نمودن موانع پیش رو و نیز امکان برون رفت از فضای ایجاد شده علیه حکمرانی خوب می‌دهند که کوچک‌سازی دولت، گفتگو و مفاهمه ملی و بسط جامعه مدنی از جمله آن می‌باشند. امام جمعه زاده، شهرام‌نیا و صفریان، در سال ۱۳۹۵، در مقاله‌ای با عنوان «الگوی حکمرانی خوب؛ جامعه همکار و دولت کارآمد در مدیریت توسعه» با تشریح مفهوم توسعه و موضوع حکمرانی خوب سعی در یافتن ارتباطی میان این عوامل و میزان تأثیرپذیری از یکدیگر پرداخته‌اند. این مقاله مدعی است «از جدیدترین رویکردها به توسعه، استقرار شاخص‌های الگوی حکمرانی خوب است». شاخص‌هایی که سازماندهی نظام اجتماعی و سیاسی بر قالب خاصی و با سامانه ویژه‌ای که تنظیمات خود را بر دو وجه سلبی و ایجابی استوار می‌کند. بر این پایه سؤال‌های اساسی که مطرح شده، چنین بوده است: نخست، الگوی حکمرانی خوب بر ساختار نظام اجتماعی چه تأثیری می‌گذارد؟ و دوم، این الگو با این سازماندهی اجتماعی بر مدیریت توسعه چگونه تأثیر گذار است؟ در این پژوهش آمده است که با استقرار شاخص‌های الگوی حکمرانی خوب و هم‌افزایی و شراکت بین بازیگران اصلی توسعه یعنی دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی جامعه همکار و دولت کارآمد سازماندهی خواهد شد. از طرفی دیگر نویسندگان اشاره کرده‌اند که بین شاخص‌های الگوی حکمرانی خوب و توسعه همه‌جانبه ارتباط وجود دارد. پر واضح است این پیشینه تحقیقاتی موضوع حکمرانی خوب و نیز مدیریت توسعه را هدف قرار داده است که تفاوت آن در پژوهش حاضر موضوع تأکید نقش حکمرانی خوب در مدیریت بحران‌های فراگیر و با تأکید بر بحران کرونا خواهد بود.

نادری در سال ۱۳۹۰، در مقاله‌ای تحت عنوان «حکمرانی خوب، معرفی و نقد اجمالی»، به معرفی نظریه حکمرانی خوب پرداخته و نسبت به ریشه پیدایش نخستین این نظریه کنکاش داشته و طرح ابتدایی آن را در حوزه اقتصاد معرفی نموده و از طرفی تلاش داشته تا به نقد اجمالی آن در اندیشه بزرگان سیاسی و مذهبی بپردازد. به نظر وی پس از آنکه بانک جهانی در اجرای سیاست‌های تعدیل یا همان اجماع واشنگتنی، در برخی کشورها ناموفق بود، به این نتیجه رسید که چون دولت‌ها در آن کشورها واجد شرایط لازم نیستند، نمی‌توانند در اجرای توصیه‌های این بانک و آزادکردن قیمت‌ها موفق عمل کنند. به عبارت دیگر، پذیرش و اجرای سیاست‌های تعدیل و توصیه‌های بانک جهانی، به دولتی نیاز دارد که این دولت در آن کشورها وجود ندارد. این درواقع نخستین مرحله شکل‌گیری و پیدایی اندیشه «حکمرانی خوب» است. همچنین از نظر وی، گرچه عامل اقتصادی در پیدایی این اندیشه کاملاً مؤثر بوده است، به لحاظ نقش پررنگ دولت در آن، نمی‌توان پیوند نزدیک آن با مباحث مربوط به مدیریت دولتی را نادیده گرفت. از نظر نویسنده، آنچه امروزه از آن با عنوان «حکمرانی خوب» یاد می‌شود، نوعی حکمرانی است که واجد چنین شاخص‌هایی است: پاسخ‌گویی و حق اظهار نظر، ثبات سیاسی و نبود خشونت، اثربخشی دولت، کیفیت تنظیم‌کنندگی، حاکمیت قانون و مهار فساد؛ ولی پژوهش پیش رو به موضوع حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی خواهد پرداخت.

مرتضی سامتی و دیگران ۱۳۹۰، در تحقیقی با عنوان «تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی» با مطالعه موردی درخصوص کشورهای جنوب شرق آسیا (ASEAN) با استفاده از رهیافت داده‌های تابلویی به بررسی اثر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی به عنوان معیار توسعه اقتصادی در کشورهای آسیای جنوب شرقی (ASEAN) در طول دوره زمانی ۲۰۰۹-۲۰۰۰ پرداختند. در این مطالعه با توجه به همبستگی بالای میان شاخص‌های حکمرانی خوب به عنوان متغیرهای توضیحی مدل، از روش تحلیل عاملی برای بررسی امکان حذف برخی از شاخص‌ها جهت رفع هم‌خطی مدل و سنجش روایی مربوط به حکمرانی خوب استفاده شده است. هم چنین از طریق محاسبه میانگین موزون شاخص‌های حکمرانی خوب، کیفیت حکمرانی معرفی شده و تأثیر آن بر شاخص توسعه انسانی مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج حاصل از تخمین مدل‌ها نشان می‌دهد که کیفیت حکمرانی خوب که از طریق میانگین موزون شاخص‌های حکمرانی محاسبه شده است، اثر مثبت و به لحاظ آماری کاملاً معنادار بر (HDI)^۱ دارد. صوفی مجیدپور، در سال ۱۳۸۳، در مطلبی تحت عنوان «نظریه حکمرانی خوب به منزله سیاست توسعه»، بهره‌گیری از اندیشه حکمرانی خوب را در مسیر سیاست توسعه در میان حاکمیت سیاسی معرفی نموده است که با بهره‌گیری از آن می‌توان در مسیر توسعه در جامعه موفق عمل نمود. به نظر وی هر چه ویژگی‌های مثبت مانند حاکمیت قانون، پاسخگویی، اثربخشی و شفافیت یک دولت بیشتر باشد و هر چه فساد، مقررات اضافی، بی-ثباتی سیاسی و خشونت کمتر باشد؛ حکمرانی در آن جامعه برای نیل به توسعه اقتصادی موفق‌تر خواهد بود. موضوع حکمرانی خوب در این مجال نیز به تفصیل مورد توجه قرار گرفته است و تأکید مقاله بیشتر روی مباحث اقتصادی بوده است؛ اما نکته حائز اهمیت آن عدم توجه به موضوع تأثیرگذاری حکمرانی خوب در همگرایی اجتماعی است. مسأله‌ای که در تحقیق پیش رو به آن پرداخته خواهد شد. پیرامون همگرایی اجتماعی، بحران‌های فراگیر و کرونا مجموعه مطالعات ذیل قابل توجه می‌باشند؛

محمدرحیمی و اشرفی در ۱۳۹۹، در مقاله‌ای تحت عنوان «طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران»، که در فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات ملی، منتشر شده به طراحی یک مدل همگرایی می‌پردازند. در این مقاله نویسندگان با تمرکز بر موضوع همگرایی خصوصاً همگرایی ملی می‌نویسند: «همگرایی ملی یکی از عوامل اصلی پایداری نظام‌های سیاسی و اجتماعی و یکی از اهداف و حوزه‌های اصلی جامعه‌پذیری سیاسی در همه‌ی نظام‌های سیاسی است» آنان در ادامه به نقش مسأله همگرایی در ثبات حاکمیت اشاره می‌نمایند. اما آنچه ذهن پژوهشگر این تحقیق را به خود مشغول نموده است مسأله همگرایی اجتماعی و نقش حکمرانی خوب در ایجاد آن می‌باشد که موضوعی متفاوت با پیشینه تحقیقی عنوان شده است. روشن در سال ۱۳۹۹، در مقاله‌ای تحت عنوان «کرونا و حکمرانی خوب»، در تلاش است که با معرفی مؤلفه‌های حکمرانی خوب عملکرد دولت‌ها را در مواجهه با ویروس کرونا بسنجد که در این سخن اندیشه نویسنده بیشتر در حول محور بهداشت و درمان بوده است. در این مقاله فقط به مؤلفه‌های حکمرانی خوب آن‌هم به صورت اشاره‌ای نظری انداخته شده و تحقیقی منسجم صورت نگرفته است. گفتنی است تمرکز تحقیق معرفی شده نقش حکمرانی در همگرایی اجتماعی است که یک مطالعه موردی در خصوص ایجاد همگرایی در مواجهه با بحران کرونا را مورد توجه خود قرار خواهد داد.

عباسی و صادقی در سال ۱۳۹۷ در مقاله‌ای با عنوان «نسبت سنجی صلاحیت‌های شورای عالی مدیریت بحران و سازمان مدیریت بحران کشور با مؤلفه‌های حکمرانی خوب» با طرح این پرسش که چه نسبتی میان قواعد موجد صلاحیت نهادهای مدیریت بحران در نظام حقوق اداری ایران با مؤلفه‌های حکمرانی خوب وجود دارد تلاش نمودند که اثبات نمایند نظریه حکمرانی خوب، حقوق اداری را تحت عنوان الزامات تحقق اداره خوب و شایسته، تحت تأثیر جدی قرار داده است. آن‌ها همچنین در ادامه پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که به نظر می‌رسد به علت عدم تجربه کافی در زمینه تشکیل نهادهای هماهنگ کننده مدیریت بحران، قانون‌گذار به خوبی نتوانسته است قواعد را به گونه‌ای سامان دهد تا کارآمدی حداکثری مدیریت بحران تضمین شود. روح اله صفریان و سیدجواد امام جمعه‌زاده ۱۳۹۶ در مقاله‌ای با عنوان «الگوی حکمرانی خوب؛ سرمایه اجتماعی و توسعه همه جانبه» این فرض را مطرح نمودند که الگوی حکمرانی خوب با ایجاد سرمایه اجتماعی در ساختار سه‌گانه، خود موجب توسعه در سطوح مدیریتی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌شود. ایشان در پایان پژوهش این نتیجه را طرح نمودند که الگوی حکمرانی خوب با به رسمیت شناختن نیروهای گوناگون اجتماعی در عرصه‌های مختلف به همزمانی نقش دولت و جامعه در مسیر توسعه و اداره عمومی و به نوعی بر تمرکززدایی در بستر اجتماعی و سیاسی توسعه تأکید دارد. الگوی حکمرانی خوب با ساختار همتراز و افقی اجتماعی و ماهیت راهبردی دولت، شرایط را برای همکاری، اعتماد و ایجاد سرمایه اجتماعی در سه سطح فردی، گروهی و شبکه‌ای و همچنین در خود مجموعه دولت فراهم می‌کند.

۱ - شاخص توسعه انسانی نام علمی Human Development Index (HDI)؛ شاخصی ترکیبی است برای سنجیدن موفقیت در هر کشور، در سه معیار پایه از توسعه انسانی: زندگی طولانی و سالم، دسترسی به دانش و معرفت و سطح زندگی مناسب.

جعفری و فروغی در سال ۱۳۹۴، در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی و تحلیل پراکندگی بیماری‌های وبا و طاعون در ایران و تأثیر آن‌ها بر گسترش بحران‌های اجتماعی ۱۲۶۴-۱۲۱۰ ه. ق»، از بیماری وبا و طاعون بعنوان عامل تأثیرگذار در ایجاد یک بحران همه جانبه در عرصه اجتماع ایران در طی سال‌های ۱۲۱۰ تا ۱۲۶۴ ه. ق اشاره نموده‌اند. مسأله‌ای که خود بیانگر یک بحران فراگیر در آن مقطع زمانی بوده و اساس این پژوهش را با هدف بررسی آماری و اطلاع‌یابی از پراکندگی بیماری‌های وبا و طاعون در نیم قرن اول حاکمیت قاجارها در ایران بنا نهاده است. البته موضوع مذکور از حیث معرفی یکی از مصادیق بحران‌های فراگیر در دوره زمان خاص در کشور ایران (یکی از کشورهای مثال زده شده در تحقیق حاضر) نزدیک به موضوع پژوهش کنونی بوده، اما آنچه که به صورت خاص در تحقیق ما اهمیت دارد نقش حاکمرانی خوب در مدیریت بحران‌های فراگیر با ایجاد همگرایی اجتماعی است که نسبت به پیشینه ذکر شده امری متفاوت است. میرزا آقاسب و تقوی در سال ۱۳۹۳ در پژوهشی با عنوان «سرمایه اجتماعی و حکمرانی خوب» و با مطالعه موردی که در خصوص وضعیت کشورهای در حال توسعه طی سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۰ انجام دادند، به دنبال بررسی اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب در کشورهای در حال توسعه بودند. آن‌ها با استفاده از آمارهای موجود به بررسی اثر سرمایه اجتماعی بر شاخص‌های حکمرانی پرداخته و برای نیل به این هدف با استفاده از حداکثر داده‌های موجود در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۱۰ برای ۱۴ کشور در حال توسعه با استفاده از روش داده‌های تابلویی، الگوهای اقتصادسنجی طرح نمودند. نتایج برآورد الگوهای بدست آمده نشان می‌دهد که اثر سرمایه اجتماعی بر روی حکمرانی خوب تأثیر مثبت و معنادار دارد. عبدالرضا امیری در سال ۱۳۹۱ در مقاله‌ای تحت عنوان «مطالعه فرایند و متغیرهای مؤثر بر امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در ایران» با یک روش توصیفی به ارائه تعریفی از بحران و نیز اشکال مختلف ظاهر شده آن در جامعه می‌پردازد و در بخش‌هایی از این مقاله به چالش‌های تصمیم‌گیری مدیران جامعه در مدیریت بحران‌ها اشاره می‌کند. امیری موضوع امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی در جوامع گوناگون را تشریح نموده و با نگاهی به بحران‌های دو دهه گذشته در ایران به شناسایی مشخصه‌ها و متغیرهای مؤثر بر امنیتی شدن بحران‌های اجتماعی می‌پردازد که این مهم با تحقیق حاضر در خصوص نقش حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی به عنوان عاملی مهم و اثرگذار در حل چالش بحران‌های فراگیر در جامعه دارای تفاوت می‌باشد.

روش تحقیق و مباحث نظری

روش بکارگرفته شده در این پژوهش، تجزیه و تحلیل محتوایی و نظری داده‌های اخذ شده بر پایه مطالعه منابع کتابخانه‌ای، مقالات مرتبط با موضوع مندرج در مجلات و سایت‌های تخصصی و نیز بررسی مدل رفتاری در موارد مطالعه‌ای انتخاب شده در مقاله برای ارائه نتیجه‌گیری خواهد بود.

طرح این سؤال که چگونه حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر نقش دارد؟ به عنوان پرسش اصلی در کنار سایر سؤالات دیگر و اشاره به نقش مؤلفه‌های حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی در زمان مواجهه با بحران‌های فراگیر به عنوان فرضیه اصلی در جوار سایر فرضیه‌های مطرح شده توانسته چالش‌های ذهنی این پژوهش را به تصویر بکشد. بیان هدف نگارنده از انجام این پژوهش که همان تبیین نقش حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر است، همراه با تفصیل سایر اهداف دیگر مانند تبیین جامع از نقش همگرایی اجتماعی در حل بحران‌های فراگیر در جامعه و پرداختن به شیوه‌های حکمرانی در مواجهه با بحران کرونا، بخش‌های مهم این مقاله را شامل می‌شود.

حکمرانی خوب؛^۱

بنی آدم اعضاء یک‌پیکرند که در آفرینش ز یک گوهرند/ چو عضوی ببرد آورد روزگار دگرعضوها را نماند قرار

شاید روزی که سعدی علیه الرحمه در قرن هفتم هجری قمری درخصوص لزوم همیاری و محبت نوع بشر درخصوص حل مشکلات و مسائل جامعه هم عصر خود سخن خویش را در قالب اشعار زیبای فوق بیان نمود، هیچ وقت فکر نمی‌کرد صدها سال بعد دغدغه ذهنی او برای لزوم اتحاد و همبستگی انسان در مواجهه با سختی‌ها به عنوان مسأله اصلی روز اندیشمندان، جامعه‌شناسان و حتی سیاستمداران بدل گردد. امروزه در قرن بیست و یکم جایگاه مردم بعنوان اصلی‌ترین بازیگران حل چالش‌های جامعه برکسی پوشیده نیست و در جای جای سخن بزرگان در عرصه‌های مختلف اعم از فرهنگ، اقتصاد و سیاست صحبت از این مهم می‌باشد و همه متفق القول بر این باورند که حل مسائل مطرح شده در بخش‌های عنوان شده از جامعه جزء با حضور و همکاری یک صدای مردم میسر نخواهد شد.

^۱ - Good Governance

در واقع این رهنمون دارای سه ضلع اصلی می‌باشد که اگر جای دو ضلع آن را اندیشمندان و اندیشه ایشان تشکیل دهد حتماً و حتماً ضلع سوم و بهتر بگوئیم قاعده این مثلث حضور همه جانبه و پررنگ آحاد مردم یک جامعه است. اما آنچه که در این مجال اهمیت آن برکسی پوشیده نیست این است که کدام عامل یا مجموعه عوامل می‌تواند در ایجاد این همگرایی و اتحاد میان توده‌های جامعه نقش ایفاء نماید؟ اگر جامعه را به مثابه بدن یک انسان فرض نمائیم که در صورت ایجاد بیماری یا اختلال در عضوی از بدن، سایر اعضا یک صدا و متحد با فرمانبرداری از مغز شروع به تلاش برای درمان بیماری و ترمیم اختلال می‌نمایند، این روایت در جامعه نیز کاملاً امری بدیهی و حیاتی است که نقش آن مغزمتفکر بعنوان عامل ایجاد اتحاد، در قالب حکمرانی خوب و توانمند واقعیتی غیرقابل انکار است. برای آگاهی بیشتر از تعریف مفهوم «حکمرانی خوب» ابتدا اشاره‌ای به معنای واژه «حکمرانی» خواهیم کرد؛ «حکمرانی» در لغت به معنای اداره و تنظیم امور است و به رابطه میان شهروندان و حکومت کنندگان اطلاق می‌شود. (میدری، 1383: 17)

بدیهی است استنباط برآمده از این تعریف چیزی فراتر از مسأله حاکمیت و کشورداری خواهد بود چرا که در بیان واقعیت کشورداری شاید کمتر توجهی به رابطه میان شهروند و حکومت شده باشد و این خود حساسیت توجه به امر حکمرانی را دو چندان می‌نماید. اما موضوع «حکمرانی خوب» یا Good Governance در دهه‌های اخیر مورد توجه محققان بوده است، مطلبی که علاوه بر نظر اندیشمندان سیاسی، در عرصه علوم اجتماعی نیز اهمیت بسزایی یافته است. در خصوص بیان یک تعریف جامع از «حکمرانی خوب» با توجه به دیدگاه‌های متعدد بیان شده چه از طرف اشخاص و یا سازمان‌های بین المللی در این رابطه کار اندکی چالشی خواهد شد، چرا که هر یک از تعاریف ارائه شده از سوی صاحب نظران، معتقد به کامل بودن تعریف خود و نقطه نظرات پیرامونی آن دارد. اصطلاح حکمرانی خوب در گذشته با این عنوان استفاده نشده است، ولی در مضمون و محتوای اندیشه‌های یونان باستان و پس از آن، نشانه‌هایی از حکمرانی خوب با عبارت‌هایی مانند حکومت خوب می‌توان مشاهده نمود. ارسطو در اندیشه خود از حکومت خوب و حکومت بد سخن می‌گفت که البته توجه وی بیشتر معطوف به مصالح عمومی یا مصالح فردی و گروهی بود.

بنابراین پس از عبور از عصر کلاسیک و با شکل‌گیری مفاهیم گسترده در جامعه مدنی دیگر می‌توان به صراحت عنوان نمود که مفهوم حکومت در اندیشه یونان باستان با مفهوم حکمرانی در عصر جدید کاملاً متفاوت است و لذا به زعم نگارندگان حکمرانی، خاص رابطه میان حکومت و شهروند در دنیای کنونی است.

از دهه ۱۹۹۰ به بعد اصطلاح حکمرانی خوب از ابهام درآمد و به صورت گسترده‌ای مورد استفاده قرار گرفت که البته برای این مفهوم به تعاریف گسترده‌ای می‌توان اشاره نمود. از نگاه بانک جهانی، حکمرانی خوب «استفاده بهینه از منابع برای توسعه اقتصادی و اجتماعی» است. (میدری، ۱۳۸۳) کمی دقت به این تعریف کافی است که مهر تأییدی باشد بر رفتار حکومت‌ها برای رسیدن به یکی از اهداف عالی در قرن جدید که همان مفهوم توسعه^۱ است. میلز^۲ این اصطلاح را چنین تعریف می‌کند، «استفاده از قدرت سیاسی، اعمال کنترل بر جامعه و مدیریت منابع برای توسعه اجتماعی و اقتصادی». (Miles, 2002: 35)

چارلیک^۳ این اصطلاح را به این صورت تعریف می‌کند: «مدیریت کارآمد امور عمومی از طریق ایجاد یک حکومت و قواعد مشروع و قانونی در راستای پیشبرد ارزش‌های اجتماعی افراد و گروه‌ها». (سردارنیا، ۱۳۸۸، ب، ۱۳۵)

با نگاه عمیق به تعاریف ارائه شده و دیگر تعاریف متعددی که از مفهوم حکمرانی خوب از سوی اندیشمندان صاحب فن در این حوزه بیان شده است می‌توان گفت که هر یک از تعاریف مذکور به یک بعد یا ابعادی از پارادایم‌های ذهنی افراد اشاره نموده است، اگر در اندیشه میلز مفهوم توسعه، ذیل حکمرانی خوب قرار می‌گیرد در چشم انداز چارلیک بعد هنجاری حکمرانی به بعد سیاسی و دیوانسالاری آن برتری دارد. اما یک برداشت در این مجال کاملاً منطقی به نظر می‌رسد و آن تفاوتی است که میان مسأله حکومت^۴ و موضوع حکمرانی^۵ وجود دارد. حکومت را می‌توان نظام حاکم با همه توانایی آن در اعمال حاکمیت و سیاست تعریف نمود؛ اما حکمرانی حتماً شیوه و چگونگی حکومت کردن است. حکومت متشکل از نهادهای سیاسی، اداری، دستگاه‌های قانونگذاری، اجرایی، قضایی و نظامی است که عهده‌دار برقراری نظم و امنیت، اداره جامعه و رفع نیازهای مختلف مردم است، در حالی که حکمرانی به پویاها یا فرآیندهای تصمیم‌گیری، چگونگی اعمال قدرت و تعامل دولت و شهروندان اشاره دارد. به‌طور بنیادی حکمرانی راجع به اعمال قدرت، تعامل و پاسخگویی است و با سؤالات مهمی مانند: چگونه تصمیم‌ها اتخاذ می‌شوند، چه کسی یا کسانی تصمیم‌گیر هستند، تعامل دولت و شهروندان چگونه باید صورت گیرد؟ مرتبط است و این سؤال‌ها را می‌توان در سطح محلی، منطقه‌ای، کشوری، جهانی و نهادی مطرح نمود. (Plumptre 1999 P.3)

¹ - Development

² - Miles

³ - Charlick

⁴ - Government

⁵ - Governance

در تحقق حکمرانی خوب نه صرفاً دولت، بلکه تعامل حکومت، جامعه مدنی، بخش خصوصی و شهروندان ضروری است. در مجموع می‌توان حکمرانی خوب را چنین تعریف نمود: هدایت و مدیریت صحیح و کارآمد جامعه در چارچوب حاکمیت قانون، تصمیم‌گیری منطقی و عادلانه همراه با پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری و مشارکت عمومی. (سردارنیا، ۱۳۹۰، ۹۷)

شاخص‌های مهم حکمرانی خوب از نقطه نظرهای گوناگون مورد توجه و بازشماری قرار گرفته است که می‌توان به موارد ذیل به عنوان کاربردی‌ترین و جامع‌ترین آن اشاره نمود؛ اصلی‌ترین شاخص‌های بیان شده و تقریباً پرکاربردترین آن، به دیدگاه بانک جهانی بازمی‌گردد؛ بانک جهانی حکمرانی خوب را بر اساس شش شاخص تعریف می‌کند که عبارتند از:

حق اظهار نظر و پاسخ‌گویی^۱، شاخص ثبات سیاسی^۲، کارایی و اثربخشی دولت^۳، کیفیت قوانین و مقررات^۴، حاکمیت قانون^۵ و کنترل فساد^۶. (علیزاده ثانی و دیگران، ۱۳۸۶: ۶)

در این میان شاخص‌های حکمرانی خوب بازهم مورد توجه بسیاری از صاحب‌نظران در این حوزه قرار گرفت که همگی با اشاره به ویژگی‌های حاکم بر جامعه مدنی به جلوه‌هایی دیگر از این موارد اشاره نمودند مانند:

مشروعیت حکومت؛ به معنی پذیرش عمومی حکومت و حاکمان توسط مردم براساس معیارهایی همچون قانونی بودن حاکمان و تصمیم‌گیری آن‌ها، کسب رضایت مردم و کارآمدی حکومت.

پاسخگویی حکومت؛ شهروندان و جامعه مدنی در قبال تصمیم‌ها و رفتارهای خود.

مدیریت کارآمد جامعه؛ در ابعاد سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی.

گردش آزاد اطلاعات؛ شفافیت در تصمیم‌گیری‌ها.

مشارکت آزاد و برابر؛ برای همه گروه‌های سیاسی، اجتماعی و انجمن‌های مدنی.

حاکمیت قانون؛ برابری همه در برابر قانون.

نظارت و کنترل منطقی؛ از طریق دولت بر جامعه و جامعه بر دولت.

کاهش تبعیض و فساد؛ در تمامی ابعاد گوناگون آن.

بی‌طرفی حکومت و تفکیک قوا.

رسانه‌های مستقل (سردارنیا، ۱۳۹۰، ۹۷-۹۸)

بدون شک با توجه به شاخص‌هایی که اشاره گردید و روز به روز با توجه به تغییراتی که گی‌روشه آن را بدیهی‌ترین خصوصیت جامعه می‌داند (روشه‌گی، ۱۳۹۴، ۱۵)، به آن اضافه می‌گردد. می‌توان به جرأت رابطه مستقیمی با تحقق این اصول در جوامعی که دموکراسی در آن حاکم می‌باشد را متصور شد. البته در این میان هستند کشورهای در حال توسعه و یا جهان سوم که با توجه به تأثیرگذاری شگرفی که این اصول به ثبات حکمرانی کمک می‌کند بی‌توجه نیستند.

حکمت؛^۷

وقتی در پی یافتن تعریف مفهوم «حکمت»، توفیقی در کتب مختلف انجام می‌شود با معانی مختلف و البته گوناگونی مواجه می‌شویم؛ در لغت‌نامه دهخدا واژه حکمت به معنای دانایی، علم و دانش تعریف شده است. در محاوره‌های روزمره از حکمت به عنوان چیرستی و چرایی یک موضوع یا مسأله صحبت به میان می‌آید. (دهخدا، ۱۳۷۷)

تعاریف گوناگونی که از حکمت ارائه شده است، حکایت از پیچیدگی معنای آن دارد. تعریف حکمت به تواضع معرفتی، به معرفت، و محدود کردن آن به معرفت عملی، یا بسط آن به معرفت نظری و عملی، تعریف حکمت به فهم نه به شناخت یا صرفاً به معنای داشتن باورهای موجه و عقلانی و برخورداری از زندگی به لحاظ معرفتی، اخلاقی و عملی عقلانی، از جمله تعاریفی است که در آثار فیلسوفان معاصر مطرح شده است. (خزاعی، ۱۴۰۰) در یونان باستان مفهوم حکمت به معنای خرد و دانش بوده است که البته در میان فلاسفه جایگاه

¹ - Voice & Accountability

² - Stability Political

³ - Government Effectiveness

⁴ - Regulatory Quality

⁵ - Rule of Law

⁶ - Control of Corruption

⁷ - wisdom

وزینی داشته است. حکمت به معنای دانش نظری متقن است که به عمل متناسب با آن منتهی می‌گردد و مانع از جهل است. (شکر، ۱۳۹۱، ۲۸)

معنای اصلی حکمت منع و جلوگیری است. برخی گفته‌اند حکم در قضاوت نیز از آن مشتق شده و به معنای جلوگیری از ظلم است؛ حکمت نیز مانع از جهل است. (شکر، ۱۳۹۱، ۲۹) گاهی نیز حکمت را به عدل، علم و حلم معنا کرده‌اند، لذا می‌توان از مجموع کتاب‌های لغت اینگونه استنباط نمود که معنای پایه‌ای حکمت، علمی است که اندیشه صحیحش او را به کارهای محکم و مستحکم و می‌دارد و از کارهای زشت منع می‌کند. بنابراین حکمت به علم نظری صحیح و به علم عملی پسندیده و عمل به اعمال نیکو اطلاق می‌شود. (احمد بن فارس، ۱۴۰۴، ق، ۹۱)

فیلسوفان مسلمان حکمت را به معرفت ذات حق، تبحر در حرفه و صناعت، علم به اسباب قصوی، تحصیل برترین معلوم از طریق برترین علوم، استکمال نفس و شناخت اعیان موجودات تعریف کرده‌اند. همچنین واژه حکمت بیست مرتبه در قرآن ذکر شده است که با الهام از روایات و دیدگاه مفسران، معانی چندی از قبیل علم به قرآن و مواظب و احکام آن، پیامبر و شناخت امام، علم لدنی، معرفت ذات حق، اخلاقیات و عقاید از آن به دست می‌آید. (شکر، ۱۳۹۱، ۲۷)

اگر به تعاریف و واکاوی که درباب مسأله حکمت به صورت مختصر صورت گرفت توجه نماییم و آن را به مسأله حکمرانی و تعاریف ارائه شده از آن پیوند دهیم مشاهده می‌کنیم که پیوند بین این دو مفهوم از جمله نیازهای بسیار اساسی در اداره کشورها است. اگر حکمت را به معنای خرد و دانش معنا کنیم یکی از ویژگی‌های مهم حکمران را بیان کرده‌ایم که در انجام حکمرانی در ابعاد مختلف جامعه مانند ایجاد همگرایی اجتماعی نقش بسزایی دارد.

همگرایی اجتماعی؛^۱

در اندیشه مطرح شده در خصوص مسأله همگرایی اجتماعی می‌توان به این نکته پی‌برد که کم‌کردن فواصل اجتماعی بین گروه‌ها به افزایش هرچه بیشتر ارزش‌ها و رفتارهای سازگارتر کمک می‌کند. گردآوری گروه‌های مختلف اقوام یک جامعه صرفنظر از زبان، طبقه، باورها، و... بدون آنکه هویتشان را از دست بدهند. این عمل باعث می‌شود که تمام مناطق به حیات اجتماعی دسترسی پیدا کنند و باعث زدایش تبعیض می‌شود. عواملی چون پیوندهای فرهنگی، زبانی، مذهبی و میراث معنوی و تاریخی می‌توانند به هم‌گرایی در جامعه بینجامند. افلاطون طبیعت ناتوان انسان را موجد تشکیل جامعه به منظور همکاری و رفع نیازهای بشری تلقی می‌کرد. شاید الگوی مدینه فاضله افلاطون را بتوان روشن‌ترین رابطه وابستگی متقابل انسان و جامعه و ضرورت ایجاد نظم و وحدت در روابط اجتماعی در مقیاس خرد و کلان آن به شمار آورد. ارسطو تعاون و معاضدت انسان‌ها را در جامعه ابتدایی‌ترین و عمیق‌ترین رابطه اجتماعی و علت اصلی تکوین مدینه و جامعه می‌داند. و تقسیم کار به خاطر مصلحت جامعه که ارسطو از آن یاد می‌کند، چیزی جز کارکردگرایی در دنیای پیچیده امروز نیست. (صابری، ۱۳۹۴، ۱۴)

اگر مؤلفه‌های مطرح در حکمرانی خوب مانند؛ مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی و... را بررسی نمائیم مشاهده می‌کنیم که در میان آن شاخصه‌ها مسأله «شکل‌گیری وفاق عمومی» نیز در دنیای کنونی نقش مهمی ایفا می‌کند، موضوعی که تحت عنوان «همگرایی اجتماعی» یا Social Convergence به آن پرداخته می‌شود.

جالب است زمانی که بدنبال یافتن یک معنایی جامع و مانع درباره واژه «همگرایی اجتماعی»، هنگامی که از زاویه تجزیه و تفکیک دوکلمه تشکیل دهنده این عبارت به موضوع نگاه شد، مشاهده گردید که معنای «همگرایی» یا Convergence در واژه‌شناسی، «گرایش دوتفکر یا اندیشه به یک جهت» ترجمه شده است. (مهجری، ۱۳۸۶: ۱۰۳)

بنابراین اندیشیده شد که چقدر این مفهوم به جا ترجمه شده و این همان چیزی است که حکمرانی خوب از جایگاه علم سیاست و مفاهیم گسترده آن در جامعه‌شناسی و تبلور آن در «همگرایی اجتماعی» بدنبال آن می‌گردد تا بتواند چالش‌ها و مشکلاتی که تحت عنوان «بحران‌های فراگیر» یا Pervasive crises در جامعه مطرح می‌شود مانند آنچه را که در موضوع کرونا و ویروس در کشورهای مختلف شاهد بودیم مدیریت و حل و فصل نماید.

اما مشاهده شیوه و رفتار حکومت‌های مختلف با اندیشه‌های سیاسی و اجتماعی گوناگون در رابطه با مسأله فوق سبب شد تا یک مطالعه پژوهشی در نتایج تفکر و اقدامات متفاوت حکمرانی خوب در مواجهه با بحران فراگیر کرونا در قالب این نوشتار انجام دهیم. توجه به اندیشه‌های متفاوت جمع‌گرایانه و فردگرایانه در رابطه با نقش حکمرانی خوب در ایجاد همگرایی اجتماعی در بحران‌های فراگیر در به تصویر کشیدن رفتار حکمرانی می‌تواند در نوع خود بسیار بدیع باشد.

^۱ - Social Convergence

ابن خلدون معتقد است که بدون همکاری و همبستگی و تعاون، بقای جامعه امکانپذیر نخواهد بود. این اندیشمند اسلامی انگیزه گرایش انسان به اجتماع را بعد از تامین نیازهای اولیه مادی، نیاز به امنیت و مصون بودن از آسیب و خطرات و تهدیدات محیط و درندگان و سلطه گران می‌داند. البته او معتقد بود اجتماع جز از طریق تاسیس دولت نمی‌تواند به وجود خود ادامه دهد. (پولادی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۴) در جای جای اندیشه ابن خلدون مسئله «مدنی بالطبع» بودن را می‌توان به وضوح مشاهده کرد که می‌توان این گونه نتیجه گرفت که خاصیت طبیعی زندگی اجتماعی انسان فی نفسه اهمیت همگرایی اجتماعی و حرکت ارگانیسم جامعه را به شدت نمایان می‌کند.

توماس هابز با اشاره به پیمان افراد در سطح جامعه برای تشکیل حکومت، به نوعی گرایش به وحدت سیاسی در یک جامعه دارد که با ایجاد اتحاد در برابر دشمن مشترک، خود را در برابر تهدیدات او ایمن و مصون می‌کنند. در اندیشه هابز همه کنش‌های ارادی و اختیاری نتیجه تفکر و تأمل‌اند و وجود قدرت که بتواند اعضاء یک جامعه را متحد کند امری کاملاً ضروری می‌باشد. (هابز، لویاتان، ۱۳۹۹، ص ۳۱) با دقت در نظر هابز می‌توان اینگونه نوشت که چون انسان متفکر بصورت فطری بدنال ایجاد یک نظم در زندگی خود می‌باشد و با شکل‌گیری «قراردادها» این نظم را در حکومت یافت می‌کند؛ لذا حاکمیت نقش اساسی در ایجاد یک همگرایی در زمان مواجهه با مخاطرات طبیعی و غیرطبیعی جامعه دارد.

ژان ژاک روسو در رساله «قرارداد اجتماعی» خود، اندیشه «خیر مشترک» را برای افراد جامعه مطرح می‌کند. او با طرح این فکر در واقع می‌خواست بگوید که در صورت گرایش جامعه به انزوا، زندگی افراد آن معیوب و ناقص خواهد بود. روسو از این حیث با نظر افلاطون و ارسطو هماهنگ است که رابطه انسان و هموعانش را یک ارتباط ارگانیک یا انداموار می‌داند که هر یک وظیفه خاص خود را انجام می‌دهد و با تعاون و هماهنگی در جهت تعالی خود گام برمی‌دارد. روسو در تشریح مسأله قرارداد اجتماعی معتقد است فرد باید همه حقوقش را به حاکم، که همان ملت است، تفویض کند در واقع در به زعم روسو «هرکس بآبادن حقوقش به همه آن رابه هیچ کس نداده است». (لالمان، میشل ۱۳۹۴، ص ۶۵)

روسو از این تفویض حقوق به «اراده عمومی» می‌رسد که نماینده «منافع عمومی» است چیزی که ما در مواجهه با بحران‌های اجتماعی از یک حکمرانی خوب مطالبه و انتظار داریم یعنی حفظ منافع عمومی که جز در سایه ایجاد همگرایی اجتماعی حاصل نخواهد شد. جان استورات میل معتقد بود که یک نوع همبستگی میان عوامل طبیعی جامعه وجود دارد که منشاء آن «وحدت‌های همزیستی» است که بگونه‌هایی با هم ترکیب می‌شوند. میل مدعی بود که کنکاش خردمندانه تاریخ، قانون‌های تجربی جامعه را ارائه خواهد کرد و در نهایت قانون‌های طبیعت بر شالوده جامعه تسری می‌یابد. حال اگر قانون وحدت در طبیعت را بر نظم سیاسی جوامع تعمیم دهیم می‌توانیم نظریه ضرورت اتحاد و همگرایی را استنتاج کنیم. در اندیشه میل آمده است اثرگذاری حکومت بر رفاه و بهروزی اجتماع جز در یک دید کلی بر تمامی مصالح جامعه، نگرستی و سنجش پذیر نیست. میل معتقد است مصالح همگانی اجتماع عنوانی برای معیار حکومت خوب و بد قابل بررسی است. (استورات، میل، ۱۳۸۹، ص ۵۶)

موریس دورژه از جمله اندیشمندان سیاسی است که نظریه همگرایی را با دیدگاه خاص مورد توجه قرار داده است. این واژه که تحت عنوان «همگونی» به فارسی نیز ترجمه شده است از نظر دورژه عبارت است از؛ «فرایند متحد کردن یک جامعه، فرایندی که می‌کوشد تا آن جامعه را هماهنگ سازد و بر نظم استوار نماید که توسط اعضای آن احساس شود». (دورژه، ۱۳۷۶، ص ۳۵۸) در این مجال تلاش شد، ضمن تأکید بر مؤلفه‌های حکمرانی خوب و نوع عملکرد حکمرانی‌ها در بحران فراگیر بیماری کرونا؛ به ارائه یک مدل مناسب در این مواقع بحرانی همت گماریم، شیوه‌ای که قطعاً تلاش حکومت‌ها در ایجاد همگرایی اجتماعی جزء لاینفک این مسیر می‌باشد. با توجه به پیچیدگی‌های زندگی بشر امروز و وجود مسائل و مشکلات فراوان پیرامون آن خصوصاً در جریان زندگی اجتماعی وی، بدون شک حل این چالش‌ها به صورت فردی امری است دشوار و در بسیاری از موارد غیرممکن مانند مواجهه با کرونا و ویروس، بنابراین یکی از راه‌های مطمئن در پیش روی انسان مقابله جمعی با دشواری‌هاست که نقش حاکمان و اندیشه ایشان در جامعه بمنظور ایجاد این همبستگی امری ضروری قلمداد می‌گردد.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

موضوع حکمرانی خوب از جمله مسائلی است که تقریباً در دهه‌های اخیر مورد توجه اندیشمندان سیاسی و اجتماعی قرار گرفته است از طرفی مسأله همگرایی اجتماعی با توجه به میزان تأثیرگذاری آن در حل مسائل و مشکلات جوامع انسانی خصوصاً در چالشی که شکل بحران به‌خود می‌گیرند در رویدادهای اخیر چه در سطح جهانی، منطقه‌ای و یا ملی ذهن حاکمان سیاسی را بخود مشغول نموده است. که در این میان به نقش حکمت در حکمرانی نیز پرداخته شد. بنابراین این پژوهش به دنبال آن بود که نقش حکمرانی خوب در سایه حکمت را در

مدیریت موضوعات جدیدی که در قالب بحران‌های اجتماعی کشورهای گوناگون را تحت تأثیر خود قرار داده اند مانند مشکلات مربوط به کرونا ویروس، استفاده نادرست از ظرفیت شبکه های مجازی و... که همگی به نوعی دارای ابعاد ناشناخته و جدید می‌باشند را مورد بررسی و تبیین قرار دهد که این مهم با توجه به موارد اعلان شده درجای خود مسأله‌ای نو در دنیای امروز می‌باشد. تبیین ساختار اجتماعی و سیاسی کشورها و مطالعه شیوه‌های ایشان در رابطه با چگونگی ایجاد همگرایی اجتماعی در مواجهه با بحران‌های فراگیر و شناسایی و معرفی عوامل تأثیرگذار در این خصوص می‌تواند نقش بسیار اساسی در عملکرد حکمرانی خوب در این شرایط باشد. پرداختن به نظر اندیشمندان سیاسی و جامعه شناسان نیز در این مسیر کمکی شایانی به تبیین این مقوله نمود. با بررسی موضوعات مطروحه می‌توان اینگونه استنتاج نمود که تقریباً در تمامی مدل‌های حکومتی و نظریات ارائه شده از سوی صاحب نظران حفظ مصالح عمومی جامعه و برقراری نظم و حرکت در مسیر پیشرفت و توسعه دو سوی یک معادله می‌باشند که در یک طرف آن نقش پررنگ حکمرانی خوب قرار دارد که بایستی در جهت ایجاد همگرایی اجتماعی بسترهای گوناگون آن را فراهم نماید تا بتواند بر بحران‌های ایجاد شده و خصوصاً همه‌گیر فائق آید. البته در این میان وظیفه آگاهی بخشی به مردم نیز از جمله وظایف حکمران خوب در طرح مدل مطروح شده در ایجاد همگرایی اجتماعی قرار می‌گیرد. اگر استوارت میل نقطه کمالی که هر نوع حکومت می‌تواند به آن دست یابد را «رشد فضیلت و آگاهی خود مردم» (میل، ۱۳۸۹، ۶۶) معرفی می‌کند، تحقق این امر جز در سایه حکمرانی خوب امکان‌پذیر نمی‌باشد که البته نقش مردم به عنوان طرف دیگر این معادله قابل تأمل می‌باشد.

با اندیشیدن به این مهم می‌توان بین افزایش و رشد آگاهی مردم و ایجاد همگرایی اجتماعی در مواجهه با بحران‌های فراگیر مانند آنچه که جهان در شیوع کرونا مشاهده کرد یک رابطه دوسویه برقرار نمود. که هرچقدر حکمت حکمرانی، سطح آگاهی مردم و فضیلت ایشان افزایش یابد به همان میزان تلاش آن‌ها برای ایجاد یک همگرایی اجتماعی همه جانبه رشد پیدا می‌کند. در تجربه پاندمی کرونا زمانی دولت‌ها به یک نقطه نسبتاً امن رسیدند که سطح فضیلت و آگاهی مردم نیز بالارفت تا جایی که تلاش برای ایجاد همگرایی در شکست بحران کرونا در ذهن انسان‌ها کاملاً نهادینه شده بود. در این میان قطعاً وجود حکمرانی خوب برای برقراری این تعادل نیز به منظور تحقق اساسی ترین مؤلفه این نظریه کاملاً مشهود است.

منابع

۱. احمد بن فارس بن زکریا، معجم مقاییس اللغة، تحقیق عبدالسلام محمدهاروین، ج ۲، قم، مکتبه الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق
۲. امام جمعه زاده، شهرام‌نیا، و صفریانی، پائیز (۱۳۹۵)، «الگوی حکمرانی خوب؛ جامعه همکار و دولت کارآمد در مدیریت توسعه»، مجله علمی پژوهشی دانشگاه آزاداسلامی (فصلنامه تخصصی علوم سیاسی دانشگاه آزاد کرج)، دوره ۳۶
۳. امیری، عبدالرضا، تابستان (۱۳۹۱)، «مطالعه فرایند و متغیرهای موثر بر امنیت شدن بحران‌های اجتماعی در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های مدیریت انتظامی (مطالعات مدیریت انتظامی)، شماره ۲.
۴. بیژن عباسی و محمدحسین صادقی (۱۳۹۷)، «نسبت سنجی صلاحیت‌های شورای عالی مدیریت بحران و سازمان مدیریت بحران کشور با مؤلفه‌های حکمرانی خوب»، فصلنامه علمی - پژوهشی حقوق اداری، سال پنجم، شماره ۱۵، تابستان ۱۳۹۷.
۵. پولادی، کمال، (۱۳۸۷)، تاریخ اندیشه سیاسی در ایران و اسلام، تهران، چاپ دوم، نشرمرکز
۶. جعفری، علی اکبر؛ فروغی، نسرین، پائیز و زمستان (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل پراکندگی بیماری‌های وبا و طاعون در ایران و تأثیر آن‌ها بر گسترش بحران‌های اجتماعی ۱۲۶۴-۱۲۱۰ ه ق»، فصلنامه علمی - پژوهشی تاریخ نامه ایران بعد از اسلام، شماره ۱۱
۷. حشمت زاده و دیگران (۱۳۹۶)، «بررسی موانع حکمرانی خوب در فرهنگ سیاسی ایران»، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هشتم شماره اول، بهار ۱۳۹۶
۸. خزاعی، زهرا، تابستان (۱۴۰۰)، «تاملی در ماهیت حکمت»، فصلنامه اندیشه فلسفی، دوره ۱، شماره ۳، تابستان ۱۴۰۰
۹. دوروزه، موریس (۱۳۷۶)، جامعه شناسی سیاسی، ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران، دانشگاه تهران.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، لغتنامه، زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، تهران، دانشگاه تهران
۱۱. روشن، احمدرضا، (۱۳۹۹)، «کرونا و حکمرانی خوب»، روزنامه دنیای اقتصاد، شماره روزنامه ۴۸۸۲
۱۲. ریشه، گی (۱۳۹۴)، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران، نشرنی

۱۳. سامتی مرتضی و دیگران (۱۳۹۰)، «تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی»، فصلنامه علمی پژوهشی، پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال اول، شماره چهارم، پائیز ۱۳۹۰.
۱۴. سردارنیا، خلیل اله (۱۳۸۸)، «اینترنت و درگیرشدگی مدنی شهروندان»، فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی، بهار، شماره ۵۷.
۱۵. سردارنیا، خلیل اله (۱۳۹۰)، درآمدی بر جامعه‌شناسی سیاسی جدید، تهران، نشر میزان.
۱۶. سیف الهی، سیف اله/ زنجانی، حبیب اله، تابستان (۱۳۹۸)، «مطالعه زمینه‌ها و موانع شکل‌گیری حکمرانی خوب در ایران معاصر، مجله علمی - پژوهشی دانشگاه آزاد (شوشتر)، شماره ۴۵
۱۷. شکر، عبدالعلی، (۱۳۹۱)، «حکمت در نگاه مفسران قرآن و فیلسوفان»، فصلنامه فلسفه کلام اسلامی آینه معرفت، دانشگاه شهید بهشتی، تابستان ۱۳۹۱
۱۸. صابری، فاطمه، (۱۳۹۴)، «همگرایی از منظر تاریخی و بررسی ریشه‌های این مکتب از دیدگاه متفکرین کلاسیک»، ماهنامه پژوهش ملل، شماره ۳، ص ۱۴
۱۹. صفریان روح اله و سیدجواد امام جمعه زاده، (۱۳۹۶)، «الگوی حکمرانی خوب: سرمایه اجتماعی و توسعه همه جانبه»، فصلنامه دولت-پژوهی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال سوم، شماره ۱۲، زمستان ۱۳۹۶
۲۰. علیخانی، علی اکبر، (۱۳۹۸)، «حکمت و حکمت سیاسی در قرآن و حدیث»، فصلنامه سیاست متعالیه، دوره: ۷، شماره: ۲۴، سال ۱۳۹۸
۲۱. عزیززاده ثانی، محسن؛ الوانی، سید مهدی. (۱۳۸۶) «تحلیلی بر کیفیت حکمرانی خوب در ایران». مجله مطالعات مدیریت بهبود و تحول. شماره ۵۳، صص ۱-۲۴
۲۲. لالمان، میشل، تاریخ اندیشه‌های جامعه‌شناسی، ترجمه عبدالحسن نیک گهر، جلد اول، (۱۳۹۴) چاپ اول، نشر هرمس.
۲۳. مارک بیور، (۱۳۹۸)، حکمرانی؛ درآمدی بسیار کوتاه، غلامرضا سلیمی، داود کریمی پور، تهران، انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی تهران
۲۴. مجیدپور، صوفی و مسعود، دی (۱۳۸۳)، «نظریه حکمرانی خوب به منزله سیاست توسعه»، ماهنامه تخصصی کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۸۷،
۲۵. محمدرحیمی، معصومه؛ اشرفی، احمد، تابستان (۱۳۹۹)، «طراحی مدل همگرایی ملی اقوام در ایران»، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات ملی، شماره ۸۲
۲۶. مهاجری، عباسعلی، (۱۳۸۶)، فرهنگ علوم سیاسی، تهران، انتشارات دانشیار
۲۷. میدری، احمد و خیرخواهان، جعفر. (۱۳۸۳). «حکمرانی خوب، بنیان توسعه». گزارش دفتر بررسی اقتصادی. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. ۲۱-۴۰
۲۸. میرزا آقاسب، ایمان؛ تقوی، مهدی، (۱۳۹۳) «سرمایه اجتماعی و حکمرانی خوب؛ مطالعه موردی: کشورهای درحال توسعه»، فصلنامه اقتصاد کاربردی دانشگاه آزاد اسلامی، سال چهارم، تابستان ۱۳۹۳.
۲۹. میل، استوارت، (۱۳۸۹)، حکومت انتخابی، علی رامین، چاپ دوم نشر نی.
۳۰. نادری، محمد مهدی، تابستان (۱۳۹۰)، «حکمرانی خوب، معرفی و نقد اجمالی»، مجله علمی ترویجی اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، دوره ۱
۳۱. هابز، توماس، (۱۳۹۹) لویاتان، حسین بشیریه، تهران، نشرنی.
32. Miles, M. and Huberman, A. (2002). "Qualitative data analysis: a sourcebook of new methods", Sage London, Beverly Hills.
33. Plumptre Tim & Graham John. (1999). Governance & Good Governance. Institute on Governance December